

Održivi povratak interno raseljenih lica na Kosovo*¹ ka koraku napred

Autori: Tamara Vučenović
Rastko Brajković
Milena Šošić

Rezultati koji su predstavljeni u ovoj publikaciji su deo istraživanja koje je sprovedeno u okviru projekta *Povratak kao korak napred* Ref. IDC 11/2018-100/2018, koji je finansiran od strane Delegacije Evropske unije u Republici Srbiji, a sprovodi Inicijativa za razvoj i saradnju – IDC.

Sadržaj ove publikacije ne predstavlja nužno stavove EU i IDC.

Sadržaj ove publikacije može se reprodukovati i koristiti u nekomercijalne svrhe, treninge i aktivnosti zagovaranja, pod uslovom da se materijal na odgovarajući način pripiše IDC-u i odnosi se na projekat *Povratak kao korak napred*.

¹ Ova oznaka ne dovodi u pitanje stavove o statusu i u skladu je sa Rezolucijom 1244/99 Saveta bezbednosti UN i mišljenjem Međunarodnog suda pravde.

Zahvalnost

Pre svega, želimo da se zahvalimo interno raseljenim licima u Srbiji i povratnicima na Kosovo*, koji su pristali da budu deo ovog istraživanja i svojim odgovorima pomogli da izvučemo odgovarajuće zaključke koji su nam bili od velikog značaja prilikom koncipiranja preporuka, a sve sa ciljem da pomognemo u kreiranju mera i programa koji bi doveli do održivog povratka. Takođe, želimo da se zahvalimo Delegaciji Evropske unije u Republici Srbiji koja je ovu publikaciju omogućila.

Želimo da se zahvalimo i Ministarstvu za zajednice i povratak (MZP) u Vladi Kosova* i gospodinu Draganu Repanoviću, pravnom savetniku u MZP-u koji su bili od velike pomoći i sa nama podelili dragocene informacije o povratnicima, politikama, merama i programima koji se sprovode na teritoriji Kosova*, kao i gospodinu Radošu Repanoviću koji je obavio intervjue sa povratnicima. Takođe, zahvalni smo gospođi Edoni Lekaj koja je obavila razgovore sa kosovskim* vladinim institucijama, organizacijama civilnog društva, međunarodnim organizacijama i drugim relevantnim akterima na Kosovu*.

Posebno želimo da se zahvalimo zaposlenima u Kancelariji za Kosovo i Metohiju Vlade Republike Srbije, Komesarijatu za izbeglice i migracije Republike Srbije, predstavnicima ASB-a i DRC-a u Republici Srbiji koji su sa nama podelili detaljne informacije o IRL i svojim trenutnim aktivnostima.

Veliku zahvalnost dugujemo gospodinu Kenanu Rašitoviću iz NVO Omladinski forum za edukaciju Roma iz Bujanovca bez čije pomoći ne bismo mogli da prikupimo važne informacije o uslovima života i potrebama interno raseljenih Roma koji su smešteni u kolektivnom centru „Salvatore“ u Bujanovcu.

Takođe smo izuzetno zahvalni gospodinu Masimu Moratiju na komentarima na raniju verziju ovog dokumenta, kao i gospođici Ani Matićević za pomoć u prikupljanju podataka, vođenju intervjua sa IRL i pripremi transkripata fokus grupa.

I poslednje, ali ne i najmanje važno, želeli bismo takođe da izrazimo zahvalnost svima onima koji se ovde ne mogu spomenuti, a dali su veliki doprinos ovom istraživanju.

Konačno, bilo kakve greške su naše i ne bi trebalo da ugrožavaju ugled bilo koje od gore pomenutih osoba.

Autori

Sadržaj

Lista skraćénica	5
Rezime	8
Uvod	11
1. Metodologija i profil učesnika	13
1.1 Identifikacija i izbor učesnika.....	13
1.2 Ograničenja.....	15
2. Konceptualni okvir	15
2.1 Pravo na dobrovoljni povratak.....	17
2.2 Nacionalni pravni i politički okvir prava na dobrovoljni povratak	18
2.3 Utvrđeni izazovi za održivi povratak na Kosovo*	20
2.4 Mišljenje IRL i povratnika o povratku: utvrđeni izazovi za održiv povratak na Kosovo*	23
3. Pristup dokumentima/statusnim pravima	29
3.1 Kontekst i obrazloženje.....	29
3.2 Javne politike i pravni okvir	30
3.3 Uloga države i lokalnih samouprava u promociji i zaštiti statusnih prava u procesu održivog povratka i reintegracije	31
3.4 Uloga međunarodne zajednice i civilnog društva u promociji i zaštiti statusnih prava u procesu održivog povratka i reintegracije.....	33
3.5 Opšti pristup ostvarivanju statusnih prava i dokumentima za pripadnike manjinskih zajednica....	33
3.6 Situacija, potrebe i razlozi za povratak IRL - (subjektivna procena analize rezultata intervju sa interno raseljenim licima i povratnicima)	34
3.7 Dostupne usluge.....	35
4. Povrat imovine i pristup stanovanju	36
4.1 Kontekst i i obrazloženje.....	36
4.2. Javne politike i pravni okvir	37
4.3 Uloga države i lokalnih samouprava u promociji i zaštiti prava na imovinu i prava na stanovanje u procesu održivog povratka i reintegracije interno raseljenih lica.....	39
4.4. Uloga međunarodne zajednice i civilnog društva u promociji i zaštiti prava raseljenih lica na povrat imovine i stanovanje u procesu održivog povratka i reintegracije	42
4.5 Opšti pristup ostvarivanju prava na imovinu i stanovanju za pripadnike manjinskih zajednica	43
4.6 Situacija, potrebe i razlozi za povratak IRL - (subjektivna procena analize rezultata razgovora sa interno raseljenim licima i povratnicima)	44
4.7 Dostupne usluge.....	44
5. Pristup zapošljavanju i socijalnoj zaštiti	47
5.1 Kontekst i obrazloženje.....	47
5.2 Javne politike i pravni okvir	49
5.3 Uloga državnih i lokalnih vlasti u promociji i zaštiti prava na zapošljavanje i socijalnu zaštitu raseljenih lica i njihovom održivom povratku i reintegraciji	51
5.4 Uloga međunarodne zajednice i civilnog društva u promociji i zaštiti prava na zapošljavanje i socijalnu zaštitu IRL i njihovom održivom povratku i reintegraciji.....	52

5.5 Opšti pristup ostvarivanju prava na zapošljavanje i socijalnoj zaštiti manjinskih zajednica.....	53
5.6 Stanje, potrebe i razlozi za povratak IRL (subjektivna procena analize rezultata intervjua sa interno raseljenim licima i povratnicima).....	62
5.7 Dostupne usluge.....	68
6. Pravo na obrazovanje.....	70
6.1 Kontekst i obrazloženje.....	70
6.2 Javne politike i politički okvir.....	70
6.3 Uloga države i lokalnih samouprava u promociji i zaštiti prava na obrazovanje u procesu održivog povratka i reintegracije interno raseljenih lica.....	72
6.4 Uloga međunarodne zajednice i civilnog društva u promociji i zaštiti prava na obrazovanje u procesu održivog povratka i reintegracije interno raseljenih lica.....	74
6.5 Opšti pristup ostvarivanju prava na obrazovanje manjinskih zajednica.....	75
6.6 Stanje, potrebe i razlozi za povratak IRL - (subjektivna procena analize rezultata intervjua sa interno raseljenim licima i povratnicima).....	77
6.7 Dostupne usluge.....	80
7. Pravo na zdravstvenu zaštitu.....	82
7.1 Kontekst i obrazloženje.....	82
7.2 Javne politike i pravni i okvir.....	82
7.3 Uloga države i lokalnih vlasti u promociji i zaštiti prava na zdravstvenu zaštitu u procesu održivog povratka i reintegracije raseljenih lica.....	83
7.4 Uloga međunarodne zajednice i civilnog društva u promociji i zaštiti prava na zdravstvenu zaštitu u procesu održivog povratka i reintegracije interno raseljenih lica.....	84
7.5 Opšti pristup ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu manjinskih zajednica.....	85
7.6 Stanje, potrebe i razlozi za povratak IRL - (subjektivna procena analize rezultata intervjua sa interno raseljenim licima i povratnicima).....	85
7.7 Dostupne usluge.....	87
Zaključna razmatranja i preporuke.....	88
Prilog I.....	93

Lista skraćenica

AQH	Dostupan kvalitet zdravstvene zaštite Austrija
ASB	Arbeiter Samariter Bund Jugoistočne Evrope
CESCR	UN Odbor za ekonomska, socijalna i kulturna prava
COR	Centralni odbor za razmatranje
CRA	Agencija za civilnu registraciju
CSOs	Centri za stručno osposobljavanje na Kosovu*
CSR	Centar za socijalni rad
DEU	Delegacija Evropske unije
DP	Društvena preduzeća
Dr	Doktor filozofije / nauke
DRC	Danski savet za izbeglice
ECMI	Evropski centar za pitanja manjina
ESLJP	Evropski sud za ljudska prava
EMIS	Informacioni sistem za upravljanje obrazovanjem na Kosovu*
ESPN	Evropska mreža socijalne politike
EU	Evropska unija
EULEX	Misija vladavine prava Evropske unije na Kosovu*
GRK	Vlada Kosova*
HCNM	Visoki komesar za nacionalne manjine OEBS-a
HPCC	Komisija za zahteve za stambenu imovinu
HPD	Direkcija za stambena i imovinska pitanja
IKT	Informacione i komunikacione tehnologije
IO	Institucija Ombudsmana
IOM	Medjunarodna organizacija za migracije
IPA	Instrument za pretpristupnu pomoć
IRL	Interno raseljena lica
JSZ	Javne služba za zapošljavanje Kosova*
KiM	Kosovo i Metohija
KIRS	Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije
KKiM	Kancelarija za Kosovo i Metohiju Vlade Republike Srbije
KPA	Kosovska* agencija za imovinu
KPCC	Komisija za imovinske zahteve Kosova*
KPCVA	Agencija za poređenje i verifikaciju imovine Kosova*

KS	Kosovo*
KSF	Kosovske* snage bezbednosti (Kosovske* oružane snage)
KTA	Kosovska* poverenička agencija
KVPA	Agencija za verifikaciju imovine Kosova*
LAP	Lokalni akcioni planovi
MONTK	Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije Kosova*
MPNTR	Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije
MRSS	Ministarstvo rada i socijalnog staranja
MZK	Ministarstvo zdravlja Kosova*
MZP	Ministarstvo za zajednice i povratak Kosova*
MZRS	Ministarstvo zdravlja Republike Srbije
NGO ECMI	NVO Evropski centar za pitanja manjina Kosovo*
NSR	Nacionalna strategija razvoja Kosova*
NVO	Nevladina organizacija
OCD	Organizacije civilnog društva
OEBS	Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
OKZP	Opštinska kancelarija za zajednice i povratak
OKP	Opštinska komisija za povratak
OKZ	Opštinska kancelarija za zapošljavanje
OSBZ	Opštinski saveti za bezbednost zajednica
PAK	Kosovska agencija za privatizaciju
PRK	Povratak i reintegracija na Kosovu*
PRTANs	Priručnici za opštinske i školske timove za prevenciju i reagovanje na napuštanje i neregistrovanje u obaveznom obrazovanju na Kosovu*
PZC	Primarni zdravstveni centar
PZZ	Primarna zdravstvena zaštita
RAE	Romi, Aškalije i Egipćani
RKS	Kosovo*
SE	Savet Evrope
SMIA	Poboljšanje sistema upravljanja obrazovanjem na Kosovu*
SUP	Sistem za upravljanje podacima
SZC	Sekundarni zdravstveni centar
TZC	Tercijarni zdravstveni centar
UN	Ujedinjene nacije
UNHCR	Visoki komesarijat ujedinjenih nacija za izbeglice
UNICEF	Dečiji fond Ujedinjenih nacija

UNMIK	Misija privremene uprave Ujedinjenih nacija na Kosovu*
UNSCR 1244	Rezolucija 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija
USM	Univerzitet Severne Mitrovice
VET	Profesionalno obrazovanje, obrazovanje i obuka

Rezime

Rezime

Nakon prvog talasa raseljavanja sa Kosova i Metohije tokom proleća 1999. godine, trend raseljavanja se nastavio tokom protekle dve decenije, posebno u period od jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova* u februaru 2008. godine do danas. Danas je više od 200.000 ljudi raseljeno i suočavaju se sa mnogim izazovima u svom svakodnevnom životu. S druge strane, mali broj onih koji su odlučili da se vrate na Kosovo* ostaje u nezavidnoj poziciji.

Uprkos činjenici da je vlast u Srbiji uspostavila različite afirmativne mere i sprovela veliki broj programa koje finansiraju EU, UNHCR, Vlada Republike Srbije, OEBS, USAID i drugi međunarodni donatori, interno raseljena lica (IRL) i povratnici na Kosovo* i dalje se suočavaju sa velikim brojem poteškoća, bez obzira da li odlučuju da ostanu u Srbiji ili da se vrate na Kosovo*.

U ovoj sveobuhvatnoj studiji *Istraživanje o održivom povratku IRL-a na Kosovo* - ka koraku napred*, u okviru projekta *Povratak kao korak napred* koji implementira IDC u saradnji sa NVO ProAktiv i opštinom Vrnjačka Banja, fokusiramo se na:

- Dobijanje relevantnih i verodostojnih informacija od IRL i drugih zainteresovanih strana;
- Postizanje boljeg razumevanja mogućnosti za povratak u smislu implementacije institucionalnog i pravnog okvira procesa povratka interno raseljenih lica;
- Identifikovanje prepreka i ograničenja, kao i specifičnih potreba interno raseljenih lica koji su voljni da se vrate na Kosovo*;
- Istraživanje koliko su trenutno na Kosovu* adresirane potrebe IRL i raseljenih povratnika;
- Predstavljanje preporuka o tome kako poboljšati podršku za povratak IRL i održivu reintegraciju.

U skladu sa radom IDC-a koji se fokusira na pružanje dugoročnih rešenja, akcentat je stavljen baš na: identifikacija gorućih potreba interno raseljenih lica i pružanje podrške za zadovoljenje tih potreba kroz pružanje programa za povratak i pomoć tokom povratka kroz individualni i participativni pristup.

Pored toga, ovo istraživanje je usmereno na akciju i njegov cilj je da informiše sve zainteresovane učesnike, od organizacija civilnog društva, vladinih i institucionalnih zvaničnika, privatnog sektora, donatora, pa sve do šire javnosti, o raseljenim licima i raseljenim povratnicima na Kosovo* i mogućim akcijama koje mogu dovesti do trajnih rešenja za povratak i reintegraciju. Konačno, verujemo da će ova publikacija podstaći dalje diskusije i saradnju u cilju jačanja povratka i reintegracije na Kosovu*.

Izveštaj o istraživanju zasniva se na kvalitativnim i kvantitativnim istraživanjima sprovedenim u Srbiji i na Kosovu*. Kako bismo dobili opšti pregled trajnih rešenja za IRL, sproveli smo sledeće aktivnosti:

- Tokom januara i februara 2019. godine izvršen je pregled dokumenata u cilju identifikacije nacionalnog zakonodavstva, strategija i politika u vezi sa procesom povratka i reintegracije u Srbiji i na Kosovo* i razmatranje dokaza o tome kako se u praksi primenjuju ovi zakoni, strategije i politike .
- Kratak pregled literature (publikacije, izveštaji i drugi relevantni dokumenti) sproveden je u februaru 2019. godine kako bi se prikupile relevantne informacije i identifikovali potencijalni problemi, kao i primeri dobre prakse.
- Intervjuisali smo 70 interno raseljenih lica u Srbiji i 31 povratnika koji su se već vratili na Kosovo* kako bi identifikovali njihove specifične potrebe u vezi sa povratkom i reintegracijom kroz polustrukturirane, kvalitativne intervju u periodu od januara do marta 2019. godine. Ispitanici su odabrani iz baze podataka interno raseljenih lica IDC-a i Ministarstva za zajednice i povratak na Kosovo* a nakon konsultacija sa socijalnim radnicima kako bi se utvrdila njihova pogodnost za učešće u istraživanju. Naša prva prepreka bila je pronalaženje dovoljno raseljenih lica i povratnika na Kosovo* koji bi bili voljni da razgovaraju sa nama; a za neke su socijalni radnici koji rade na njihovim predmetima smatrali da su njihovi korisnici, posebno Romi, previše ranjivi da bi bili intervjuisani. Od svih ljudi koji su ispunjavali uslove za učešće, neki nisu bili spremni da razgovaraju o svojim iskustvima ili su se plašili mogućih implikacija na njihov status. Drugi nisu bili voljni da prođu kroz još jedan intervju u kom bi razgovarali o svojim iskustvima.
- Intervjuisanje 27 nacionalnih institucija i predstavnika vlasti, organizacija civilnog društva, međunarodnih organizacija u Srbiji i na Kosovo* sa ciljem da se identifikuju prioriteti i dugoročne strategije u oblasti povratka i reintegracije, kao i status i perspektive interno raseljenih lica i povratnika na Kosovo*, specifične aktivnosti i mere, prednosti i slabe tačke u vezi sa trajnim rešenjima. Svi intervjui su obavljani u periodu od januara do aprila 2019. godine. Odbijanje predstavnici Ministarstva kulture, omladine i sporta na Kosovo* da daju intervju predstavljalo je još jednu prepreku, dok su neki od intervjuisanih dali vrlo kratke odgovore bez ulaženja u detalje.
- Održane su dve diskusije kroz fokus grupe, 21. februara u Vrnjačkoj Banji i 19. marta u Nišu sa više od 30 IRL i relevantnih lokalnih aktera. Fokus ovih sesija bio je istraživanje pod kojim uslovima bi IRL odlučili da se vrate na Kosovo*, kao i identifikovanje njihovih potreba i prepreka, i na kraju praktično iskustvo iz prve ruke.

Najvažniji zaključci ovog izveštaja su da:

- ne postoji pravni dokument u formi zakona koji bi artikulisao sveobuhvatan i dugoročan pristup procesu povratka i garantovao pravo na dobrovoljni povratak IRL na osnovu javne i parlamentarne debate. To znači da osnovni preduslov za održiv povratak još nije ispunjen;
- bez obzira na važeći okvir politika i različite procedure relevantne za opštu populaciju² koje su primenljive za interno raseljena lica i raseljene povratnike na Kosovo*, i

² U Srbiji, interno raseljena lica kao državljani Srbije imaju ista prava kao i domicilno stanovništvo u skladu sa zakonom definisanim kriterijumima, a potrebna dokumentacija im daje pravo na sve vrste dostupne pomoći. Na Kosovo* je situacija ista, povratnici ostvaruju različita prava ukoliko imaju dokumenta Kosova* i ispunjavaju definisane kriterijume.

trenutno usvojene mere i podršku od strane nadležnih organa za njihovu implementaciju, ne postoje adekvatni uslovi kako bi se omogućio održiv povratak;

- u mnogim aspektima raseljeni povratnici na Kosovo* se ne prepoznaju kao posebno ranjiva kategorija, niti postoji sveobuhvatna analiza potreba i položaja IRL povratnika na Kosovo* koji bi bili osnova za razvoj primenljivih politika;
- i Srbija i Kosovo* imaju ograničena sredstva koja uglavnom zavise od donatorske podrške tj. međunarodnih donacija za sprovođenje predloženih aktivnosti i mera;
- prilikom rangiranja faktora koji utiču na odluku o povratku, intervjuisana IRL su navela slobodu kretanja i bezbednost kao primarnu brigu koja utiče na njihovu odluku o povratku. Oklevanje je praćeno zabrinutošću u vezi sa pristupom srpskim zdravstvenim ustanovama, jednakim mogućnostima zapošljavanja bez diskriminacije, posebno IRL romske nacionalnosti, žena i mladih, obrazovanjem na njihovom maternjem jeziku, kao i povratkom i rekonstrukcijom imovine itd.
- tri najveća izazova koja su istakli ispitanici povratnici su: nezaposlenost, niski prihodi i nizak životni standard / siromaštvo. Ispitanici koji su prošli kroz proces povratka na Kosovo* gde su proveli nekoliko godina pre ponovnog povratka u Srbiju, identifikovali su sledeće razloge za povratak u Srbiju: a) nesigurnost (doživeli su različite vrste incidenata kao što su provale, rušenje kuće i nemogućnost obrađivanja zemljišta zbog uzurpacije od strane nevlasnika); b) stalne provokacije od strane Albanaca i pretnje proterivanjem; c) nemogućnost pronalaženja posla; d) ograničena sloboda kretanja; e) izolacija; f) nizak nivo mogućnosti za obrazovanje dece.

Izveštaj o istraživanju je podeljen u sedam poglavlja. Prvo poglavlje pruža informacije o metodologiji i profilima učesnika, dok drugo obrađuje konceptualni okvir, a sledećih pet poglavlja pružaju detaljne informacije i analize o zagarantovanim pravima, od statusnih prava i imovinskih / stambenih prava do socio-ekonomskih prava; oni takođe pružaju informacije o tome kako ostvariti ta prava i iskoristiti raspoložive programe podrške.

Konačno, ovo istraživanje nudi širok niz preporuka za poboljšanje različitih aspekata povratka i održive reintegracije, koji je dat na kraju ovog izveštaja.

Uvod

Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i sukobi na Balkanu tokom 90-tih godina prouzrokovali su masovni priliv izbeglica i interno raseljenih lica u Srbiju. Prema podacima Komesarijata za izbeglice i migracije Republike Srbije, više od 800.000 ljudi iz bivših jugoslovenskih republika i više od 200.000 interno raseljenih lica sa Kosova i Metohije zatražilo je izbegličku zaštitu u Republici Srbiji. Registracija interno raseljenih lica (IRL) u Srbiji, koja je sprovedena 2000. godine, pokazala je da se broj IRL neznatno smanjio na 186.000 raseljenih lica. Međutim, priliv je nastavljen nakon martovskih dešavanja 2004. godine, kada je preko 4.500 ljudi raseljeno, usled najvećeg etničkog nasilja nad manjinskim zajednicama srpske i romske nacionalnosti na Kosovu*.³ Takođe, raseljavanje je nastavljeno i nakon unilateralne Deklaracije o nezavisnosti Kosova* 17. februara 2008. godine. Tokom 2018. godine, broj interno raseljenih lica koji su registrovani u Srbiji iznosio je 201.047 (2.85% od ukupno procenjenih 7.040.272 stanovnika u 2018. godini).⁴ Prema podacima Ministarstva za zajednice i povratak (MZP), ukupan broj IRL koja su se vratila na Kosovo* u periodu od 2001. do 2018. godine iznosio je 28.061.⁵ Međutim, prema evidenciji Povereništva Komesarijata za izbeglice i migracije Republike Srbije (KIRS) koji se nalazi na Kosovu*, ukupan broj povratnika koji su se vratili u periodu od 1999. do kraja 2018. godine iznosio je 1.349 porodica (3.931 pojedinac). U međuvremenu 376 porodica (975 pojedinaca) napustilo je Kosovo*, tako da je ukupan broj na kraju 2018. godine iznosio 1.803 porodice (2.922 pojedinca).⁶ Većina raseljenih povratnika dobila je podršku u procesu povratka na Kosovo* od strane vladinih i međunarodnih aktera putem različitih programa podrške.⁷ Tako na primer, više od 3.500 osoba je dobilo pomoć u procesu povratka na Kosovo* kroz finansiranje od strane međunarodnih donatora. Broj IRL koji su izrazili nameru da se dobrovoljno vrate na Kosovo* i dalje jako visok i iznosi 20.000 IRL prema podacima MZP.⁸

UNHCR je tokom 2016. godine sproveo regionalnu procenu potreba porodica koje su ranije izrazile interes za dobrovoljni povratak, i u trenutku sprovođenja procene 2.237 porodica (8.651 pojedinac) podnelo je zahtev za povratak. Pored toga, 398 porodica (1.319 pojedinaca) koje su intervjuisane izrazile su interes za povratak.⁹ U skladu sa međunarodnim standardima za održiva rešenja za IRL, ova studija pružiće pregled prava na dobrovoljni povratak na Kosovo* kao jedan od aspekata trajnog rešenja za IRL. S tim u vezi, studija će detaljno izložiti implementaciju institucionalnog i pravnog okvira procesa povratka IRL i pokazati veze između odluke o povratku, procesa reintegracije i održivog povratka. Štaviše, studija će pokušati da istraži uticaj međunarodnih organizacija i međunarodne pomoći u ovim procesima zbog uloge koju imaju u ovom procesu. S druge strane, biće analizirano kako na pojedinačne odluke o povratku utiču:

³ Kolaps na Kosovu*, Međunarodna krizna grupa, Evropski izveštaj br. 155. od 22. aprila 2004. godine, preuzeto sa: <https://www.osce.org/sr/kosovo/32701?download=true>

⁴ Stanje i potrebe interno raseljenih lica u Republici Srbiji, Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije, 2018

⁵ Ministarstvo za zajednice i povratak, Upitnik o održivom povratku na Kosovo* popunjen i dostavljen IDC-u, februar 2019.

⁶ Podaci uključuju ukupan broj osoba koje se nalaze u evidenciji Povereništva KIRS-a na Kosovu*, odnosno, osim registrovanih povratnika koji su se prijavili sa potpunim ličnim podacima, uključuje i broj neregistrovanih koji se nisu prijavili, a koji su identifikovani prilikom terenskih poseta i registrovani su samo sa osnovnim podacima (npr. ime i prezime)

⁷ Prema podacima ASB i DRC

⁸ Ministarstvo za zajednice i povratak Kosovo*, zvanični sajt, preuzeto sa: <http://mzp-rks.org/sr-l/>

⁹ Raseljena lica sa Kosova* u regionu – ponovna procena interesa za povratak, Izveštaj, Regionalna kancelarija UNHCR-a za jugoistočnu Evropu, 2016. godina.

- strukturni uslovi (uslovi u mestu porekla, imovinska prava, bezbednosna pitanja, održivost povratka);
- subjektivni uslovi koji uključuju individualne attribute i društvene odnose;
- javne politike.

Stoga, ova sveobuhvatna studija nastoji bolje da razume povezanost između pravnog osnova povratka, njegove realizacije, procesa reintegracije i njegovog uticaja na pojedinačnu odluku o povratku. Međutim, studija se neće detaljno baviti političkim pitanjima, izbornim pravima, niti instrumentima tranzicione pravde i pomirenja u postkonfliktnom društvu, mada, ona priznaje značaj njihovog ispunjenja kao nužnih preduslova za održiv povratak IRL na Kosovo*.

Priznajući da ne postoji jasan konsenzus o tome šta je definicija održivog povratka i kako se on odnosi na reintegraciju, u okviru ove analize biće razmatrane sledeće oblasti pristupa pravima:

- a) pristup dokumentima/statusnim pravima;
- b) pristup pravu na imovinu (povrat imovine), uključujući pravo na adekvatno stanovanje;
- c) pristup zapošljavanju i socijalnoj zaštiti;
- d) pristup pravu na obrazovanje;
- e) pristup pravu na zdravstvenu zaštitu

U ovom procesu bili su upotrebljeni sledeći međunarodni indikatori za merenje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, a koji su utvrđeni u setu komentara UN Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava:

- a) raspoloživost;
- b) dostupnost: nediskriminacija, fizička dostupnost, ekonomska dostupnost, dostupnost informacija;
- c) prihvatljivost i
- d) kvalitet.¹⁰

Struktura studije biće uređena na sledeći način: Prvo poglavlje predstaviće metodologiju i profil ispitanika. Drugo poglavlje razradiće društveni kontekst na Kosovu*, koji će uključiti važeći pravni i institucionalni okvir koji podržavaju međunarodni standardi prava na povratak. Glavni cilj drugog poglavlja biće da razmotri u kojoj meri su ti okviri strukturisani i u kojoj meri su usaglašeni sa pravom na održivi povratak. Treće, četvrto, peto, šesto i sedmo poglavlje razradiće pristup gore navedenim pravima i biće podeljeni u sedam potpoglavlja. Ova poglavlja baviće se: 1) kontekstom i obrazloženjem; 2) javnim politikama i pravnim okvirom; 3) ulogom države i lokalne samouprave u promociji i zaštiti prava raseljenih lica i njihovom održivom povratku i reintegraciji; 4) ulogom međunarodne zajednice i civilnog društva u promociji i zaštiti prava raseljenih lica i njihovom održivom povratku i reintegraciji; 5) okvirom pristupa ostvarivanju određenog prava; 6) stanjem, potrebama i razlozima za povratak interno raseljenih lica - (biće data procena analize rezultata istraživanja koja oslikavaju subjektivne stavove ispitanika); 7) dostupnim uslugama. Završno poglavlje ima za cilj da poveže konceptualni okvir, utvrdi završne napomene istraživanja kao i da predloži niz preporuka.

¹⁰Opšti komentar br.13. Pravo na obrazovanje, Opšti komentar br.14. Pravo na najviši standard prava na zdravstvenu zaštitu i Opšti komentar br. 19. Pravo na socijalnu sigurnost, UN Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava

1. Metodologija i profil učesnika

Ovu studiju čini kvalitativno istraživanje. Nakon preliminarnog istraživanja, pregledani su dostupni sekundarni izvori podataka, uključujući ključne raspoložive izvore kao što su nacionalni pravni okvir, međunarodni standardi ljudskih prava i indikatori za merenje ostvarivanja socijalno-ekonomskih prava, različite strategije i akcione planove, procene potreba i izveštaje iz različitih nacionalnih i međunarodnih izvora. Nakon toga je usledio niz dubinskih individualnih intervju sa interno raseljenim licima u Srbiji i povratnicima na Kosovo*.¹¹ Kvalitativni pristup je bio potreban kako bi se razumelo zašto i kako su donete odluke o povratku. Tokom analize, podaci dobijeni intervjuima upoređivani su sa nalazima koji postoje u pregledu raspoložive literature. Niz intervju obavljen je sa nadležnim državnim organima i međunarodnim organizacijama u Srbiji i na Kosovo*. Pored toga, održane su dve fokus grupe. Fokus grupe su bile organizovane kako bi se detaljno razmotrila pitanja koja su od značaja za potencijalne povratnike. Socijalna interakcija unutar svake grupe pružila je mogućnost da se olakša šira diskusija o težnjama i preprekama za povratak. Fokus grupe su održane u Vrnjačkoj Banji i Nišu. Učesnici u fokus grupama pozvani su od strane lokalnog poverenika KIRS-a i NVO Proaktiv. Broj učesnika za svaku sesiju varirao je od deset do petnaest učesnika (među kojima su bili uključeni učesnici oba pola). Cilj je bio da se uključe pojedinci koji imaju zajednička iskustva, ali koji nisu morali međusobno da se poznaju pre sastanka.

1.1 Identifikacija i izbor učesnika

Učesnici su bili raseljena lica u Aleksincu, Beogradu, Bujanovcu, Čačku, Kragujevcu, Kraljevu, Nišu, Smederevskoj Palanci, Svilajncu i Vrnjačkoj Banji. Posebno je bila uzeta u obzir ugrožena romska populacija raseljenih lica u kolektivnom centru „Salvatore“ u Bujanovcu, gde su razgovori bili obavljeni uz pomoć lokalnog predstavnika RAE. Pored populacije IRL, među učesnicima je bilo pojedinaca koji su se vratili na Kosovo*, uključujući povratnike koji su se nakon toga iz različitih razloga vratili u Srbiju i/ili interno raseljenih lica koja žive delimično u Srbiji i na Kosovo*. Primarni podaci prikupljeni su od 101 učesnika (70 raseljenih lica lociranih u Srbiji i 31 povratnik IRL koji su se vratili na Kosovo*) u periodu od januara do kraja februara 2019. godine.¹² Ciljani uzorak je bio osmišljen tako da uključi IRL pripadnike RAE i srpske nacionalnosti. Pored etničke pripadnosti, učesnici su odabrani kako bi se omogućila indikativna poređenja po godinama, polu i obrazovanju. Pored toga, kao što je već spomenuto, održane su dve fokus grupe u Nišu i Vrnjačkoj Banji.

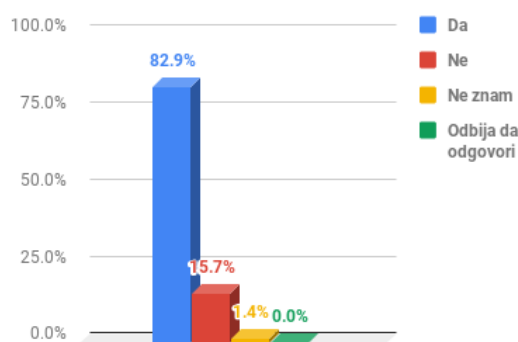
Kada je reč o etničkoj strukturi IRL treba napomenuti da je od ukupnog broja ispitanika 37,7% ispitanika su bili pripadnici RAE nacionalnosti i 62,3% ispitanika srpske nacionalnosti (Prilog I, grafikon br. 1). Većina ispitanika ima zvanični status raseljenih lica u Srbiji i poseduje

¹¹ Razgovori su bili obavljeni sa povratnicima koji žive u sledećim enklavama/naseljima: Gorazdevac, Belo Polje, Dobrotin, Donja Gušterica, Klina, Vidanje, Blagača, Istok, Lukavac, Srbobran, Crkolez, Dragoljevac, Koš i Dubrava.

¹² U Srbiji partnerska organizacija Proaktiv u okviru projekta *Povratak kao korak napred* obavila je polu-strukturirane intervju sa odabranim učesnicima, svaki u trajanju od 30-60 minuta. Svi učesnici dali su pristanak pre učešća i bili su slobodni da prekinu intervju u bilo kom trenutku. Istraživači su obavili razgovore sa nadležnim organima i međunarodnim organizacijama u Srbiji. Na području Kosova* intervju sa predstavnicima nadležnih organa i međunarodnih organizacija sprovela je istraživačica Edona Lekaj. U bliskoj saradnji sa predstavnicima Ministarstva za zajednice i povratak Kosovo* obavljeni su intervju sa opštinskim kancelarijama za zajednice i povratak, ali i sa IRL-povratnicima koji su se vratili u srpske enklave.

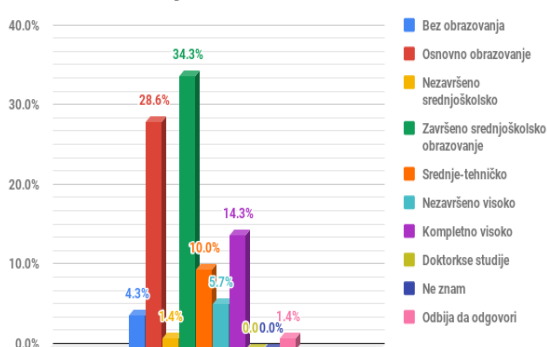
odgovarajuću ličnu kartu. U pogledu nivoa obrazovanja, većina IRL ispitanika ima srednju stručnu spremu.

Da li trenutno imate zvaničan IRL status

Grafikon br. 1. Status IRL u Srbiji

Nivo obrazovanja

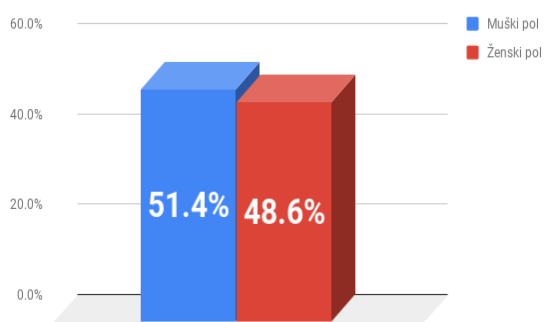

Grafikon br. 2. Nivo obrazovanja IRL

21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90
19.1%	16.2%	29.4%	19.1%	13.2%	2.9%	0.0%

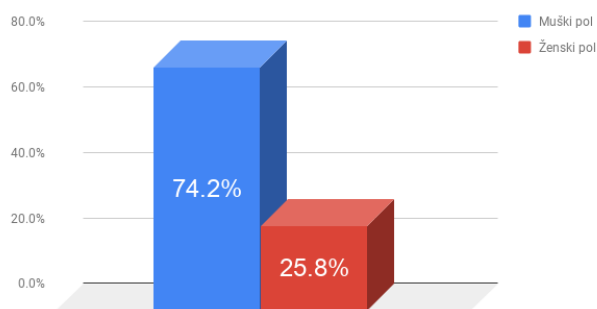
Tabela 1: Starosna struktura IRL

Rodna struktura IRL

Grafikon br. 3 Rodna struktura IRL

Rodna struktura povratnika na Kosovo*

*Grafikon br. 4 Rodna struktura povratnika IRL na Kosovo**

21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90
14,8%	25,9%	11,1%	18,5%	18,5%	7,4%	3,7%

*Tabela 2: Starosna struktura povratnika IRL na Kosovo**

Kada je reč o stepenu obrazovanja povratnika-IRL, analiza pokazuje da većina ispitanika ima završenu osnovnu školu (48,5% ispitanika), dok je procenat ispitanika sa završenom srednjom školom prilično nizak i iznosi 27,3%. Takođe, niko od ispitanika nema fakultetsko obrazovanje. (Prilog br. I Tabela 2).

Budući da je studija istraživala mogućnosti održivog povratka IRL na Kosovo*, sprovedeni su intervjui sa predstavnicima 21 nadležne institucije na Kosovu*. Među njima su: Institucija Ombudsmana, Ministarstvo za zajednice i povratak, Opštinska kancelarija za zajednice i povratak, Ministarstvo rada i socijalne zaštite, Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije, i druge. Bili su sprovedeni i intervjui sa međunarodnim akterima poput Misije Delegacije EU na Kosovu*, zatim sa lokalnim i međunarodnim organizacijama civilnog društva kao što su NVO Aktiv i Evropski centar za manjinska pitanja Kosovo*. Takođe, sprovedeni su intervjui sa nadležnim organima u Srbiji među kojima su: Komesarijat za izbeglice i migracije Srbije i Kancelarija za Kosovo i Metohiju, uključujući međunarodne organizacije kao što su ASB i DRC, uključujući i Misiju Delegacije EU u Srbiji.

1.2 Ograničenja

Tokom istraživanja prepoznata su određena ograničenja. Prvo ograničenje se odnosi na nemogućnost sprovođenja IPA projekta Srbije na Kosovu*. Naime, nijedna aktivnost istraživanja nije mogla biti realizovana na Kosovu* zbog preklapanja nadležnosti između dve misije EU. Zbog toga razgovori sa nekim od predstavnika kosovskih* institucija nisu mogli da budu sprovedeni u obliku intervjua licem u lice. Drugo ograničenje odnosi se na odluku vlade Kosova* o diskriminatorskoj ekonomskoj blokadi u vidu nametanja taksi (100% na proizvode koji dolaze iz centralne Srbije, kao i iz Bosne i Hercegovine) koja je uvedena u novembru 2018. godine.¹³ Uvođenje ove mere povećalo je bezbednosne tenzije na Kosovu* i uticalo na to da neke od institucija nisu učestvovala u istraživanju ili su to nerado činile. Među njima su Ministarstvo kulture, omladine i sporta i druge. Ova mera je takođe uticala i na odgovore ispitanika, to jest, uticala je na njihovu nepristrasnost i objektivnost. Treće ograničenje odnosi se na uzorak podataka i to u smislu lokacije ispitanika. Naime, istraživanje je uključilo 70 pripadnika IRL populacije i 31 IRL-povratnika koji trenutno žive na pomenutim lokacijama u Srbiji i na Kosovu* gde postoji značajna koncentracija IRL i povratnika. Međutim, identifikovani izazovi nisu konačni i nisu nužno primenjivi na druge lokacije. Nalaz bi mogao biti sasvim drugačiji za interno raseljena lica i povratnike na drugim lokacijama.

2. Konceptualni okvir

Prema podacima UNHCR-a, u Republici Srbiji još uvek ima oko 57.000 izbeglica sa teritorije bivših jugoslovenskih republika i 204.000 interno raseljenih lica sa Kosova* u Srbiji, od kojih oko 90.000 ima potrebu za raseljenjem. Štaviše, procenjuje se da ima između 50.000 - 60.000 nepodmirenih potraživanja za oštećenu, uništenu ili nezakonito uzurpiranu imovinu raseljenih lica što je rezultat sukoba na Kosovu*. Većinu zahteva podneli su Srbi sa Kosova*.¹⁴ UNHCR procenjuje da je još 17.227 osoba ostalo raseljeno unutar Kosova*, pri čemu većina njih živi na severu Kosova* i u opštini Gračanica.¹⁵ Prema izveštaju OEBS-a, procena procesa dobrovoljnog povratka na Kosovo* ukazuje na to da je 11.898 raseljenih domaćinstava (otprilike 50.000 ljudi) izrazilo želju da se vrati na Kosovo*.¹⁶ Kao što je već spomenuto, baza

¹³ Izvor BBC, *Kosovske takse za robu iz Srbije i BiH: "Nismo imali izbora"*, novinarski izveštaj od 23. novembar 2018. godine.

¹⁴ OEBS Javna Anketa sprovedena u novembru 2014. godine od strane istraživačke kompanije Regionalna Agencija za preduzeća i Centar za pravnu pomoć i regionalni razvoj (CLARD), podržan od OEBS Misije na Kosovu*

¹⁵ UNHCR Statistički pregled, 2014. godina

¹⁶ Procena procesa održivog povratka na Kosovo*, Decembar 2014, preuzeto: <http://www.osce.org/kosovo/129321>

podataka UNHCR-a sadrži podatke o 1.254 registrovane i profilisane porodice koje žele da ostvare održiv povratak na Kosovo*.¹⁷

Bezbednosna situacija na Kosovu* i dalje ostaje kompleksna i krhka, suočena sa mnogim izazovima. U godišnjem *Izveštaju Evropske komisije o napretku Kosova** naglašeno je da je *ukupna sigurnosna situacija za manjinske zajednice i dalje relativno stabilna*. Pored toga, navedeno je da česti incidenti krađe imovine i provale pogađaju povratnike kosovske Srbe na zapadnom Kosovu*, kao i druge manjinske zajednice u drugim opštinama. Ovi incidenti često nisu adekvatno procesuirani od strane pravosudnih organa što utiče na povećanje nesigurnosti i otežava proces povratka. Takođe, izveštaj naglašava da se proces povratka i reintegracije povratnika i dalje sporo odvija. Naime, ukupan broj IRL koji su se vratili u 2017. godini iznosio je 498 osoba.¹⁸ Prema podacima iz *Izveštaja o napretku u dijalogu Beograda i Prištine*, tokom 2018. godine broj lokalnih incidenata se značajno povećao u odnosu na prethodne dve godine. Naime, tokom 2018. godine registrovano je 42 incidenta, dok je u prethodne dve godine bilo zabeleženo 30 incidenata.¹⁹ Iako to nije direktno uticalo na proces povratka, trebalo bi spomenuti proces transformacije KSB-a u takozvane Kosovske* oružane snage koji se dogodio tokom 2018. godine. Može se reći da je ovaj proces uticao na povećanje sveukupne nestabilnosti u regionu.²⁰ Od 2011. godine, u toku je dijalog EU između Srbije i Kosova*, takozvani *Briselski pregovarački proces*, koji uključuje više različitih poglavlja kao npr. slobodu kretanja, policiju, pravosuđe, slobodu trgovine, priznanje univerzitetskih diploma, civilne registre, katastar, civilnu zaštitu i druga pitanja. Tokom 8 godina postignuti su i realizovani različiti sporazumi, npr. sporazum o slobodi kretanja, razmeni katastarskih evidencija, matičnih knjiga i drugih tema, dok je tokom 2013. godine postignut bitniji sporazum²¹ koji je obuhvatio teme osnivanja Asocijacije srpskih opština. Ovaj sporazum nije sproveden u praksi, barem ne njegove glavne odredbe, a proces pregovaranja obeležen je stalnim tenzijama i sporovima među uključenim akterima.

Nadležni organi u Republici Srbiji, kao što su Kancelarija za Kosovo i Metohiju i Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije, podržavaju proces povratka na različite načine. U skladu sa svojim mandatom, Kancelarija za KiM osmišljava i sprovodi javne politike i aktivnosti na području Kosova* i bavi se svim pitanjima koja su od značaja za Kosovo*. Samim tim, jedno od ključnih pitanja je položaj srpske zajednice, uključujući povratnike i IRL na Kosovu*. Takođe, mere podrške namenjene su IRL tokom njihovog raseljavanja. Kancelarija za KIM preko svojih regionalnih jedinica na terenu (Gračanica, Kosovska Mitrovica) prati i podržava povratnike IRL na Kosovu*. Takođe, preko svog poverenika u organima lokalne samouprave (opštinama), Republike Srbije direktno prati i podržava povratničku populaciju. Zbog objektivnih okolnosti, Kancelarija za KIM pruža određene vrste pomoći kroz različite

¹⁷ Raseljena lica sa Kosova* u regionu – ponovna procena interesa za povratak, (2016) Izveštaj, Regionalna kancelarija UNHCR-a za jugoistočnu Evropu.

¹⁸ Izveštaj o napretku Kosova*, 2018, Evropska komisija, Saopštenje Komisije upućeno Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnog komitetu i Komitetu regiona, 2018, Saopštenje o politici proširenja EU za 2018. godinu.

¹⁹ Izveštaj o napretku u dijalogu Beograda i Prištine (za period od 1. maja 2018. godine do 15. decembra 2018. godine), Kancelarija za Kosovo i Metohiju i Kancelarija za koordinacione poslove u pregovaračkom procesu sa privremenim institucijama samouprave u Prištini, Vlada Republike Srbije, decembar 2018. godine

²⁰ Ibid.

²¹ Briselski sporazum zaključen 19. aprila 2013. godine kao rezultat pregovora između srpskog pregovaračkog tima od strane premijera Ivice Dačića i kosovskog* pregovaračkog tima od strane Hašima Tačija, uz posredovanje EU Visokog predstavnika Catherine Ashton, preuzeto

https://ec.europa.eu/neighbourhoodenlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2013/sr_spring_report_2013_en.pdf

(posredničke) kanale među kojima su narodna kuhinja za ishranu socijalno ugroženih, besplatna pravna pomoć kroz projekte koje finansira EU, posebno u pogledu zaštite imovinskih prava. U praksi su se ovi oblici podrške ustalili i dobro su prihvaćeni od strane povratnika.²² Sa druge strane, u skladu sa datim nadležnostima, KIRS se bavi pitanjima zbrinjavanja i zaštite prava IRL. Zato je jedan od prioritarnih ciljeva KIRS-a poboljšanje životnih uslova najugroženijih kategorija interno raseljenih lica, pojedinaca i porodica kako bi imali pristup pravima, uslugama i resursima, u skladu sa zakonom, kao i drugi građani. Samim tim, KIRS pruža programe poboljšanja uslova života IRL dok su u raseljeništvu (uključujući i oko 16.000 IRL na teritoriji Kosova*). Oba organa usaglašeno ulažu napore u pronalaženju sveobuhvatnih i održivih rešenja za IRL u skladu sa *Vodećim principima internog raseljenja* i *Okvira o trajnim rešenjima*, i to kroz povratak i poboljšanje životnih uslova pojedinaca u raseljenju, kao i podršku u zaštiti interesa ove populacije u pristupu i ostvarivanju stečenih prava u mestu porekla.²³

2.1 Pravo na dobrovoljni povratak

Pravo raseljenih lica na dobrovoljni povratak u svoje domove uz bezbednost i dostojanstvo kao i povrat imovine (ili odgovarajuću naknadu/kompenzaciju) proklamovano je u principima raseljenja tzv. Pinheiro principi.²⁴ U skladu sa Pinheiro principima, dobrovoljni povratak uz bezbednost i dostojanstvo mora biti zasnovan na slobodnom, informisanom, individualnom izboru. Takođe, izbeglicama i raseljenim licima treba pružiti potpune, objektivne, ažurne i tačne informacije, uključujući i informacije o pitanjima fizičke, materijalne i pravne sigurnosti u zemljama ili mestima porekla. Štaviše, ovo pravo ne može biti predmet proizvoljnih ili nezakonitih vremenskih ograničenja od strane država.²⁵ Pored toga, pravo na imovinu, slobodu kretanja, kao i pravo na povratak u zemlju porekla propisani su normama međunarodnog prava o ljudskim pravima i instrumentima koji se direktno primenjuju na Kosovo*.²⁶ Osim toga, kako je naglašeno u principu br. 28. *Vodećih principa internog raseljenja*, IRL imaju pravo na trajno rešenje i često im je u tom pogledu potrebna pomoć. To znači da nadležni organi imaju primarnu dužnost i odgovornost da uspostave uslove, kao i da obezbede sredstva koja omogućavaju raseljenim licima da se dobrovoljno, bezbedno i dostojanstveno, vrate u svoje domove ili u mesta stalnog boravka ili da se dobrovoljno nasele na druge lokacije. Osim državnih organa, uloga humanitarnih i međunarodnih aktera je od ključnog značaja u procesu povratka. Oni pružaju podršku i direktnu pomoć u pronalaženju održivih rešenja.²⁷ Kako bi pronalaženje trajnih rešenja bilo olakšano, potrebno je da svi akteri, uključujući nacionalne i lokalne vlasti, kao i humanitarni i razvojni akteri zajedno rade na pronalaženju odgovarajućih strategija i aktivnosti za pomoć IRL u ovom procesu, kao i preciziranju kriterijuma koji će pomoći da se

²² Kancelarija za KiM, Vlada Republike Srbije, Upitnik o održivom povratku IRL na Kosovo*, popunjen i dostavljen IDC-u, mart 2019. godine

²³ Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije, Upitnik o održivom povratku IRL na Kosovo*, popunjen i dostavljen IDC-u, mart 2019. godine

²⁴ UN Ekonomski i socijalni Savet, Finalni izveštaj Specijalnog izvestioca, Paulo Sérgio Pinheiro Principi o povratu stambene i druge imovine za izbeglice i raseljena lica, Preuzeto sa <https://digitallibrary.un.org/record/552535>
Potkomisija UN-a za unapređenje i zaštitu ljudskih prava zvanično je usvojila dana 11. avgusta 2005. 'Pinheiro Principe, Principe za povrat stambene i ostale imovine izbeglicama i raseljenim licima, E/CN.4/Sub.2/2005/17

²⁵ Ibid.

²⁶ Član 13.2 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima; Član 12.4 Međunarodni Pakt o građanskim i političkim pravima; Član 5.d Međunarodne Konvencije o eliminaciji svih obila rasne diskriminacije; Svi ovi standardi su direktno primenljivi i imaju premoć nad nacionalnim zakonima na Kosovo*, zahvaljujući garancija Ustava (član 22. Ustava Kosova*).

²⁷ UNHCR IASC Okvir o održivim rešenjima za interno raseljena lica, 2010, Preuzeto sa <https://www.unhcr.org/50f94cd49.pdf>

utvrđi u kojoj meri je postignuto rešenje održivo. Zbog nedostatka precizne definicije održivog povratka, mnogi teoretičari i drugi akteri izjednačavaju održivost i trajnost.²⁸ Naime, kada se govori o održivom povratku, uzima se u obzir činjenica da je samo jedan kriterijum ispunjen, odnosno, da povratnici nisu promenili mesto boravka. Sličan pristup može se naći i u *Strategiji za zajednice i povratak*.²⁹ Ostali relevantni uslovi održivog povratka nisu predviđeni u strategiji. Priručnik za održivi povratak naglašava da se povratak može smatrati održivim samo u slučaju da povratnici imaju pristup pravima i uslugama, stanovanju i slobodi kretanja.³⁰ Okvir UNHCR-a o održivom povratku definiše da se trajno rešenje postiže kada interno raseljena lica više nemaju nikakvu konkretnu pomoć i ne osećaju potrebu za zaštitom te mogu uživati svoja ljudska prava bez diskriminacije zbog njihovog raseljenja. To se može postići kroz: održivu reintegraciju u mestu porekla, održivu lokalnu integraciju u područjima gde su IRL smeštena i održivu integraciju u drugom delu države.³¹ Međutim, teoretičari poput Ričarda Beka smatraju da trajnost predstavlja samo jedan aspekt održivog povratka, dok se održivost odnosi na mnogo šire koncepte koji uključuju različite dimenzije. Prvo, povratak se može posmatrati kao „održiv“ u odnosu na situaciju svakog konkretnog povratnika, kao i u odnosu na domaće društvo u celini. Drugo, za pojedinca „održivost“ može se razmatrati sa (subjektivnog) stanovišta povratnika, kao i u smislu objektivnog merenja njihove situacije. Treće, održivost se može meriti u odnosu na fizičku lokaciju ili željenu lokaciju raseljenih lica nakon povratka, ali i u odnosu na socijalno-ekonomske i političko-sigurnosne aspekte.³² Prema tome, četiri kriterijuma mogu se istaći kao ključna za merenje održivog povratka:

- a) fizička sigurnost (etnički motivisano nasilje i vlasništvo, sloboda kretanja);
- b) materijalna sigurnost (stambeno-imovinska pitanja, zapošljavanje i ekonomski status);
- c) socijalna sigurnost (obrazovanje, zdravstvo, sistem socijalne zaštite i infrastruktura);
- d) pravna sigurnost (pristup dokumentima i informacijama, pristup sudovima i sl.).

Prema tome, kao što je gore pomenuto, studija ima za cilj da istraži održivi povratak na Kosovo* uzimajući u obzir sledeće oblasti pristupa pravima: pristup statusnim pravima/dokumentaciji, pravo na imovinu i stanovanje, pravo na zapošljavanje i socijalnu zaštitu, pravo na obrazovanje, pravo na zdravstvenu zaštitu i subjektivno, odnosno lično gledište, koristeći navedene kriterijume merenja.

2.2 Nacionalni pravni i politički okvir prava na dobrovoljni povratak

Pravni i institucionalni okviri koji utvrđuju pravo na povratak u skladu sa međunarodnim standardima sadržani su u sledećim dokumentima: a) Uredba za povratak raseljenih lica i trajna rešenja br. 01/2018, uključujući i Administrativno uputstvo za njeno sprovođenje;³³ b) Zakon o

²⁸ Black, Richard, Khalid Koser, Karen Munk, (2004) Understanding Voluntary Return, Sussex Centre for Migration Research

²⁹ Strategija za zajednice i povratak 2014-2018, Vlada Kosova*, decembar 2013. godine
preuzeto http://kryeministri-ks.net/wp-content/uploads/docs/STRATEGIJA_ZA_ZAJEDNICE_I_POVRATAK_2014-2018.pdf

³⁰ UN Misija na Kosovu (UNMIK, 2003), Priručnik za održivi povratak

³¹ UNHCR, IASC Okvir o održivim rešenjima za interno raseljena lica, 2010, preuzeto sa
<https://www.unhcr.org/50f94cd49.pdf>

³² Black, Richard, Khalid Koser, Karen Munk, (2004) Understanding Voluntary Return, Sussex Centre for Migration Research

³³ Uputstvo za sprovođenje Uredbe (VRK)-No.02/2018 za povratak raseljenih lica i trajna rešenja (10.01.2019) Ministarstvo za zajednice i povratak Kosovo*, Uredba (VRK) – No. 02/2018 za povratak raseljenih lica i trajna rešenja (16.01.2019), Vlada Kosova*

zaštiti i promovisanju prava zajednica;³⁴ c) Protokol o dobrovoljnom i održivom povratku,³⁵ d) Pravilnik o opštinskim kancelarijama za zajednice i povratak;³⁶ e) Revidirani Priručnik o održivom povratku; f) Smernice za implementaciju podrške za povratak.³⁷ *Strategija za zajednice i povratak i Akcioni plan 2014-2018*³⁸ su istekli, dok je nova strategija praćena akcionim planom u procesu izrade. Prema informacijama dobijenim od strane Ministarstva za zajednice i povratak, usvajanje nove strategije i akcionog plana se očekuje do kraja 2019. godine, a kašnjenja su nastala usled tehničkih razloga. U procesu izrade je izveštaj o evaluaciji ispunjenosti ciljeva strategije.³⁹ Međutim, i dalje postoji neizvesnost u pogledu zakonske regulative procesa dobrovoljnog povratka IRL na Kosovo*. Naime, postupak izrade Zakona o povratku raseljenih lica koji bi utvrdio pravo na dobrovoljan povratak, kao i obim prava povratnika, postupak povratka, odgovarajuće zakonske procedure, pravnu zaštitu i druga pitanja još uvek je u toku. Postoji inicijativa osnivanja radne grupe za izradu zakona i politička volja, ali trenutno nema konkretnih aktivnosti na ovom polju.⁴⁰ Uredba o povratku raseljenih lica i trajna rešenja uz Administrativno uputstvo za njeno sprovođenje prvi je i jedini podzakonski akt koji je donet od 1999. godine, a koji reguliše proceduru za povratak i trajna rešenja raseljenih lica i garantuje određena prava. Prvi put su pravno vidljiva interno raseljena lica (lica koja su raseljena unutar Kosova* i koja nemaju raseljeničke legitimacije). Osim toga, garantovani su povratak i pomoć povratnicima ne samo u mestu porekla, već i na drugoj lokaciji unutar Kosova*. Prvi put je precizno definisana procedura za povratak kao trajno rešenje i uspostavljeni su kriterijumi za pomoć raseljenim licima.⁴¹

Uredba predviđa stvaranje sistema za upravljanje podacima (SUP) koji ima za cilj da olakša rad opštinskih kancelarija za zajednice i povratak, kao i samog ministarstva. Predviđeno je da se čitav proces povratka, kao i naknadno praćenje povratnika sprovodi kroz ovaj sistem, a u okviru samog sistema predviđeno je da se automatski generiše periodični izveštaj, te da se ti izveštaji automatski objavljuju na internet stranici MZP. Prema navodima MZP, ovaj sistem još uvek nije postao operativan zbog manjih problema, ali se očekuje da će biti u potpunosti operativan u bliskoj budućnosti. Ministarstvo za zajednice i povratak u periodu od januara do februara 2019. godine organizovalo je obuke na temu rada u SUP za službenike opštinskih kancelarija za zajednice i povratak, kao i za službenike opštinske komisije.⁴² Prema podacima dobijenim od opštinskih kancelarija za zajednice i povratak u Klini i Istoku, opštinske radne grupe su u ovim opštinama postale operativne i počele su sa radom na osnovu opštinskih odluka, dok je u opštini Peć i dalje otvoreno pitanje funkcionisanja opštinske radne grupe⁴³. Prema navodima MZP, u većini opština su formirane i aktivirane opštinske radne grupe na osnovu opštinskih

³⁴ Zakon o zaštiti i promovisanju prava zajednica na Kosovu*, br. 03/L-047, mart 2008. godine

³⁵ Protokol o dobrovoljnom i održivom povratku između UN Misije privremene administracije na Kosovu, privremenih institucija samouprave na Kosovu* i Vlade Srbije, 6. jun 2006. godine

³⁶ Pravilnik o opštinskim kancelarijama za zajednice i povratak br. 02/2010 Kancelarija Premijera Kosova*, avgust 2010. godine

³⁷ Smernice za implementaciju podrške za povratak, Ministarstvo za zajednice i povratak Kosovo*, mart 2012. godine

³⁸ Strategija za zajednice i povratak 2014-2018, Vlada Kosova*, decembar 2013. godine

³⁹ Ministarstvo za zajednice i povratak Kosovo*, Upitnik o održivom povratku IRL na Kosovo*, popunjen i dostavljen IDC-u, februar 2019. godine

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

⁴² Opštinske kancelarije za zajednice i povratak u Klini, Istoku i Peći, Upitnik o održivom povratku IRL na Kosovo*, popunjeni i dostavljeni IDC-u, januar 2019. godine

⁴³ Ibid.

odluka, osim četiri opštine na severu Kosova* i to Zubin Potok, Leposavić, Zvečan i Mitrovica gde se to nije dogodilo zato što su gradonačelnici ovih opština podneli ostavke.⁴⁴

UNHCR Kosovo* u koordinaciji sa svim akterima nastavlja da pruža stručnu pomoć u procesu dobrovoljnog povratka i doprinosi realizaciji ciljeva utvrđenih strategijom. Od značaja su i aktivnosti u cilju prikupljanja specifičnih podataka i pronalaženja trajnih rešenja za interno raseljena lica, kao i za privremena rešenja za najugroženije IRL sa fokusom na kolektivne centre.⁴⁵ Regionalna inicijativa za pronalaženje trajnog rešenja za raseljena lica sa Kosova tzv. *Skopski proces*⁴⁶ osnovana je 2014. godine uz podršku OEBS-a i UNHCR-a. Ona obuhvata sledeće tematske oblasti: a) imovinska prava; b) lična dokumentacija; c) dijalog o sigurnosti i reintegraciji; d) upravljanje podacima; e) planiranje rešenja. Glavna dostignuća ove inicijative do 2018. godine mogu se sažeti na sledeći način: a) izrada *Smernica za odgovore na incidente* koji utiču na lokalne zajednice od strane Radne grupe za implementaciju (RGI) i prosleđivanje istih od strane MZP opštinskim kancelarijama za zajednice i povratak; novina koju ove smernice donose je predlog za uključivanje predstavnika zajednice povratnika u sastanke OSBZ-a; b) izrada Smernica za implementaciju Memoranduma o zločinima iz mržnje između Ministarstva unutrašnjih poslova, Kosovske* policije, Glavnog tužilaštva i Sudskog saveta Kosova*⁴⁷. Nakon sprovedenog postupka profilisanja povratnika u regionu od strane UNHCR-a, identifikovao je oko 4.000 povratnika koji su izrazili želju za povratkom. U predstojećem periodu potrebno je pronaći trajna rešenja kroz zajedničke napore različitih institucija/organizacija. Utvrđeno je da treba razviti donatorsku strategiju. Nedavno usvojeno Administrativno uputstvo omogućava stvaranje *online* aplikacije i elektronsko (*online*) podnošenje zahteva za pomoć pri povratku nakon što baza podataka MZP postane funkcionalna. Utvrđena je i potreba angažovanja predstavnika raseljenih lica po pitanju planiranja trajnih rešenja. Međutim, ostalo je otvoreno pitanje o implementaciji koja uključuje administrativne, finansijske i logističke aspekte, ali je od neposredne važnosti kako bi se raseljena lica/povratnici ili njihovi predstavnici uključili u planiranje održivih rešenja. Takođe, kao primer dobre prakse saradnje istaknuto je izdavanje lične dokumentacije raseljenim licima.⁴⁸

Drugi aspekti, kao što su imovinska prava i lična dokumenta, biće razmatrani u sledećem poglavlju i uključiće nalaze *Skopske inicijative*.

2.3 Utvrđeni izazovi za održivi povratak na Kosovo*

Glavni izazovi vezani za postupak održivog povratka interno raseljenih lica na Kosovo* koji su navedeni od strane Kancelarije za KIM, odnose se na nedostatak fizičke sigurnosti (strah za lično blagostanje i članove porodice) koje je praćeno preprekama u ostvarivanju imovinskih

⁴⁴ Ministarstvo za zajednice i povratak Kosovo*, Upitnik o održivom povratku IRL na Kosovo*, popunjen i dostavljen IDC-u, februar 2019. godine

⁴⁵ UNHCR Kancelarija šefa misije na Kosovu*, intervju o održivom povratku IRL na Kosovo*, sproveden i dostavljen od strane gospođe Edone Lekaj, mart 2019. godine

⁴⁶ Među-institucionalna inicijativa za trajna rešenja za raseljena lica sa Kosova*, podržana od strane OEBS i UNHCR, uključuje predstavnike 40 nadležnih institucija na Kosovu* (Ministarstvo za zajednice i povratak, Ministarstvo pravde, Ministarstvo administracije lokalne samouprave, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, Ministarstvo finansija, Kancelarija premijera, Policijska Kosova*, Sudski savet Kosova*, Državno tužilaštvo, Agencija za civilnu registraciju, Nacionalna Agencija za zaštitu ličnih podataka i Kosovska agencija za upoređivanje i verifikaciju imovine KPCVA

⁴⁷ Skopski proces - Međuinstitucionalna inicijativa za trajna rešenja za raseljena lica sa Kosova* - Bilten 1, septembar 2018. g.

⁴⁸ Skopski proces - Međuinstitucionalna inicijativa za trajna rešenja za raseljena lica sa Kosova* - Bilten 2, decembar 2018. g.

prava. Ostali institucionalni izazovi koje je Kancelarija za KIM utvrdila u vezi sa pristupom dokumentima za povratnike uključuju proces usklađivanja Katastra tj. verifikacije imovinskih prava i ekonomske nestabilnosti.⁴⁹ Slično tome, KIRS je istakao glavne izazove za održivost, i to: a) bezbednosna situacija; b) nedostatak adekvatnih i efikasnih mehanizama za zaštitu i pristup pravima; c) nerešeno pitanje imovine i povrat imovine; d) nemogućnost upotrebe uništene, uzurpirane stambene i poljoprivredne imovine; e) nedovoljan broj fondova za obnovu ili izgradnju kuća za povratnike; f) otežan pristup javnim uslugama i mogućnost korišćenja svog jezika; g) nedostatak ekonomskih mogućnosti za podršku pri povratku; h) komplikovane procedure povratka. Iako KPA izveštava da je oko 90% zahteva za povrat privatne svojine rešeno, podaci o broju IRL koji su uspeli faktički da povrate svoju imovinu, odnosno podaci o broju IRL koji su došli u posed svoje imovine i mogu da je koriste i da njome raspolažu nisu dostupni. Privatna imovina raseljenih lica često se otuđuje lažnim transakcijama na osnovu falsifikovanih potpisa na ugovorima ili punomoćnicima. Što se tiče uništene imovine, preko 19.000 zahteva za odštetu predato je sudovima na Kosovu*, ali se većina kosovskih* sudova izjasnila kao nenadležna ili su odbili da prime tužbe. Nakon događaja od 17. marta 2004. godine, privremene institucije preuzele su obavezu da obnove uništene objekte i obezbede kompenzaciju. Ipak, većina oštećenih kuća nije obnovljena. Pred sudovima na Kosovu* postoji 1500 tužbi za oštećenu imovinu tokom martovskim sukoba koje se ne obrađuju. Dugotrajni i skupi sudski postupci, otežan pristup sudovima, nemogućnost korišćenja srpskog jezika i prevođenje dokumenata, kao i ograničena sloboda kretanja, onemogućavaju IRL da ostvare svoja prava u sudskim postupcima. Zatim, nemogućnost korišćenja poljoprivrednog zemljišta, koje vlasnici imovine, povratnici ili interno raseljena lica ne mogu da koriste, usled uzurpacije od strane nevladnika. Proces privatizacije na Kosovu* je sporan, a pri tome se ne poštuju prava vlasnika društvene imovine (Republika Srbija) i prava radnika koji su radili u tim društvenim preduzećima.⁵⁰

Osim navedenih, najveći izazov koji je naglašen od strane MZP je usvajanje Zakona o raseljenim licima, njihovom povratku i reintegraciji, kao i potpuna primena Uredbe o raseljenim licima, ali i trajna rešenja kako bi se utvrdila prava svih raseljenih lica. Osim toga, veliki izazov predstavlja i povećanje broja povratnika u narednom periodu, kao i obezbeđivanje dodatnih sredstava za proces povratka i reintegraciju putem donatorskih konferencija ili na neki drugi način.⁵¹ Delegacije EU Misije na Kosovu* kao glavne prepreke u procesu održivog povratka raseljenih lica na Kosovu* izdvaja:

- (i) raspodelu javnih površina od strane opštinskih vlasti u slučaju korisnika koji nemaju imovinu ili u slučaju projekata socijalnog stanovanja;
- (ii) politički razvoj;
- (iii) bezbednosne razloge (ovo je ograničeno na neke oblasti i ograničeno je na neke etničke grupe);
- (iv) pristup imovini/zemljištu;

⁴⁹ Kancelarija za Kosovo i Metohiju, Vlada Republike Srbije, Upitnik o održivom povratku IRL na Kosovu*, popunjen i dostavljen IDC-u, mart 2019. godine.

⁵⁰ Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije, Upitnik o održivom povratku IRL na Kosovu*, popunjen i dostavljen IDC-u, mart 2019. godine.

⁵¹ Ministarstvo za zajednice i povratak Kosovo*, Upitnik o održivom povratku IRL na Kosovu*, popunjen i dostavljen IDC-u, februar 2019. godine.

(v) međuetničke odnose⁵².

Pored toga, veliki izazov u povratku RAE zajednica predstavlja nedostatak adekvatne javne raspodele zemljišta od strane odgovarajućih opštinskih vlasti, jer neki od raseljenih nikada nisu imali imovinu, stambeni objekat ili zemljište na Kosovu* uprkos tome što su poreklom sa Kosova*. Većina opština ima veoma mali broj javnih površina pod njihovim upravom, jer je najveći deo imovine tzv. "društvena svojina" i nalazi se pod upravom Kosovske agencije za verifikaciju imovine. Takođe, prepreku za povratak pripadnika RAE predstavlja i nedostatak dokumenata za civilnu identifikaciju.⁵³ Slično tome, Delegacija EU u Srbiji potvrđuje složenost i raznovrsnost izazova za održiv povratak kao što su bezbednost, imovinska pitanja i nemogućnost sprovođenja IPA projekta Srbija na Kosovu*.⁵⁴ Arbeiter Samariter Bund South East Europe (ASB) ističe da je nemogućnost sprovođenja IPA projekta Srbija na Kosovu* glavni izazov u implementaciji IPA projekta koji podržava proces povratka raseljenih lica na Kosovo*.⁵⁵ Nalazi UNHCR-a Kosovo* kroz sistem praćenja zaštite potvrđuju ranjivost IRL-a zbog raseljavanja. Glavni izazovi sa kojima se suočavaju su prepreke za efikasno ostvarivanje imovinskih prava u mestu porekla, a većina njih ima nedovoljna primanja ili nemaju prihode, kao i neadekvatan smeštaj. Nedostatak adekvatne brige o starijim osobama i osobama sa invaliditetom predstavlja još jedan izazov za zaštitu. Najranjivija IRL su smeštena u kolektivnim centrima. IRL se takođe suočavaju sa lošim životnim uslovima u kontejnerima i nedovršenim zgradama. Specifične kategorije, osim toga što imaju potrebe vezane za raseljavanje, bore se sa siromaštvom i teškoćama vezanim za komunalne usluge zbog neplaćenih računa. Pored toga, monitoring praćenja UNHCR-a otkrivaju da su glavni problemi zaštite povratnika povezani sa: nedostupnošću pomoći za trajna rešenja; poteškoćama u pristupu poljoprivrednoj i stambenoj imovini; nedostatkom zemljišta / imovine koja je preduslov za dobijanje stambene pomoći (često nedostaje i spremnost za dodelu zemljišta od strane lokalnih vlasti); nejednakim postupanjem prema određenim grupama; ograničenim mogućnostima stvaranja prihoda i nedostatkom ili ograničenim interakcijama sa zajednicama u koje se povratnici vraćaju što zahteva međuetnički dijalog. Socio-ekonomska reintegracija ostaje izazov za povratnike. Štaviše, precizni podaci o IRL još uvek nedostaju. UNHCR procenjuje da ima oko 16.200 raseljenih lica. Međutim, ne postoje tačni podaci koji bi omogućili nadležnim organima i zainteresovanim stranama da se informišu o potrebama i kapacitetima interno raseljenih lica, na osnovu kojih bi planirali i izdvajali sredstva za trajna rešenja. Profilisanje interno raseljenih lica sprovedeno od strane DRC-a u koordinaciji sa MZP, UNHCR-om i drugim relevantnim učesnicima u 2016. godini doprinelo je utvrđivanju stanja i potreba IRL koji su učestvovali u ovom procesu.⁵⁶ Prema nalazu civilnog sektora, odnosno NVO Aktiv, dobijanje preciznih i pravovremenih informacija relevantnih za proces povratka (imovinska prava, pristup institucijama socijalne zaštite, ličnim dokumentima i drugim sličnim

⁵² Delegacija EU na Kosovu*, Intervju o održivom povratku raseljenih lica na Kosovo*, sproveden i dostavljen od strane Edone Lekaj, mart 2019. godine.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Delegacije EU u Srbiji, Intervju o održivom povratku raseljenih lica na Kosovo*, sproveden od strane Tamare Vučenić, mart 2019. godine

⁵⁵ ASB (Arbeiter-Samariter-Bund) South East Europe in Serbia, Upitnik o održivom povratku raseljenih lica na Kosovo*, februar 2019. godine

⁵⁶ UNHCR Kancelarija šefa misije na Kosovu*, Intervju o održivom povratku raseljenih lica na Kosovo*, sproveden i dostavljen od strane Edone Lekaj, mart 2019, Takođe videti *Profilisanje interno raseljenih lica na Kosovu, Razmatranje pravca do trajnih rešenja za IRL na Kosovu*, januar 2018. godine

pitanjima) posebno kada je u pitanju povećanje njihovog znanja o njihovim pravima u kosovskom sistemu još uvek je dvosmisleno. Povratnici se često suočavaju sa neizvesnošću zbog nedostatka informacija i tereta birokratskih zahteva.⁵⁷

Na lokalnom nivou opštinske institucije često nisu u stanju (ili nisu voljne) da pružaju usluge na srpskom jeziku (tj. obrasci i drugi dokumenti često su dostupni samo na albanskom jeziku ili zaposleni nisu u mogućnosti da komuniciraju na srpskom). Na primer, administrativne odluke (npr. u vezi sa ličnim dokumentima) izdaju se na albanskom jeziku, bez obezbeđivanja prevoda i pojedincima čiji je maternji jezik srpski. Javni sektor je takođe problematičan pošto su vitalne informacije ponekad javno dostupne samo na albanskom jeziku. Srpske verzije ministarskih i drugih vladinih internet stranica često nisu dostupne, već je većina informacija i detalja dostupno na albanskom i/ili engleskom jeziku.⁵⁸ Pored toga, sudovi često donose presude/naredbe/odluke samo na albanskom jeziku ili sa veoma lošim prevodom na srpski jezik. Srpski prevodi kosovskih zakona i krivičnog zakona su veoma lošeg kvaliteta i često se drastično razlikuju od albanskog originala. Vladine agencije nailaze na velike poteškoće u pružanju prihvatljivih pismenih i usmenih prevoda i to uglavnom zbog skupih usluga profesionalnih tumača/prevodilaca koji su najčešće nedovoljno obučeni. Vrlo retko je obezbeđena kontrola kvaliteta prevedenih tekstova. Iako postoji nadzor nad kršenjem prava na upotrebu službenih jezika na Kosovu*, proces podnošenja pritužbi je često otežan zbog opšteg nedostatka znanja o zakonskim pravima i dostupnoj zaštiti.⁵⁹

2.4 Mišljenje IRL i povratnika o povratku: utvrđeni izazovi za održiv povratak na Kosovo*

Kako bi bili procenjeni strukturni faktori koji utiču na odluku IRL da se vrate i uloga nadležnih organa u ovom procesu, ispitanicima je postavljeno niz pitanja/tvrdnji. Prvo, procenjeno je gledište o ukupnoj podršci procesu povratka od strane oba društva. Ispitanicima su bile predložene sledeće izjave/tvrdnje:

Ispitanici IRL u Srbiji

- a) Osećam se kao deo srpskog društva - 32,9% ispitanika se potpuno slaže sa izjavom, 20% se delimično slaže, 11,4% se uopšte ne slaže (Prilog I, grafikon br. 2.);
- b) Srpsko društvo podržava IRL - 17,1% ispitanika se potpuno slaže sa izjavom, 22,9% se delimično slaže, 15,7% se uopšte ne slaže. Komparativna analiza je pokazala da se 10% ispitanika Romske nacionalnosti u potpunosti slaže sa izjavom da srpsko društvo podržava IRL, dok se 7,1% ispitanika srpske nacionalnosti u potpunosti slaže. Kada je u pitanju rodna perspektiva, procenat je jednak 8,6%. (Prilog I, grafikoni br. 3, 3.1, 3.2, 3.3 i 3.4);
- c) Vlada Srbije ozbiljno shvata interese IRL - 16,2% ispitanika se potpuno slaže sa izjavom, 14,7% se delimično slaže, 17,6 uopšte se ne slaže (Prilog I, grafikon br. 4.);

⁵⁷ NGO Aktiv, Intervju o održivom povratku raseljenih lica na Kosovo*, sproveden i dostavljen od strane Edone Lekaj, januar 2019. godine

⁵⁸ NGO Aktiv, intervju o održivom povratku raseljenih lica na Kosovo*, sproveden i dostavljen od strane Edone Lekaj, januar 2019. godine

⁵⁹ Ibid.

- d) Osećam se diskriminisano, jer sam IRL - 21,4% ispitanika se potpuno slaže sa izjavom, 11,4% se delimično slaže, 22,9% uopšte se nije složilo. Zanimljiva činjenica koja je došla do izražaja kroz sagledavanje rezultata rodne komparativne analize je da se jednak procenat IRL muških ispitanika potpuno slaže i potpuno ne slaže sa izjavom (12,9%). Dok se jednak procenat interno raseljenih žena ispitanica delimično slaže i potpuno ne slaže sa izjavom (10%). (Prilog I, grafikoni br. 5, 5.1 i 5.2);
- e) U slučaju da se odlučim za povratak na Kosovo* - osećam se kao deo Kosovskog društva - 21,7% ispitanika se potpuno slaže sa izjavom, 4,3% se delimično slaže, 30% se uopšte ne slaže (Prilog I, Grafikon br. 6.);
- f) U slučaju da se odlučim za povratak na Kosovo* - Kosovsko društvo podržava Srbe / RAE - 10% ispitanika se potpuno slaže sa izjavom, 11,6% se delimično slaže 1,4% se uopšte ne slaže (Prilog I, Grafikon br. 7.);
- g) U slučaju da se odlučim za povratak na Kosovo* - Vlada Kosova* ozbiljno shvata interese raseljenih lica - 2,9% ispitanika se potpuno slaže sa izjavom, 1,4% se delimično slaže, 34,3% se uopšte ne slaže (Prilog I, grafikon br. 8.);
- h) U slučaju da se odlučim za povratak na Kosovo* - Osećam se diskriminisano, jer sam raseljeno lice pripadnik srpske/romske nacionalnosti - 37,1% ispitanika se potpuno slaže sa izjavom, 2,9% se delimično slaže; 8,6% se uopšte ne slaže.⁶⁰

Jedna zanimljiva činjenica došla je do izražaja kroz sagledavanje rezultata izjava. Naime, prema mišljenju IRL oba društva pružaju podršku i imaju podjednako važno ulogu u procesu povratka IRL-a na Kosovo*. Pri tome IRL ispitanici smatraju da srpsko društvo podržava proces povratka (17%), ali takođe smatraju da kosovsko društvo podržava proces povratka (10%), tako da postoji mala procentualna razlika u toj podršci koja znosi 7,1%. Takođe, jedan od uvida stečenih kroz komparativnu rodnu analizu jeste taj da bi se ispitanici oba pola podjednako osećali diskriminisanim u slučaju da se odluče za povratak zbog svoje etničke pripadnosti i statusa. (Prilog I, grafikoni br. 9, 9.1 i 9.2)

Sa ciljem da se procene mišljenja IRL-a o statusu Kosova* i da se vidi na koji način su ona povezana sa odlukom o povratku i procesom povratka uopšte, postavljena su sledeća pitanja:

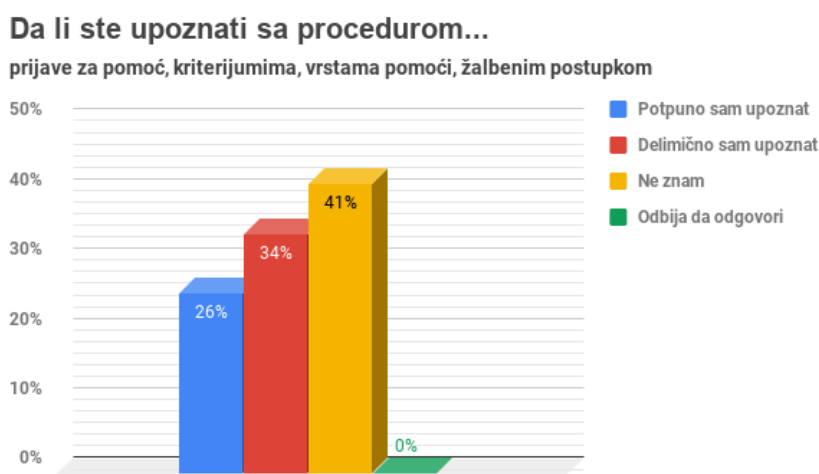
Da li biste razmišljali o trajnom povratku na Kosovo* ako...	Da	Ne	Ne znam	Odbija da odgovori
Kosovo* zadrži svoj trenutni status kao entitet koji priznaje većina država, ali ne i Srbija	25%	49%	20%	6%
Kosovo* postane nezavisna država koju većina sveta priznaje, ali ne i Srbija	9%	61%	23%	7%
Kosovo* postane nezavisna država koju većina država sveta priznaje, uključujući i Srbiju	14%	46%	32%	7%
Kosovo* je izvan potpune kontrole Srbije?	6%	69%	21%	4%

Tabela 3. Procena mišljenja IRL o statusu Kosova* i uticaj na odluku o povratku /IRL ispitanici

⁶⁰ Podaci o procentima za dodatne opcije: delimično se slažem, niti se slažem, niti se ne slažem, ne znam, odbija da odgovori, za sve napred navedene izjave dostupne su u grafikonima/tabelama u Prilogu I.

Većina IRL ispitanika ne bi razmišljala o trajnom povratku na Kosovo* u slučaju da je to u potpunosti van nadležnosti srpskih institucija. Stoga, IRL ispitanici smatraju da je vrlo važno to što srpske institucije imaju potpunu nadležnost i izvršna ovlašćenja u procesu održivog povratka s obzirom na činjenicu da na Kosovu* postoje i funkcionišu paralelne institucije.

Upitani o vrstama dostupne pomoći za IRL, kriterijumima za njeno dobijanje i žalbenim procedurama, većina ispitanika IRL odnosno 41% (grafikon br. 5. ispod) potvrdila je da nije informisana o tome. Zbog toga nedostatak osnovnih informacija o procesu povratka, uključujući i neinformisanost o žalbenim procedurama predstavlja zabrinjavajuću činjenicu.

Grafikon br. 5. Nivo informisanosti IRL sa procedurama dostupne pomoći u procesu povratka

Na pitanje da li su posetili Kosovo* nakon raseljavanja, većina ispitanika, odnosno 62,9% odgovorila je da se nije vratila na Kosovo* nakon raseljenja. Međutim, značaj mogućnosti poseta Kosovu* je visoko rangiran. Naime, 51,4% ispitanika IRL smatra da je ovaj uslov jako važan. Ispitanici koji su posetili Kosovo* nakon raseljenja 37,1% kao glavne razloge poseta su naveli:

- a) posetu rođacima/prijateljima 29,5%;
- b) posetu groblju 26,2%;
- c) pošta/održavanje imovine 12,1%;
- d) posebni događaji npr. venčanja/sahrane 12,1%.

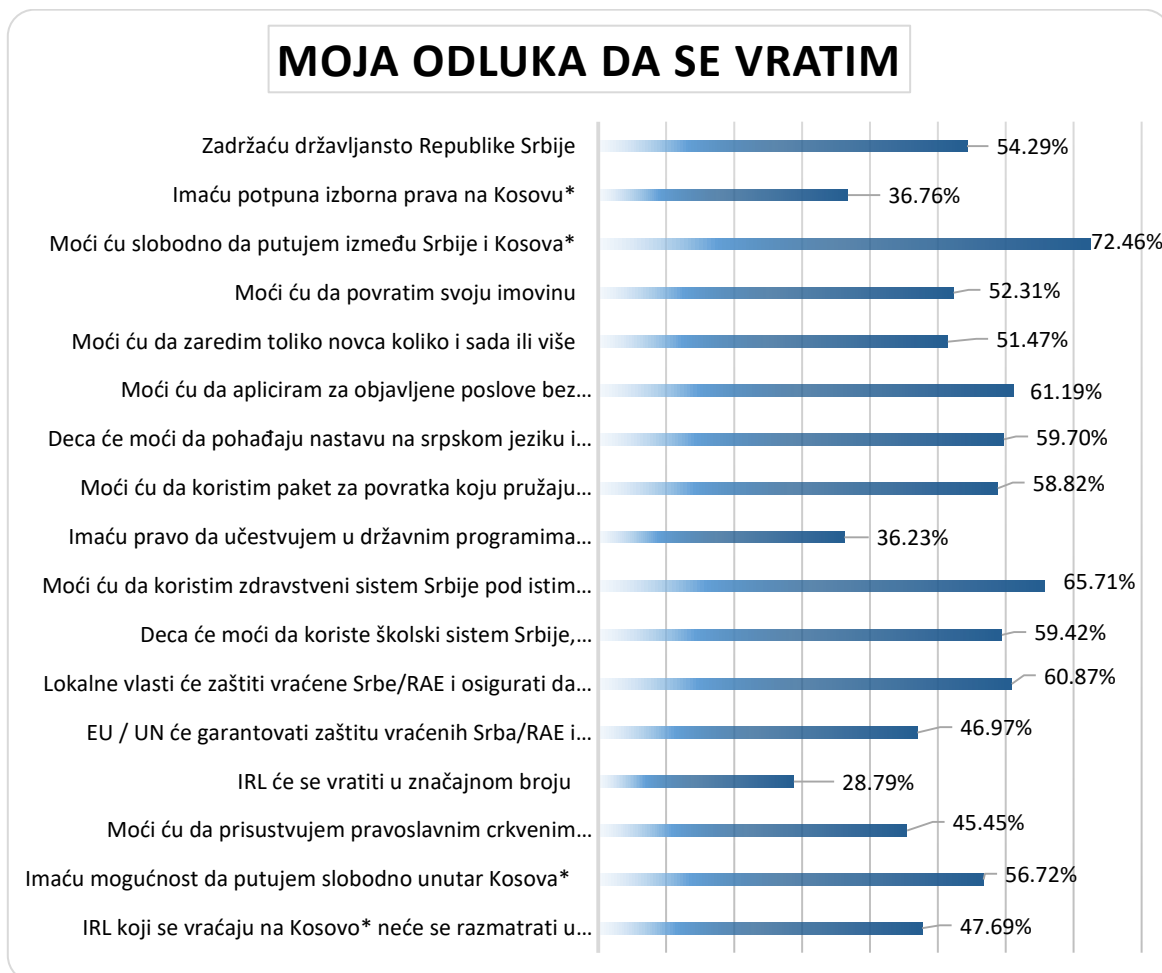
Pored toga, kao tri glavna razloga za posetu Kosovu* u slučaju nemogućnosti trajnog povratka na Kosovo*, ispitanici IRL su istakli:

- a) posetu rodbini/prijateljima 26,7%;
- b) posetu groblju 26,2%;
- c) pošta/održavanje imovine 12,6%. (Prilog I, grafikoni br. 10, 11 i 12).

Ispitanici koji su iskusili proces povratka na Kosovo* gde su proveli nekoliko godina, a zatim se vratili u Srbiju, identifikovali su sledeće razloge za povratak u Srbiju: a) nesigurnost (zbog

raznih vrsta incidenata poput provala, rušenja kuće, nemogućnost obrađivanja zemlje, uzurpacije imovine od strane nevlasnika, stalne provokacije od strane Albanaca, strah od proterivanja); b) nemogućnost pronalaženja posla; c) ograničena sloboda kretanja; d) izolacija; e) loše mogućnosti obrazovanja dece. Neki od ispitanika povremeno posećuju svoju imovinu na Kosovu* radi održavanja (jednom mesečno).⁶¹

IRL ispitanici posmatraju slobodu kretanja kao prvi uslov koji utiče na njihovu odluku o povratku (72,46%), zatim slede mogućnost očuvanja pristupa zdravstvenim ustanovama Srbije (65,71%), potom, jednake mogućnosti zapošljavanja bez diskriminacije (61,19%) i sl. Dakle, sloboda kretanja, pristup ekonomskim, socijalnim, zdravstvenim i obrazovnim pravima praćeni stabilnošću u njihovom ostvarivanju ključni su motivi za odluku o povratku (grafikon u nastavku).⁶²

Grafikon br. 6. Faktori koji utiču na odluku o povratku sa stanovišta IRL

⁶¹ Rezultati diskusija fokus grupa i popunjenih upitnika

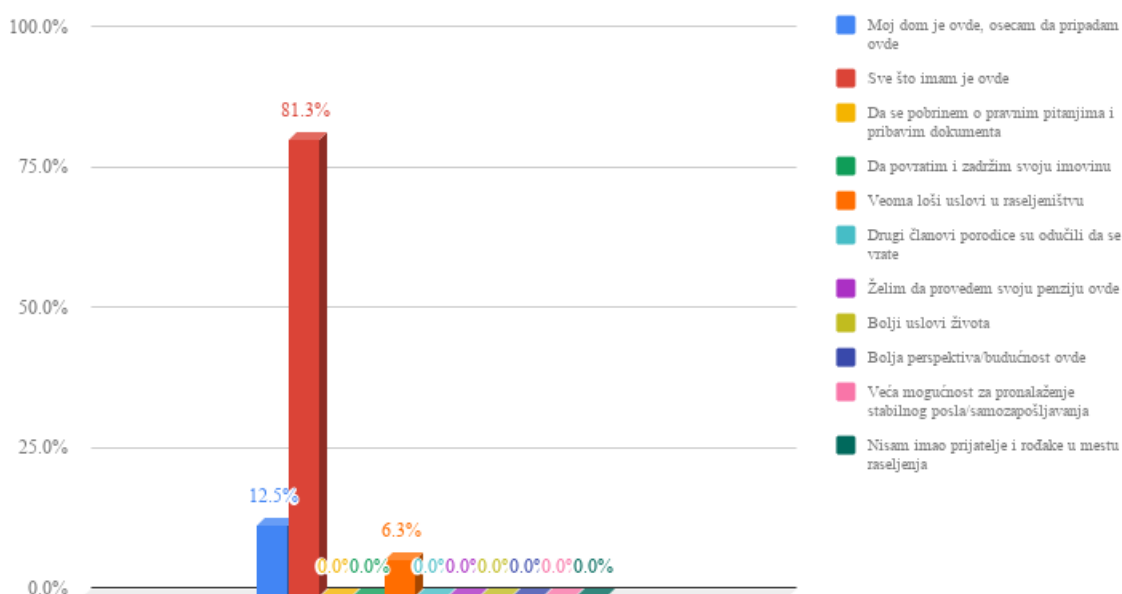
⁶² Inače, odgovori su pokazali određeni otpor prema ideji da je samo jedan faktor od presudne važnosti u određivanju motivacije za povratka, posebno među onima koji su aktivno razmišljali o povratku.

Iskustvo ispitanika IRL koji su se vratili na Kosovo*

U pokušaju da se identifikuju motivi koji su uticali na to da se interno raseljena lica odluče za povratak na Kosovo* posle raseljavanja, većina ispitanika je naglasila da ima posebnu emocionalnu pripadnost mestu porekla (78,79%), a zatim su pomenuli osećaj pripadnosti mestu porekla (12,12%)/Grafikon br. 7. Na pitanje o dostupnosti infrastrukture, 52,5% ispitanika reklo je da ima pristup električnoj energiji, 44,1% ispitanika reklo je da ima pristup tekućoj vodi, 1,7% ispitanika reklo je da ima pristup telefonskim uslugama, 1,7% reklo je da ima pristup kanalizaciji (Prilog I, Grafikon 13). Iako su nedostatak osnovne infrastrukture i njeno loše stanje očigledni, ispitanici ne smatraju da je to presudno za odlučivanje o povratku na Kosovo*.

Upitani kada su se vratili na Kosovo*, većina ispitanika IRL (22,58%) rekli su da su se vratili na Kosovo* 1999. godine. To potvrđuje opštu činjenicu da se raseljena lica obično vraćaju u mesto porekla ubrzo nakon okončanja sukoba. Međutim, zanimljiva činjenica koja je izašla na videlo je podjednako visok procenat (16,13%) interno raseljenih lica koja su se vratila na Kosovo* tokom 2004. i 2008. godine (Prilog I, grafikon br. 14). Dakle, glavni deo procesa povratka interno raseljenih lica na Kosovo* dogodio se u najnestabilnijim godinama. Naime, u martu 2004. godine⁶³ dogodilo se najgora etničko nasilje nad srpskim stanovništvom, dok je u februaru 2008. godine samoproglašena nezavisnost Kosova*.⁶⁴

Zašto ste odlučili da se vratite?

Grafikon br. 7. Faktori koji su uticali na odluku o povratku na Kosovo* sa stanovišta IRL povratnika na Kosovo*

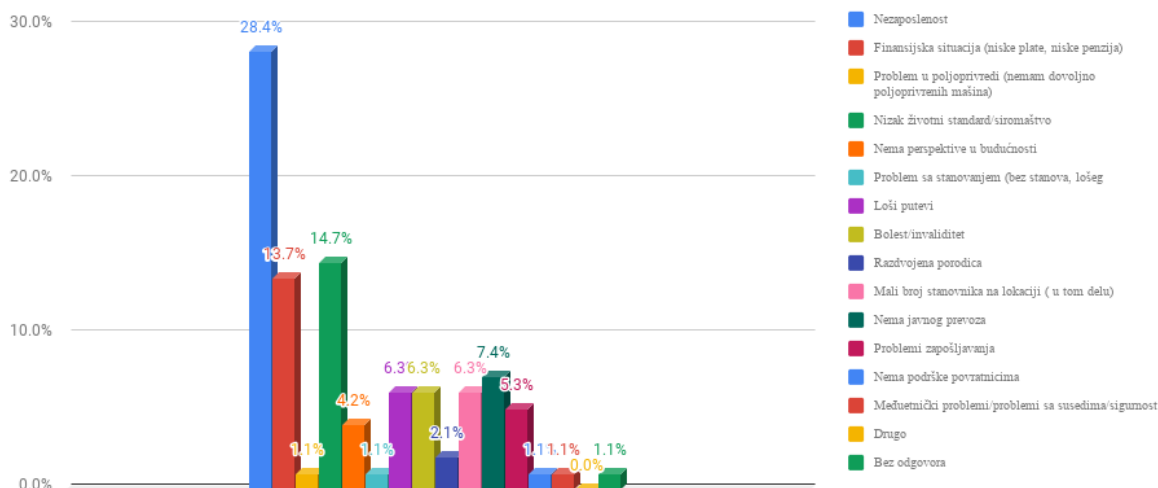
⁶³ UNHCR assists thousands displaced by Kosovo*, Geneva, UNHCR (2004), preuzeto sa

<https://www.unhcr.org/news/latest/2004/3/406030c74/unhcr-assists-thousands-displaced-kosovo-violence.html> Pogledati takođe: *Kolaps na Kosovu**, Međunarodna krizna grupa, *Evropski izveštaj br. 155. od 22. aprila 2004. godine.*

⁶⁴ *Kosovo* proglasio nezavisnost*” novinarski članak B92, *Self-Proclaimed Independence* (2008) preuzeto sa https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=02&dd=17&nav_category=640&nav_id=285184

Kada je reč o najvećim izazovima sa kojima se suočavaju povratnici, nezaposlenost je visoko rangirana (28,4%) od strane ispitanika povratnika, a zatim slede niski prihodi (13,7%) i nizak životni standard / siromaštvo (9,5%).

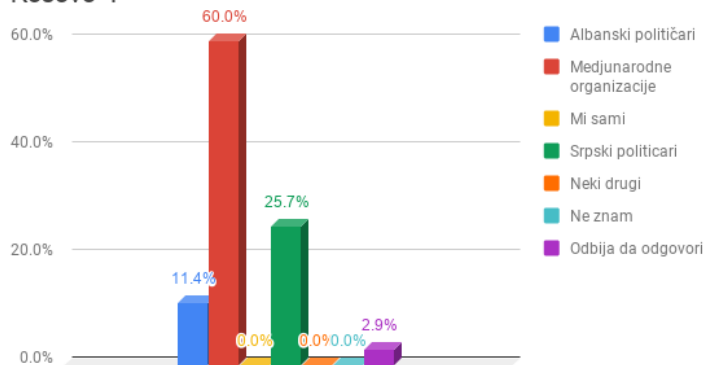
Tri najveća problema sa kojima se povratnik lično suočava

Grafikon br. 8. Tri najveća problema sa kojima se povratnici IRL suočavaju na Kosovu*

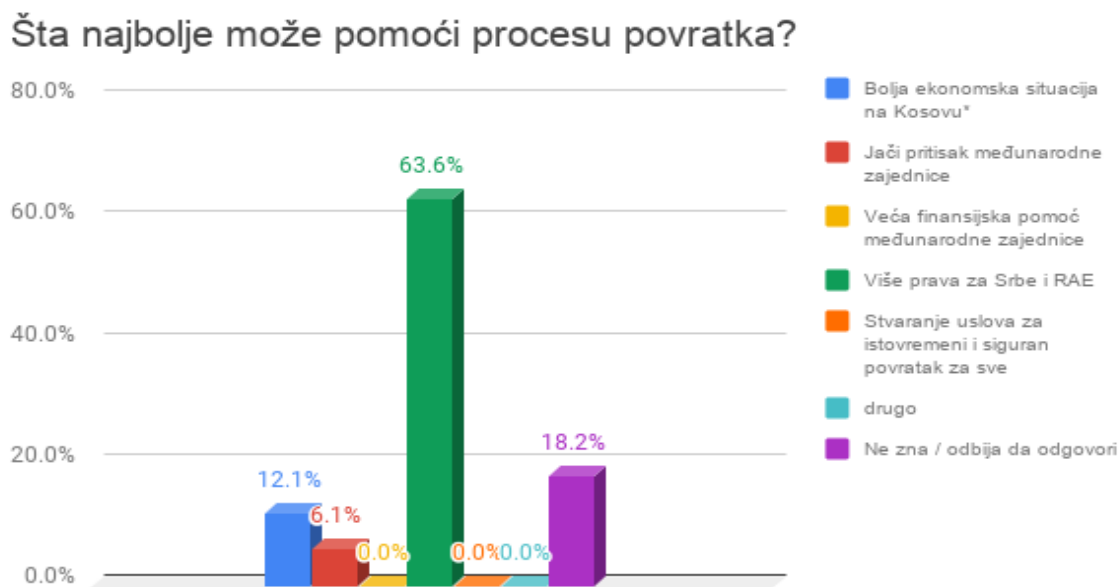
Zanimljiva saznanja su dobijena kroz odgovore na pitanje vezano za aktere koji pružaju najbolju pomoć u procesu povratka IRL na Kosovo* i kroz odgovore na pitanje o faktorima koji doprinose procesu održivog povratka IRL na Kosovo*. Ispitanici visoko rangiraju ulogu međunarodnih organizacija (čak 60%), a zatim slede srpski političari (25,7%). Dakle, povratnici prepoznaju veoma važnu ulogu međunarodne zajednice i srpskih aktera u procesu povratka na Kosovo*. Slični rezultati su identifikovani i na fokus grupama, gde je dominantni stav bio da je uloga međunarodne zajednice ključna i da ona može pružiti bezbednost i doprineti političkoj stabilnosti.

Ko može najbolje pomoći povratku interno raseljenih lica na Kosovo*?

Grafikon br. 9. Mišljenje povratnika na Kosovu* ko može najbolje pomoći u procesu povratka

S druge strane, upitani o faktorima koji mogu najbolje doprineti procesu povratka IRL na Kosovo*, većina ispitanika povratnika 63,6% složila se sa izjavom “više prava za Srbe i RAE”. Zbog toga se garancija prava i zaštita posmatraju prvenstveno kao preduslovi u procesu povratka IRL na Kosovo*.

Grafikon br. 10. Mišljenje povratnika na Kosovu* šta može najbolje pomoći u procesu povratka

3. Pristup dokumentima/statusnim pravima

3.1 Kontekst i obrazloženje

Od juna 1999. godine više od 250.000 osoba koje su postale interno raseljena lica (IRL) sa teritorije Kosova* suočile su se sa problemom pristupa dokumentaciji i statusu. Regulisanje njihovog statusa i stoga pribavljanje odgovarajućih dokumenata koje su izdali nadležni organi i dalje predstavlja preliminarni korak u njihovoj stalnoj borbi za povrat imovine, i time njihovog ljudskog dostojanstva. Ovaj dugotrajni napor je i dalje u mnogim aspektima nezavršen. Brojna interno raseljena lica, ali i drugi pripadnici manjinskih zajednica, zbog arbitrarnog pristupa kosovskih* institucija u mnogim situacijama suočavaju se sa problemom da legalizuju svoju predratnu dokumentaciju, ili dokumentaciju koju su izdale institucije Republike Srbije posle juna 1999. godine. Ova dvojnost statusa i dokumenata i dalje predstavlja problem za IRL i pripadnike svih manjinskih zajednica.

Tokom istraživanja prikupljena su dragocena iskustva i utisci iz prve ruke od osoba koje su se vratile, kao i od IRL lica koja su pristupila nadležnim institucijama, ali i od ispitanika iz nadležnih institucija. Problemi pristupa dokumentaciji i statusu već su bili istraživani od strane kompetentnih naučnika i istraživača. U saradnji sa relevantnim akterima (međunarodnim i lokalnim), neka od ovih pitanja su već bila razmatrana, i postignut je napredak, međutim mnoge raseljene osobe još nisu u mogućnosti da dobiju lična dokumenta i status. Ovo ograničava njihove mogućnosti da vrata svoju imovinu i uživaju svoja prava. Bez olakšanog i usaglašenog pristupa aktera iz javnog sektora oni će ostati u poziciji socijalne ugroženosti.

3.2 Javne politike i pravni okvir

Prema Ustavu Republike Srbije, zakonodavni okvir čine domaći pravni akti kao i ratifikovani međunarodni pravni dokumenti i opšta međunarodnopravna načela (koja se direktno primenjuju u pravnom sistemu Srbije). Najrelevantniji važeći međunarodni pravni dokumenti u vezi sa položajem i statusom IRL su: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Vodeći principi UN-a o internom raseljenju, Rezolucije 1120/1997, 1244/1999, 2004/2, Pinheiro principi o povratu stambenih i imovinskih prava raseljenim licima i izbeglicama, Konvencija Saveta Evrope o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Rezolucija Parlamentarne skupštine Saveta Evrope 1708 o rešavanju imovinskih problema izbeglih i raseljenih lica, Odluka Saveta Evropske unije 2008/213/EC od 18. februara 2008. godine o principima, prioritetima i uslovima za evropsko partnerstvo između Republike Srbije, uključujući Kosovo*. Svi ovi dokumenti predstavljaju najviše standarde koji se odnose na zaštitu prava ugroženih grupa stanovništva, uključujući pripadnike izbegličke/raseljeničke populacije. Od 90-ih godina dogodio se veliki priliv izbeglica i interno raseljenih lica u Srbiju. Ovo je uticalo na pravni sistem Srbije koji je razvio snažan zakonodavni i institucionalni okvir usredsređen na zaštitu prava raseljenih lica.

Osnovni opšti domaći pravni akti koji regulišu pitanja od značaja za status pripadnika ugroženih grupa stanovništva, a posebno IRL, mogu da se podele u dve grupe:

1) Strategije: *Nacionalna strategija za pitanja izbeglica i interno raseljenih lica*, *Strategija dugoročnog ekonomskog razvoja srpske zajednice na Kosovu i Metohiji*, *Strategija održivog opstanka i povratka na Kosovu i Metohiji*, *Strategija za socijalno uključivanje romske populacije u Republici Srbiji*, *Nacionalna strategija zapošljavanja 2011-2020. godine*, *Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost u periodu 2016-2020. godine*,⁶⁵; su među najvažnijim.

2) Zakoni i podzakonski akti: Zakon o matičnim knjigama, Zakon o prebivalištu i boravištu, Zakon o socijalnom stanovanju, Zakon o upravljanju migracijama, Zakon o vanparničnom postupku, Zakon o izbeglicama, Zakon o upravnom postupku, Zakon o socijalnoj zaštiti itd. su glavni pravni dokumenti koji pokrivaju prava relevantna za IRL populaciju. U skorašnjem periodu državni organi su usvojili proinkluzivni pristup i izmenili važeće propise. To je urađeno kako bi administrativni aparat postao pristupačniji za ugrožene grupe stanovništva, i omogućio im lakši pristup uslugama koje pružaju državni organi. Jedan od postignutih rezultata je smanjenje broja osoba bez pravnog statusa, posebno pripadnika RAE (romsko-aškalijsko-egipatske) populacije. Postoje zakonodavne inicijative za usvajanje opšteg i kodifikovanog pravnog teksta - zakona koji bi se bavio pravima i potrebama IRL.

Na Kosovu* glavni opšti zakonodavni tekst je Ustav Kosova* iz 2008. Kao i svi slični pravni dokumenti, ovaj ustav odražava i artikuliše specifičnosti pravnog, društvenog razvoja i potreba.

⁶⁵ *Nacionalna strategija za pitanja izbeglica i interno raseljenih lica* (Službeni list br. 62 od 15. jula 2015. godine)

Strategija dugoročnog ekonomskog razvoja srpske zajednice na Kosovu i Metohiji (Službeni list br. 21 od 21. februara 2007. godine),

Strategija održivog opstanka i povratka na Kosovu i Metohiji (Službeni list br. 32 od 14. maja 2010. godine),

Strategija za socijalno uključivanje romske populacije u Republici Srbiji (Službeni list 10. mart 2016. godine),

Nacionalna strategija zapošljavanja do 2020. godine (Službeni glasnik, 11. maj 2016. godine),

Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost u periodu 2016-2020. godine (Službeni list br. 4 od 22. januara 2016. godine)

- sve je usvojila Vlada Republike Srbije.

Članovi 19. i 22. Ustava predviđaju da su ratifikovani međunarodni pravni ugovori i obavezujuće norme međunarodnog prava integralni deo kosovskog pravnog sistema, kao i da se direktno primenjuju, i imaju prevagu nad domaćim zakonodavstvom. UN Univerzalna deklaracija, Konvencija Saveta Evrope o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, UN Konvencija o građanskim i političkim pravima sa protokolima, Osnovna konvencija Saveta Evrope o zaštiti manjina, UN Konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije, UN Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, UN Konvencija o pravima deteta, Konvencija UN protiv svih oblika mučenja i okrutnog, nehumanog i ponižavajućeg ponašanja ili kazne, posebno se navode kao direktno primenjivi međunarodni pravni akti, i imaju prevagu nad domaćim propisima. Član 155. garantuje pristup državljanstvu svim pojedincima (i njihovim potomcima) koji su 1. januara 1998. godine imali prebivalište na Kosovu* i državljanstvo Savezne Republike Jugoslavije. Takve odredbe odražavaju stanje u kom se nalazila većina članova manjinskih zajednica koji su bili raseljeni, i nisu bili u mogućnosti da se vrate i uživaju prava na bezbednost i imovinu.

Zbog nemogućnosti pristupanja međunarodnim ugovorima vlasti Kosova* jednostrano su proglasile primenu osnovnih sporazuma/pravnih standarda Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope. Takve zakonske odredbe nameću velike obaveze organima javne vlasti i stoga bi u praktičnoj primeni trebalo da budu povoljne za interno raseljena lica i pripadnike manjinskih zajednica. Međutim, ovi standardi nisu u potpunosti ostvareni u praksi. Za proteklih 12 godina usvojeni su brojni zakoni ili podzakonski akti koji regulišu različita društvena pitanja, uključujući imovinu i dokumentaciju. Što se tiče dokumentacije, mnogi stanovnici, posebno oni koji pripadaju manjinskim zajednicama suočili su se sa problemima u pokušaju da ostvare pravo na pravni status i dokumenta. U cilju prevazilaženja i rešavanja ovih izazova administracija UNMIK-a pribegla je konkretnim zakonskim rešenjima. UNMIK je uložio napor da omogući svim zainteresovanim licima da imaju pristup dokumentima.⁶⁶ Zakonodavstvo koje je bilo u primeni tokom perioda vladavine UNMIK-a omogućavalo je za sve one koji su rođeni ili čiji su roditelji bili rođeni ili su živeli na Kosovu* najmanje pet godina, odnosno njihovim potomcima, da imaju mogućnost da dobiju lični i drugi statusni/identifikacioni dokument izdat od UNMIK-a. Nakon 2008. godine, UNMIK-ove javne registre preuzele su institucije Kosova*. Ove institucije izdaju dokumente koji se koriste za pristup pravima unutar pravnog sistema Kosova*. S druge strane, od 1999. godine pripadnici srpske zajednice, kao i pripadnici drugih etničkih grupa na Kosovu* nastavljaju da koriste javne registre-matične knjige koje vode nadležni organi Republike Srbije. To im omogućava da dobiju dokumente koje izdaju institucije Srbije i uživaju širok spektar prava koja im one pružaju (zdravstvo, penzije, socijalna zaštita, obrazovanje itd.) u Srbiji, i na području Kosova*. Pripadnici srpske zajednice, kao i mnogi pripadnici drugih zajednica, uključujući i Albance, koriste ove usluge, posebno u oblasti zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite.

3.3 Uloga države i lokalnih samouprava u promociji i zaštiti statusnih prava u procesu održivog povratka i reintegracije

Osobe koje su raseljene sa područja Kosova*, i žive u samoj Srbiji, imaju mogućnost da se registruju kao interno raseljena lica (IRL). Lokalno poverništvo KIRS-a izdaje IRL

⁶⁶ UNMIK Uredba 2000/13, preuzeto sa: <http://www.unmikonline.org/regulations/2000/reg13-00.htm>

raseljeničku legitimaciju na osnovu potvrde o privremenom boravku koju izdaje Ministarstvo unutrašnjih poslova i dokaz o trenutnom smeštaju (privremenom boravku). Ova raseljenička legitimacija im omogućava pristup različitim uslugama na lokalnom i državnom nivou. Raseljenička legitimacija predstavlja identifikacioni i statusni dokument za IRL u Srbiji dok se raseljeno lice ne vrati ili integriše (regstruje stalno prebivalište u Srbiji). Pored lične karte, interno raseljena lica koriste raseljeničku legitimaciju za uživanje prava na pristup dokumentaciji, zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti, socijalnoj zaštiti i drugim vidovima pomoći koji su dostupni u pravnom sistemu Srbije.

Jedan od glavnih problema sa kojima se suočavaju raseljena lica u vezi sa nerešenim pitanjima u pogledu dokumenata, a koje su naveli interno raseljeni - učesnici fokus grupe organizovane tokom ovog istraživanja, je nedostatak dokumentacije u vezi sa radnim stažom ostvarenim na teritoriji Kosova*. Zbog ratnih dešavanja i delimične nedostupnosti arhiva penzionog fonda, IRL penzioneri nisu u mogućnosti da pruže dokaze o svom radnom statusu pre 1999. godine. Prema tome, oni nisu u mogućnosti da uživaju ovo pravo u potpunosti. Zaštitnik građana Republike Srbije je objavio svoje savetodavno mišljenje – preporuku⁶⁷ kojom je uvažio njihove pritužbe i zatražio od nadležnih institucija da pronađu rešenje za ovaj problem.

Na Kosovu* povratnici imaju pravo na dobijanje statusa podnošenjem zahteva za izdavanje ličnih dokumenata izdatih od strane institucija Kosova*. Iako ovaj proces treba da bude olakšan i prilagođen korisnicima pripadnici manjinskih zajednica, posebno IRL, oni se suočavaju sa brojnim problemima. Ovo se posebno odnosi na situacije kada su raseljena lica povratnici zaključili brak ili registrovali novorođenu decu tokom raseljenja u matičnim knjigama Srbije.⁶⁸ Po UNMIK-ovoj Uredbi 2000/13 sva lica rođena na Kosovu* ili čiji je bar jedan roditelj rođen na Kosovu*, zatim sva lica koja su stalno živela najmanje 5 godina na Kosovu*, druga lica koja bi mogla da dokažu da su zbog prisilnog raseljavanja morala da odu sa teritorije Kosova*, i ne borave pet godina neprekidno na Kosovu*, imala su pravo da budu registrovani kao zakoniti stanovnici.

Ustav Kosova* (član 155) garantuje pristup državljanstvu svim onim pojedincima (i njihovim potomcima) koji su 1. januara 1998. godine imali boravište na Kosovu* i imali državljanstvo Savezne Republike Jugoslavije.

Za mnoge Srbe, posebno za interno raseljena lica, postoji problem registracije u kosovskim civilnim registrima, posebno ako poseduju dokumenta koja izdaju institucije Republike Srbije. Činjenice rođenja, venčanja, i ostale registrovane u matičnim registrima koje vode izmeštene matične službe u Srbiji, institucije Kosova* osporavaju ili odbijaju da uvažavaju.

Neki od Srba su se suočili sa problemima – privođenjem, oduzimanjem dokumenata, novčanim kaznama - kada je kosovska policija otkrila da poseduju lične karte, vozačke dozvole ili druga dokumenta izdata od strane srpskih vlasti za opštine koje se nalaze na području Kosova.⁶⁹ Jedno od pitanja koje je bilo predmet *Briselskog sporazuma o slobodi kretanja* bila je mogućnost registracije vozila na KS ili RKS tablice. Ovaj proces je još uvek u toku. Prema statistici koju je dostavila Agencija za civilne registracije u periodu od marta 2018. do marta 2019. godine,

⁶⁷ Zaštitnik građana Republike Srbije – Mišljenje 38100 od 30. novembra 2018. godine

⁶⁸ NVO Evropski centar za manjinska pitanja – ECMI - publikacija (2018): *Ljudi između - Budućnost državljanstva i sloboda kretanja kosovskih Srba i drugih nevećinskih zajednica*.

⁶⁹ NVO Evropski centar za manjinska pitanja – ECMI - publikacija (2018): *Ljudi između - Budućnost državljanstva i sloboda kretanja kosovskih Srba i drugih nevećinskih zajednica*.

368 vozila registrovano je tablicama KS ili RKS. Priznavanje univerzitetskih diploma ostaje prepreka visokoobrazovanim pripadnicima srpske zajednice, posebno onima koji su se školovali na Univerzitetu u Prištini sa sedištem u Kosovskoj Mitrovici.⁷⁰

U nekim opštinama pristup javnom registru nepokretne imovine (katastar) bio je ograničen zahtevom za plaćanje poreza na imovinu, čak i za period kada je imovina bila nezakonito zauzeta.⁷¹ Dugotrajna kampanja zagovaranja međunarodne zajednice, nevladinih organizacija i KKiM-a dala je rezultat i od 2019. godine takva praksa je napuštena.⁷²

3.4 Uloga međunarodne zajednice i civilnog društva u promociji i zaštiti statusnih prava u procesu održivog povratka i reintegracije

Tokom proteklih 20 godina predstavnici međunarodne zajednice pokušavali su da zaštite prava interno raseljenih lica, i da ih podrže u njihovom pokušaju da povrate svoj status i imovinska prava. Pitanja pristupa statusu, i samim tim ličnim dokumentima, spadaju u jednu od tih oblasti. Nerešen politički status u mnogim aspektima odrazio se i na IRL. Jedno od glavnih pitanja koje je bilo razmatrano tokom procesa razgovora u okviru *Briselskih pregovora* bila je dokumentacija. Ovaj pregovarački proces odvija se pod okriljem Evropske unije. Od 2011. godine postignuti su sporazumi o razmeni matičnih knjiga, katastra, diploma i ličnih dokumenata. Sporazum se kasnije odnosio na suštinske teme poput samouprave, integracije pravosuđa, bezbednosnih struktura itd. OCD su bile aktivne u svojim aktivnostima zagovaranja u pogledu fleksibilnijeg pristupa državnih aktera koji bi trebalo da rezultira olakšanim pristupom statusu i dokumentima za raseljena lica. OCD nastavljaju da prate probleme sa kojima se IRL suočavaju u pogledu dokumentacije. Njihove aktivnosti usmerene su na direktnu pomoć u pojedinačnim slučajevima i kontinuirane aktivnosti zagovaranja kako bi se napravile strateške promene. Neke od organizacija civilnog društva aktivno su učestvovalе u procesu razmene matičnih knjiga koji je bio dogovoren tokom *Briselskih pregovora*. Delikatan odnos između dva učesnika pregovora olakšan je angažovanjem EU i OCD koji su pružili savetodavnu, finansijsku i logističku podršku ovom poduhvatu.⁷³

3.5 Opšti pristup ostvarivanju statusnih prava i dokumentima za pripadnike manjinskih zajednica

Da bi mogli da zaštite i uživaju svoja prava, a u pogledu procesa povratka najvažnija su imovinska prava, IRL moraju pre svega imati pravni status. Situacija na Kosovu* je komplikovana - iako to nije jedini slučaj takve vrste u svetu - činjenicom da dva sistema tvrde da imaju nadležnost nad građanima i teritorijom. Interno raseljena lica u praksi moraju da dobiju dokumente, i da imaju pravni status u oba sistema kako bi mogli da se vrate i rekonstruišu svoje predratne domove. Ovo je takođe potrebno za pristup drugim pravima. Ratni događaji iz 1999. godine, pored prisilnog raseljavanja, izazvali su problem za IRL u pogledu mogućnosti

⁷⁰ Kancelarija za Kosovo i Metohiju Vlade Republike Srbije – Izveštaj o napretku za decembar 2018. godine, preuzeto sa: <http://kim.gov.rs/doc/pregovaracki-proces/Sestomesecni%20izvestaj%20o%20dijalogu%20dec%202018%20%2011%2002%202019%20en.pdf>

⁷¹ Izveštaj OEBS-a: Pristup civilnoj/statusnoj registraciji na Kosovu (2012), preuzeto sa: <https://www.osce.org/kosovo/92331?download=true>

⁷² Autor gđa Milica Matijević, (2012): *O izvesnim aspektima sistema oporezivanja nepokretne imovine na Kosovu* i imovinskim pravima interno raseljenih lica* preuzeto sa: https://www.researchgate.net/publication/316828177_On_Certain_Aspects_of_the_System_of_Taxation_of_Immovable_Property_in_Kosovo_and_Property_Rights_of_Internally_Displaced_Persons

⁷³ Opis projekta Danskog saveta za izbeglice – Misija na Kosovu*: *Digitalizacija overenih kopija matičnih knjiga*, preuzeto sa: <http://drc-kosovo.org/digitalization-of-the-certified-copies-of-civil-registry-book/>

njihovog pristupa javnim registrima i dokumentaciji. Neki od registara su uništeni tokom ratnih i poratnih događaja, neke su premestile institucije Republike Srbije. Matične službe koje su bile premeštene na područje Srbije u nekim slučajevima nisu bile u potpunosti prebacile sve matične knjige, i IRL su morala da preduzmu prilično zahtevne naknadne upravne postupke. Raseljena lica koja imaju važeći status IRL su oslobođena obaveze plaćanja 70% vrednosti administrativne takse za izdavanje dokumenata iz matičnih knjiga. Proces digitalizacije matičnih knjiga koji bi uskoro trebalo da bude završen omogućio im da u svom trenutnom mestu privremenog boravka pribave dokumente iz svih izmeštenih matičnih službi.

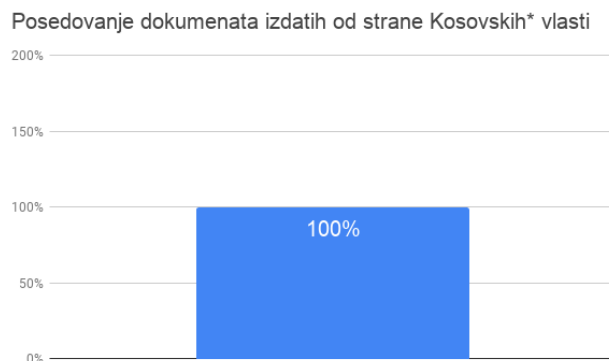
S druge strane, institucije na Kosovu* imale su proizvoljan pristup u vezi sa legalizacijom dokumenata koje izdaju državne institucije Srbije. Činilo se da je ovo pitanje rešeno tokom dijaloga u Briselu, ali u praksi je ovaj problem nastavio da se pojavljuje. Tokom 2017, 2018. i 2019. godine, kosovske* institucije su postrožile svoj pristup. Dokumenti koje izdaju izmeštene institucije sa Kosova* a pripadaju državnom sistemu Srbije, predstavnici kosovskih* institucija smatrali su kao simboličan izazov njihovom autoritetu. Na primer, u julu 2017. godine, kosovska policija je konfiskovala 918 novih srpskih zdravstvenih kartica na graničnom prelazu u blizini Gnjilana. Kartice su bile oduzete lokalnom javnom službeniku institucija Srbije koji je trebalo da ih raspodeli lokalnim Srbima u enklavama u regionu Gnjilana. Kako kažu mediji, razlog za konfiskaciju su natpisi na karticama, koji se odnose na "opštinu Gnjilane, Republika Srbija". Kosovski policajci su objasnili da su „kartice nezakonite, jer se opština Gnjilane ne nalazi u Republici Srbiji, već na Kosovu*“.

Institucije Kosova - Agencija za civilnu registraciju (ACR) u okviru svojih nadležnosti izdaju dokumenta za interno raseljena lica i druge pripadnike manjinskih zajednica. Neki od aplikanata nemaju dokumente ili mogu da prilože samo predratne dokumente ili dokumente koje izdaju institucije Republike Srbije o svom ličnom statusu (rođenje, brak, zaposlenje itd.). Zbog takvog neusaglašenog i proizvoljnog tretmana kosovskih* institucija raseljena lica se nalaze u pravnom limbu, i ne mogu da regulišu svoj status.⁷⁴ Povratnici iz EU po osnovu *Sporazuma o readmisiji* vraćaju se na Kosovo* u okviru formalizovanih kanala za povratak. Da bi bili registrovani i imali pristup ličnim dokumentima, njihov osnovni korak trebalo bi da bude obraćanje Odeljenju za reintegraciju Ministarstva unutrašnjih poslova.

3.6 Situacija, potrebe i razlozi za povratak IRL - (subjektivna procena analize rezultata intervju sa interno raseljenim licima i povratnicima)

Sva intervjuisana lica - povratnici na Kosovo* - tokom istraživanja su bili u mogućnosti da dobiju lična dokumenta Kosova*, ali i da i dalje poseduju dokumenta koja izdaje Republika Srbija.

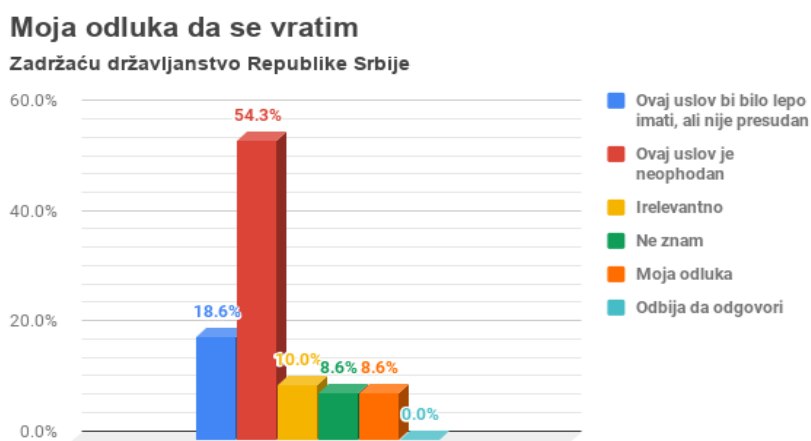
⁷⁴ NVO AKTIV (AKTIV) publikacija (2017): Pristup dokumentima na Kosovu*: *glavna prepreka integraciji nevećinskih zajednica*, preuzeto sa: <http://ngoaktiv.org/publication/access-to-documents-in-kosovo-the-main-obstacle-to-the-integration-of-non-majority-communities>

Grafikon br. 11 Posedovanje dokumenata koje izdaju kosovske* vlasti među intervjuisanim povratnicima na Kosovo*

Kako je to već opisano u razgovoru tokom fokus grupe IRL koji trenutno žive u Srbiji⁷⁵ neki od njih su predstavili svoje probleme u vezi sa pristupom određenim pravima zbog statusa IRL (porez na nepokretnu imovinu, mogućnosti zapošljavanja i slično).

I povratnici na Kosovo* i IRL koji trenutno borave u Srbiji izražavaju visok stepen vezanosti i privrženosti uslugama koje pružaju javne institucije Republike Srbije (zdravstvo, socijalna zaštita, obrazovanje, dokumentacija). Među potencijalnim povratnicima - IRL koji trenutno borave u Srbiji - intervjuisani tokom ovog istraživanja, skoro 83% ima status IRL. Nekih 54,3% interno raseljenih lica koja trenutno borave u Srbiji neće razmišljati o povratku na KiM bez mogućnosti da imaju državljanstvo Srbije. Izgleda da pored očiglednog i razumnog interesa za adekvatan nivo ovih usluga, postoji i identitetska komponenta u njihovoj želji da zadrže čvrste veze sa institucijama Republike Srbije.

Grafikon br. 12 Moja odluka o povratku – državljanstvo Srbije

3.7 Dostupne usluge

Institucije Srbije u strateškom i praktičnom smislu promovišu i podržavaju proces povratka. U pojedinačnim slučajevima za bilo kakav vid trajnog rešenja presudno je pitanje statusa i pristupa dokumentaciji. Ovo se pominje u svim zakonskim ili strateškim pravnim dokumentima

⁷⁵ Održano u Vrnjačkoj Banji 21. februara 2019. godine.

Republike Srbije. Osim u ograničenom broju slučajeva, izgleda da su IRL u mogućnosti da dobiju dokumente koje izdaje državni sistem Srbije.

Da bi se objedinila pravila i omogućio brži proces povratka, Vlada Kosova* je usvojila *Uredbu o povratku* 2018. godine. Nije jasno zašto takav sistemski pravni dokument nije usvojen u formi zakona. U zakonodavnom procesu dragoceni doprinos može biti dobijen tokom javne rasprave, kao i u parlamentarnoj raspravi. Takođe, pravna snaga, vremensko trajanje i primena podržavaju stav da bi regulisanje jednog od glavnih društvenih pitanja na Kosovu* trebalo biti rešeno usvajanjem posebnog zakona (*lex specialis*), a ne podzakonskog akta. Tekst trenutno primenjive uredbe reguliše pravila postupka, definiše nadležne institucije/organe, obim primene i podnosiocima zahteva (povratnici), dostupnu pomoć i slično. Pored rekonstrukcije imovinske pomoći u pogledu neprehrambenih artikala, privremenog smeštaja, garantovan je pristup javnim komunalnim uslugama (električna energija, vodovod/kanalizacija, komunalne usluge). Proces olakšanog izdavanja dokumenata za IRL jedna je od komponenti procesa povratka. Iz tog razloga, odredbe *Uputstva za primenu Uredbe o povratku* bave se pitanjima vezanim za pristup civilnim registrima i drugim vrstama dokumentacije.⁷⁶

U stvari, to je preliminarni korak za uspešan proces povratka. Pristup dokumentaciji ostaje problem za manjinske zajednice, posebno za Srbe (uključujući IRL). Ministarstvo unutrašnjih poslova Kosova* donelo je Odluku/Uputstvo civilnim registrima za prihvatanje dokumenata izdatih od strane srpskih institucija kako bi im se omogućilo da budu registrovani u civilnim registrima Kosova*.⁷⁷ Ova mogućnost važi do 5. jula 2019. godine. Bilo bi preporučljivo da se period važenja takvog uputstva produži. Ova (Odluka/Uputstvo) trebalo bi da omogući Srbima, ali i pripadnicima drugih manjina da imaju pristup kosovskom civilnom registru.

Kao što je već opisano, IRL imaju generalno pozitivne izgleda za dobijanje dokumenata koje izdaju institucije Republike Srbije. suočavaju se sa problemom pristupa dokumentima koje izdaju kosovske institucije* i to utiče na njihov status i mogućnosti. To se odnosi na vozačke dozvole, svedočanstva o obrazovanju, registarske tablice vozila i slične probleme koji su već pomenuti u ovom tekstu.

Pozitivan korak je već pomenuti nedavni korak Ministarstva unutrašnjih poslova Kosova*. Ova institucija je izdala svoju Odluku/Uputstvo civilnim registrima da prihvate dokumente koje su izdale srpske institucije što bi omogućilo svim zainteresovanim da se registruju u kosovskim civilnim registrima. Takva vremenski ograničena mogućnost neće biti korisna samo za Srbe, već i za pripadnike svih zajednica, uključujući i Albance. Nedavno doneti propisi koji se odnose na proces povratka - *Uredba o povratku* i *Uputstvo za njegovu primenu* moraju biti testirani u praksi kako bi mogli da budu ocenjeni.

4. Povrat imovine i pristup stanovanju

4.1 Kontekst i obrazloženje

Na teritoriji bivše SFR Jugoslavije zbog tragičnih ratnih zbivanja iz 90-ih godina stotine hiljada ljudi je stradalo usled prisilnog raseljavanja. Prema zvaničnoj statistici KIRS-a u 2018. godini u Srbiji je bilo 201.047 interno raseljenih lica.⁷⁸ IRL su očigledno ugrožena kategorija, i u

⁷⁶ Član 3.1 *Uputstva za primenu Uredbe o povratku Vlade Kosova** (02/2018).

⁷⁷ Odluka/Uputstvo 296/18 od 5. jula 2018. godine

⁷⁸ *Stanje i potrebe IRL u Republici Srbiji*, Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije, 2018.

dugom vremenskom periodu nastavljaju da se suočavaju sa problemom ostvarivanja svojih imovinskih prava i pronalaženjem adekvatnog stambenog rešenja (trajnog ili privremenog). Domaći i međunarodni akteri prepoznali su ovaj problem. Potreba da se omogući velikom broju socijalno ugroženih osoba da povrate svoju imovinu i dostojanstvo prepoznata je kao sredstvo za uspostavljanje društvene kohezije. Ovim pitanjem bavili su se i predstavnici međunarodne zajednice - kroz različite projekte stanovanja i obnove koje su bili podržali. Takođe, pružena je podrška strateškom pristupu (institucionalnom i zakonodavnom). Lokalni akteri su takođe podržali proces povratka, i njegovu ključnu komponentu - povrat imovine. Međutim, IRL se i dalje suočavaju sa problemima u pokušaju da povrate svoju imovinu i stvore odgovarajuće životne uslove za svoje porodice. Tokom ovog istraživanja odabrani broj IRL još jednom je potvrdio značaj imovine za njihovo samopoštovanje i dostojanstvo. Imovina ostaje za njih ključno pitanje u procesu povratka, i deo njihovog ličnog i kolektivnog identiteta ("*Ovo je mesto gde sam rođen, i gde pripadam*").

Grafikon br. 13 Značaj povrata imovine za odluku o povratku

IRL i dalje ne mogu da povrate svoju imovinu zbog brojnih nedostataka u procesu povrata imovine/obnove na Kosovu*. Time ostaju u stanju stalne neizvesnosti - čekajući trenutak kada će konačno moći da vrate svoju imovinu, i da donesu ključnu odluku - da se vrate ili integrišu.

4.2. Javne politike i pravni okvir

Kao što je opisano u delu teksta u kom je opisan pravni okvir za pitanja statusa u smislu važećeg zakona koji se odnosi na imovinu, osnovni pravni izvor je Ustav Kosova*. Glavne odredbe koje se direktno odnose na imovinska prava su član 24. (jednakost pred zakonom), 46. (zaštita imovine i 156. (prava izbeglica i raseljenih lica), koji garantuju jednakost pred zakonom i nediskriminaciju, pravo na zaštitu imovine i podrške za siguran i dostojanstven povratak svih raseljenih lica, kao i povrat imovine. Takve odredbe odražavaju stanje da su brojni pripadnici manjinskih (nealbanskih) zajednica bio raseljeni, i nisu bili u mogućnosti da se vrate, niti su mogli da uživaju ličnu sigurnost i koriste svoju imovinu. Većina pravnih problema u vezi sa imovinom nastala je nakon sukoba 1999. godine. Hiljade ljudi bilo je prisiljeno da napusti svoje predratne domove koji su kasnije nezakonito zauzeti ili uništeni. Oko 22.000 stambenih jedinica napustili su njihovi zakoniti vlasnici (Srbi ili pripadnici drugih manjinskih zajednica).⁷⁹

⁷⁹ Stanje i potrebe IRL u Republici Srbiji, Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije, 2018.

Ostali sistemski problemi koji su prisutni u pravnom životu Kosova* su neformalne ili nezakonite (prevarne) transakcije imovine i neusklađeni javni registar nepokretne imovine (katastar).

Kao posledica raseljavanja nakon 1999. godine i gubitka imovinskih prava uspostavljeni su mehanizmi masovne obrade zahteva – Uprava za stambenu imovinu (Housing property directorate - HPD)⁸⁰ sa svojom Komisijom za stambene imovinske zahteve (Housing Property Claims Commission - HPC) kao kvazisudski organ odlučivanja koji je nadležan za sve stambeno-imovinske sporove. Nestambena imovina nije bila uključena u mandat ove institucije. Od 2006. godine mandat i ime ove institucije su promenjeni: osnovana je nova Kosovska agencija za imovinu (Kosovo Property Agency - KPA),⁸¹ čija nadležnost je obuhvatala i sporove u vezi sa nestambenom imovinom. U svojoj poslednjoj fazi KPA je promenila svoj mandat i postala Kosovska agencija za poređenje i verifikaciju imovine (Kosovo Property Comparison and Verification Agency - KPCVA)⁸². Pored preuzimanja predmeta KPA i ostalih nadležnosti, KPCVA bi trebalo da reši neslaganja između originalnih katastarskih dokumenata o nepokretnoj imovini na području Kosova* pre juna 1999. godine izmeštenih od strane srpskih vlasti i trenutnih podataka katastarskih dokumenata koje su prikupile kosovske institucije posle juna 1999. godine.

Takođe, proces privatizacije javne/društvene imovine pokrenut je donošenjem UNMIK-ovih uredbi kojima je bila uspostavljena Kosovska poverenička agencija (KTA) kao nadležni organ za pitanja privatizacije.⁸³

Za interno raseljena lica i ostale pripadnike manjinskih zajednica, ovi pravni dokumenti regulišu pitanja koja se odnose na njihov najvažniji pravni problem: lišavanje i nezakonito zauzimanje njihove imovine. Iako je zakonski okvir formalno zasnovan i usmeren na zaštitu jednog od najvažnijih ljudskih prava – imovinskog prava – u praksi to nije bilo toliko delotvorno za interno raseljena lica i za pripadnike manjinskih zajednica. Mnogi od njih morali su da ulože mnogo truda i vremena kako bi dobili zakonite i pravedne odluke u postupcima zasnovanim na ovom zakonodavstvu. Očigledne prepreke u procesu povratka i drugi nedostaci u pravnom sistemu Kosova* uticali su na međunarodnu zajednicu da pokuša da modifikuje svoj pristup. *Nacionalna strategija za imovinska prava* usvojena je 2017. godine. Svrha ovog dokumenta je bila da se stvori sistemski pristup i poboljša zakonski okvir, kao i institucionalne prakse i procedure koje regulišu imovinska prava, i poboljšaju mogućnosti za sticanje, registraciju i prenos imovine na Kosovu*. Vlada Kosova* je 2018. godine usvojila *Uredbu o povratku*. Svrha ovog podzakonskog akta bila je da se kodifikuju pravila i stvori olakšana procedura za raseljena lica i druge povratnike u pogledu pristupa dokumentaciji i povrata/obnove njihove imovine.

Među najvažnijim pravnim dokumentima u vezi sa imovinom mogu se pomenuti: Zakon o vlasništvu i drugim vlasničkim pravima, Zakon o tretmanu nelegalno izgrađenih objekata itd. Od 2011. godine uspostavljena je Privatizaciona agencija Kosova (PAK)⁸⁴ kao naslednik

⁸⁰ UNMIK Uredba 1999/23 O uspostavljanju Uprave za stambenu imovinu i Komisije za stambenu imovinu, i 2006/10 O rešavanju zahteva u vezi sa privatnom nepokretnom imovinom uključujući i poljoprivrednu i poslovnu imovinu.

⁸¹ UNMIK Uredba 2006/50 O rešavanju zahteva u vezi sa privatnom nepokretnom imovinom uključujući i poljoprivrednu i poslovnu imovinu.

⁸² Zakon o Kosovskoj Agenciji za proveru imovine i verifikaciju 05/L-10 od 2016. godine.

⁸³ UNMIK Uredba 2002/12 O uspostavljanju Kosovske povereničke agencije i 2005/18 Izmenama UNMIK Uredbe 2002/12 O uspostavljanju Kosovske povereničke agencije.

⁸⁴ Zakon o Privatizacionoj agenciji Kosova (PAK) 04/L-034.

UNMIK-ove Kosovske povereničke agencije (KTA). Ova institucija preuzela je nadležnosti KTA i nastavila da sprovodi proces privatizacije.

4.3 Uloga države i lokalnih samouprava u promociji i zaštiti prava na imovinu i prava na stanovanje u procesu održivog povratka i reintegracije interno raseljenih lica

U Srbiji glavne institucije koje pokrivaju potrebe raseljenih lica su Komesarijat za izbeglice i migracije (KIRS) i Kancelarija za Kosovo i Metohiju Vlade Srbije (KKiM). Ostale institucije - Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, Ministarstvo unutrašnjih poslova itd. takođe imaju deo svojih dužnosti/ovlašćenja usmerenih na izbegličku/raseljenu populaciju. KIRS i KKiM - obe ove institucije imaju svoj deo odgovornosti u pogledu povratka i zaštite imovinskih prava. KIRS je fokusiran na zaštitu prava interno raseljenih lica u Srbiji, dok je KKiM nadležan za isto pitanje na Kosovu*. IRL se pruža podrška u smislu socijalne i zdravstvene zaštite, smeštaja, zapošljavanja, besplatne pravne pomoći, pristupa dokumentaciji. Pored pomoći usmerene na hitne potrebe, ove institucije bave se procenom potreba i dugoročnim planiranjem trajnih rešenja. KIRS podržava lokalne vlasti u kreiranju lokalnih akcionih planova (LAP-ova) koji bi strateški na lokalnom nivou trebalo da definišu ciljeve, adekvatne korake i instrumente za njihovo postizanje vezi sa migracijama, uključujući pitanja vezana za raseljena lica. U saradnji sa međunarodnim akterima, kao i organizacijama civilnog društva, osmišljavaju se aktivnosti u vezi sa stambenim potrebama: socijalno stanovanje, kupovina seoskih domaćinstava, adaptacija trenutno neodgovarajućih i izgradnja novih stambenih jedinica, donacija građevinskog materijala.

Kao što je opisano u paragrafu posvećenom zakonodavnom okviru, Vlada Srbije je usmerena ka problemu interno raseljenih lica i izbeglica, kao jednom od ključnih pitanja. To je zato što je Srbija spada među nekoliko evropskih država sa vremenski produženim prisustvom izbeglica /raseljenih lica. Državni akteri prepoznali su pripadnike izbegličko/raseljenu populaciju (izbeglice iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske, i raseljena lica sa KiM) kao osobe u stanju potrebe. Na osnovu toga, i da bi se stvorili uslovi za trajna rešenja, državni organi u Srbiji su usvojili brojne programske dokumente, obično u obliku strategija. Ovo su krovni programski dokumenti koji formulišu šire smernice politike. Svaki od ovih dokumenata predviđa i promoviše inkluzivne mere za izbegličku/raseljenu populaciju. Takođe, oni snažno promovišu i podržavaju pravo na povratak i povrat imovine. Neke od njih su direktno fokusirane na izbegličku/raseljenu populaciju: *Nacionalna strategija za pitanja izbeglica i interno raseljenih lica*, *Strategija dugoročnog ekonomskog razvoja srpske zajednice na Kosovu i Metohiji*, *Strategija održivog opstanka i povratka na Kosovu i Metohiji*, *Strategija za poboljšanje položaja romske populacije u Republici Srbiji*. Ovo su glavni dokumenti koji se direktno odnose na raseljeno stanovništvo. Druge strategije (već pomenute u tekstu gore) na indirektan način se bave ugroženim grupama stanovništva, uključujući izbegličko/raseljenu populaciju.

Jedan od pravaca na koji ovi dokumenti upućuju je multilateralni i multisektorski pristup i saradnja sa drugim relevantnim akterima u regionu. Ovaj stav je prihvaćen i sproveden u diplomatskoj aktivnosti Srbije i doveo je do pokretanja i učešća u multilateralnoj saradnji u regionu.

KKiM je osmislio i započeo implementaciju nove ideje za stambeno zbrinjavanje IRL. To je stambeno naselje sa pratećim funkcijama koje bi trebalo da bude smešteno u Zvečanu. Pored 200-300 stambenih jedinica biće obezbeđeni dodatni ekonomski kapaciteti za IRL-povratnike. Ova mogućnost - obezbeđenje stambenog rešenja sa potencijalnim socio-ekonomskim aktivnostima za povratnike - treba da stvori uslove za održiv povratak.

Od 1999. godine javne vlasti (UNMIK, Privremene institucije samouprave) i svi drugi akteri su se obavezali da podrže povratak svih raseljenih lica, kao i povrat imovine/obnovu njihove imovine. U praksi je to obećanje ostalo formalno, u suštini nedostajalo je stvarne političke volje i predanosti. Povratak zauzete stambene imovine bio je isključiva nadležnost HPD-a. Iako je predviđen kao nezavisni, efikasan i nepristrasan mehanizam masovnog rešavanja zahteva u praksi, njegova praksa i postupci u mnogim slučajevima pokazali su se kao netransparentni, i nedostajala je mogućnost efikasne primena odluka. Do 2003. godine HPD je primio 29.610 zahteva⁸⁵ koji mogu da se podele u tri kategorije prema tipu podnosioca zahteva:

I - Podnosioci zahteva A kategorije (lica koja su izgubila imovinsko pravo na osnovu diskriminacije u periodu 1989-99. godine), ukupno 1.212 podnosilaca zahteva;

II - Podnosioci zahteva B kategorije (lica koja su ušla u neformalne transakcije u vezi sa stambenim nepokretnostima u periodu 1989-99. godine), ukupno 767 podnosilaca zahteva;

III – Podnosioci zahteva C kategorije (lica koja su izgubila stambenu imovinu posle juna 1999. godine), ukupno 27.182 podnosioca zahteva (93.2% svih slučajeva).

Podnosioci zahteva nisu bili u mogućnosti da direktno učestvuju u postupku, a ponekad bi samo jedan paragraf bio posvećen konkretnom pojedinačnom slučaju u okviru grupne odluke. Pojedinačni zahtev je bio rešavan u dva stepena i konačne odluke nisu mogle da se ospore pred bilo kojom drugom institucijom. Neki slučajevi bez znanja podnosioca zahteva bili su prosleđeni lokalnim sudovima gde su ostali zaglavljani u dugotrajnim sudskim postupcima. Primena odluka u korist podnosilaca zahteva bila je posebno izazovna.

Da navedemo nekoliko primera:

- Uspešni podnosilac zahteva C kategorije imao je mogućnost da zatraži povrat svoje stambene imovine, rizikujući da ostvari povrat stambene jedinice koja je oštećena. HPD nije garantovao niti preduzimao bilo kakve obaveze u vezi sa mogućim oštećenjima imovine.
- Protekom 72 sata nakon iseljenja nezakonitog korisnika stana koje je izvršio HPD, zakoniti vlasnik je morao da se obrati lokalnoj policiji u slučaju ponovnog zauzimanja imovine. Druga opcija je bila da se imovina stavi pod administrativnu šemu HPD-a gde bi imovina mogla da bude iznajmljena.
- HPD nije preduzimao nikakve garancije u vezi sa potencijalnom štetom na imovini ili plaćanju zakupnine.

Iako je HPD tvrdio da je zatvorio 100% ovih slučajeva, iz njihovih statističkih podataka teško je shvatiti koliko je nekretnina zapravo vraćeno vlasnicima.

Naslednik HPD-a je KPA. Ova institucija je modifikovala svoj *modus operandi* u vezi sa procesom donošenja odluka: odluke se mogu osporiti pred sudom; nestambena imovina je obuhvaćena mandatom; u nekim ograničenim slučajevima uključene strane mogu lično da predstavljaju svoje slučajeve i dostupne dokaze tokom postupka.

⁸⁵ Statistika HPD je preuzeta sa: http://www.kpaonline.org/hpd/statistics_m.asp

Što se tiče sprovođenja odluka (KPA ima mandat da sprovede svoje odluke uključujući i nasleđene slučajeve HPD-a), KPA takođe nije pružila podršku podnosiocima zahteva u slučajevima kada je bilo potrebno da se izvrši prisilno rušenje nelegalno izgrađenog objekta na zemljišnoj parceli zakonitih vlasnika. Neki od uspešnih podnosilaca zahteva – zakonitih vlasnika obratili su se Ustavnom sudu Kosova* koji je odobrio njihove žalbe, naredivši rušenje i povrat imovine. Do sada ti slučajevi nisu izvršeni. Prema KPA⁸⁶, 79 takvih slučajeva još uvek je u postupku. Vlada Kosova* je 2019. godine izdvojila 30.000€ za rušenje bespravno izgrađenih objekata koji spadaju pod mandat KPA. Pred Apelacionim većem Vrhovnog suda Kosova* za pitanja KPA nalazi se 186 žalbi protiv konačnih odluka KPA. Od 2018. godine imovina koja je stavljena pod upravu KPA ostaje bez zaštite jer mandat KPA u vezi s ovim pitanjem nije produžen. Ne postoji zvanična informacija o statusu imovine koja je bila pod upravom KPA. U slučajevima kada su tužioci C dobili pravo na naknadu (ograničen broj slučajeva - ukupno 143)⁸⁷ nakon više od 10 godina procedura i kriterijumi za kompenzaciju nisu osmišljeni. Od 2016. godine KPCVA je preuzela nadležnosti i dužnosti KPA. Do danas, uprkos velikim donacijama međunarodne zajednice, i dalje ostaje nejasno koliko je ljudi zapravo uspelo da vrati svoju imovinu.

U pogledu imovine kao dela procesa privatizacije, Kosovska agencija za privatizaciju (PAK) nastavlja da objavljuje javne pozive za učešće u privatizaciji društvenih preduzeća. Svaka osoba koja ispunjava kriterijume u pogledu zaposlenja u preduzeću, starosti, trenutnog radnog statusa ima pravo da podnese zahtev za učešće u podeli od 20% tržišne vrednosti kompanije. Kandidati treba da prate javna obaveštenja (dnevne novine na Kosovu* i u Srbiji/Crnoj Gori, veb sajt PAK-a) za svako pojedinačno društveno preduzeće.

Ako nisu na preliminarnoj listi zaposlenih koje je objavila KAP, oni mogu da podnesu žalbu. PAK potom donosi konačnu listu kojom prihvata ili odbija/odbacuje pojedinačne žalbe. Svaki podnosilac može da uloži žalbu Posebnoj komori Vrhovnog suda Kosova za pitanja privatizacije ako njegova/njena prijava nije odobrena od strane PAK-a.

U praksi, raseljeni su prisiljeni da uđu u dugotrajne sudske postupke kako bi dokazali i zaštitili svoja prava u procesu privatizacije. Do sada PAK obično nije prihvatala njihove prijave tokom upravnog postupka. U većini slučajeva ove žalbe su kasnije bile odobrene u sudskom postupku pred Posebnom komorom Vrhovnog suda Kosova* za pitanja privatizacije. Ovaj sud je sastavljen od mešovitih veća koja čine lokalne i EULEKS sudije. S druge strane, čak je i ovaj sud odbio zahteve za isplatu neisplaćenih zarada i doprinosa koje su podnela raseljena lica, kao i Srbi/nealbanci u vezi sa njihovim lišavanjem zaposlenja zbog diskriminacije. Važno je napomenuti da je u svojoj sudskoj praksi Specijalna komora Vrhovnog suda Kosova* za pitanja privatizacije priznala da su Srbi i ostali pripadnici manjinskih zajednica bili diskriminisani zbog bezbednosno-političke situacije na Kosovu* posle juna 1999. godine kada su primenom organizovanog nasilja bili onemogućeni da ostvare pristup svojim radnim mestima u mnogim oblastima/lokacijama na Kosovu*.

Ovo takođe podržava stavove IRL i pripadnika manjinskih zajednica u pogledu potrebe za omogućavanje bezbednosti kao preduslova za uspešan proces povratka.

⁸⁶ Kosovska imovinska agencija (KPA), Intervju o održivom povratku raseljenih lica na Kosovo*, sproveden i dostavljen od strane gđe Edona Lekaj, april 2019. godine.

⁸⁷ KPA/KPCVA godišnji izveštaj za 2016. godinu.

4.4. Uloga međunarodne zajednice i civilnog društva u promociji i zaštiti prava raseljenih lica na povrat imovine i stanovanje u procesu održivog povratka i reintegracije

Na Zapadnom Balkanu zbog specifičnog političkog razvoja od 90-ih godina, među lokalnim stanovništvom prevlađuje stav da međunarodna zajednica ima ključnu ulogu za svaku suštinsku promenu. Na Kosovu* takva uloga je bila još prisutnija od 1999. godine od kada je pokrajina pod upravom UN na osnovu Rezolucije 1244/1999 Saveta bezbedosti Ujedinjenih nacija. Sve javne institucije/tela zadužena za povratak i povrat imovine (na primer HPD kasnije KPA) osnovao je UNMIK, njihov upravljački tim činilo je međunarodno osoblje i finansirala ih je međunarodna zajednica. Pored rekonstrukcije podržane od strane Vlade Srbije i retkih pojedinaca povratnika, povratak je u najvećoj meri bio organizovan i podržan od strane međunarodnih aktera. Proces povratka - posete, obnova kuća, logistička podrška, besplatna pravna pomoć, naponi za održivost - olakšani su naporima agencija UN/EU, kao i domaćih i međunarodnih organizacija civilnog društva. Prema razgovoru koji je obavljen sa predstavnicima Kancelarije EU na Kosovu* sprovedenom u ovom istraživanju u periodu od 2001. do sada, samo je EU uložila 53 miliona evra u proces povratka. U narednom periodu EU planira da podrži akcije zatvaranja kolektivnih centara u opštinama većinski naseljenim Srbima (Štrpce, Leposavić i Gračanica). Delegacija EU u Srbiji uložila je 274 miliona evra u podršku izbegličkom/raseljeničkom stanovništvu od 2001. godine. Delikatni odnosi između institucija Republike Srbije i lokalnih institucija na Kosovu* dodatno stvaraju potrebu za posredovanje stranih međunarodnih aktera. Takvu predstavu imaju i intervjuisane IRL osobe, ali i povratnici - pripadnici manjinske zajednice (bivši IRL).

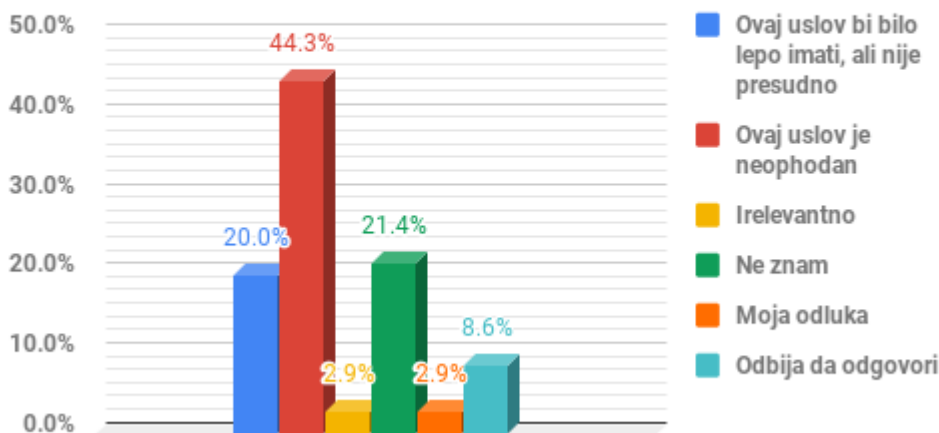
Prema istraživanju sprovedenom u preiodu januar-april 2019. godine, skoro 50% intervjuisanih povratnika smatra da međunarodni akteri mogu pozitivno da utiču na poboljšanje položaja i integraciju pripadnika manjina u kosovskom društvu. U diskusijama u fokus grupama, kao i među raseljenim licima koja trenutno borave u Srbiji, dominiraju shvatanja da međunarodna zajednica može učiniti mnogo na obezbeđivanju sigurnosti i političke stabilnosti.

Nacionalna strategija za rešavanje pitanja izbeglica i raseljenih lica za period 2015-2020. godine koju je usvojila Vlada Republike Srbije u 2015. godini⁸⁸ promoviše snažnu saradnju/koordinaciju sa međunarodnim akterima u pitanjima vezanim za povratak i rekonstrukciju imovine i pristup pravima za interno raseljena lica sa područja Kosova*.

⁸⁸ Vlada Republike Srbije: *Nacionalna Strategija za rešavanje pitanja izbeglih i raseljenih lica u periodu 2015-2020* (2015), strane 47 i 48.

Moja odluka da se vratim

EU/UN će garantovati zaštitu vraćenih Srba/RAE i osigurati da ne postoji diskriminacija

Grafikon br. 14 Odluka o povratku – značaj podrške međunarodne zajednice procesu povratka

4.5 Opšti pristup ostvarivanju prava na imovinu i stanovanju za pripadnike manjinskih zajednica

Raseljena lica u Srbiji prema važećim zakonima i praksi nemaju ograničenja ili prepreke za sticanje i uživanje imovinskih prava. Oni imaju mogućnost da samostalno steknu i registruju imovinu (kupovinom ili na drugi način). Vlasti pokušavaju da promovišu i podrže povratak imovine za interno raseljena lica na Kosovu*, kao i da im pruže podršku u naporima za poboljšanje trenutnih životnih uslova i integraciju u samoj Srbiji, posebno za one koji žive u teškim životnim uslovima.⁸⁹ U praksi to znači da su dostupni socijalni stanovi ili druge vrste podrške u smislu stambenog zbrinjavanja (donacija seoskih stambenih jedinica, donacija građevinskog materijala za samogradnju/adaptaciju itd.). Socijalna ranjivost ograničava raseljena lica u njihovim pokušajima da pronađu stambeni smeštaj, pa je stoga potrebna dodatna podrška koju su uočili državni akteri.

Na Kosovu* IRL imaju potrebu za snažnijom podrškom u vezi sa imovinskim pravima. Njima je potrebna podrška za vraćanje u posed i obnovu svoje imovine koja je obično ilegalno zauzeta, uništena ili neadekvatna za stambeni smeštaj. Pitanja u vezi sa povratkom i povratom imovine spadaju u nadležnost već opisanih specijalizovanih institucija (KPCVA, PAK) ili redovnih sudova.

Nedostaci u dužini postupka, a posebno u implementaciji/izvršenju odluka dobijenih u ovim postupcima, primećeni su od strane različitih izvora.

U narednom periodu vlasti na Kosovu* planiraju da poboljšaju i ubrzaju proces povratka.

U tu svrhu preduzeti su zakonski i institucionalni koraci. Ostaje da se vidi koliko će ovi koraci biti efikasni u praksi. Osim rekonstrukcije oštećenih ili uništenih predratnih domova raseljenih lica, njima bi trebalo omogućiti pristup sistemu socijalnog stanovanja. Ovakvu mogućnost promovišu javne institucije (centralne i lokalne), ali se u praksi ne ostvaruje.

⁸⁹ Ibid.

4.6 Situacija, potrebe i razlozi za povratak IRL - (subjektivna procena analize rezultata razgovora sa interno raseljenim licima i povratnicima)

Prema informacijama dobijenim od intervjuisanih pojedinaca mogu se rezimirati različiti zaključci. Većina njih smatra svoje trenutne životne uslove prosečnim, a veoma malo ih navodi kao dobre. Među IRL-povratnicima na područje Kosova primećeno je da:

- je skoro 100% lica živelo tokom raseljenja u iznajmljenoj imovini, kolektivnom centru ili kod rođaka;
- su to osobe sa niskim prihodima;
- je njihova imovina na Kosovu* bila ili uništena ili nezakonito zauzeta pre njihovog povratka. Od ukupno 31 intervjuisane osobe, kod njih 30 imovina je bila potpuno uništena, samo 1 ispitanik imao je manja oštećenja na imovini;
- trenutno imaju na raspolaganju stambenu jedinicu, kao i finansijsku podršku kroz neki vid socijalne pomoći;
- među njima 40% smatra život u Srbiji svojim stalnim rešenjem, 50% ne zna šta će biti stalno rešenje za njih, 10% je izjavilo da namerava da ostane.

Izjave dobijene od IRL-povratnika o njihovim budućim planovima pokazuju da trajno i održivo rešenje u smislu povratka na Kosovo* još uvek nije postignuto.

Među intervjuisanim IRL:

- 45,7% je kao svoje trajno rešenje izrazilo nameru da ostane u Srbiji, 25% bi želelo da se vrati u predratno mesto boravka, a 11,4% bi bilo spremno da živi na drugoj lokaciji na području Kosova*;
- Nedostatak sigurnosti, kao i niže socijalne mogućnosti u smislu zapošljavanja i socijalne interakcije, glavni su negativni faktori u vezi sa potencijalnim povratkom koje navode IRL-a;
- Povrat imovine je jedan od ključnih faktora za odluku o povratku – čak 50% intervjuisanih je izjavilo da je to za njih presudno;
- Među raseljenim licima koja trenutno žive u Srbiji najveći broj njih, čak 44,3% ne bi razmotrili povratak ako ne postoje garancije od strane EU/UN za zaštitu Srba/manjina.

I povratnici na Kosovo* i IRL koji trenutno borave u Srbiji izražavaju visok stepen vezanosti za usluge koje pružaju javne institucije Republike Srbije (zdravstvo, socijalna zaštita, obrazovanje, dokumentacija). Intervjuisani IRL su izjavili (57% njih) da se ne bi vratili ako deca ne bi mogla da pohađaju obrazovanje u skladu sa obrazovnim programima Ministarstva obrazovanja Srbije; 67,14% ispitanika se ne bi vratilo ukoliko ne bi imali pristup uslugama srpskog zdravstvenog sistema.

Već je pomenuto da takav stav predstavlja odraz ne samo razumnog interesa, već i deo ličnog i grupnog identiteta.

4.7 Dostupne usluge

Posle dužeg boravka u Srbiji, većina od 201.047 interno raseljenih lica razmatra opcije koje im stoje na raspolaganju. Nadležne institucije u Srbiji uzele su u obzir potrebe i ugroženosti ove kategorije stanovništva, a u strateškom planiranju ovo pitanje ostaje među najvažnijim. Na listi njihovih ranjivosti i potreba koje treba da budu obuhvaćene je i pitanje stambenog zbrinjavanja. Institucije Srbije primarno podržavaju proces povratka; drugi pravac delovanja je podrška raseljenim licima tokom perioda njihovog raseljenja. Pošto interno raseljena lica još uvek ne

moгу da ostvare povrat svoje imovine, nisu u stanju da donesu odgovarajuću odluku o svom trajnom rešenju. Dok se takvi uslovi ne postignu, državni akteri u Srbiji pokušavaju da podrže IRL kako bi mogli da poboljšaju svoje trenutne životne uslove. Ovaj proces kroz rešenje stambenog pitanja podržavaju međunarodni i domaći akteri.⁹⁰ Raseljena lica koja trenutno borave u Srbiji imaju mogućnost da pristupe programima koji su usmereni na različite vrste stambenog smeštaja. Kao opcije za privremeno rešenje IRL se nudi podrška u okviru programa socijalnog stanovanja, odnosno dodela građevinskog materijala ili kupovina seoskih domaćinstava. Prema statistici KIRS-a trenutno 334 osobe - IRL žive u 9 kolektivnih centara na teritoriji Srbije (uključujući i teritoriju Kosova*).

Kako je ranije navedeno UNHCR procenjuje broj IRL na području Kosova* na oko 16.200 osoba.⁹¹ IRL na Kosovu* spadaju u ranjive kategorije stanovništva i njihovi glavni aspekti ugroženosti odnose se na oduzimanje imovine, nedostatak pristupa javnim službama i zapošljavanje. Institucija Ombudsmana na Kosovu* 2018. godine primila je 13% pritužbi pripadnika manjinskih zajednica (8% Srba, 2% Bošnjaka, 1% Roma, 1% Aškalija, 1% ostalih) i otvorila 3 *ex-officio* slučaja međuetničke prirode. Dominantni problemi koji su prijavljeni u ovim pritužbama su nezakonito zauzimanje imovine, dugotrajni sudski postupci, nemogućnost dobijanja pristupa matičnim knjigama itd.⁹² Od juna 1999. godine obnova uništene imovine ostvarivana je uglavnom u okviru donatorskih projekata. Usled neprijateljskog stava među većinskom populacijom, što je kulminiralo neredima 2004. godine, brojke koje se tiču povratka na Kosovo* su jako niske.⁹³

Vlada Republike Srbije je takođe podržavala obnovu uništenih domova, ili druge vidove stambenog zbrinjavanja. Tokom 2017-2018. godine oko 700 stambenih jedinica (kuća, stanova) je bilo podignuto ili adaptirano/obnovljeno kako bi bili podesni za stanovanje.⁹⁴ U nekim slučajevima izgrađene su potpuno nove stambene jedinice, u nekim slučajevima postojeće stambene jedinice su prilagođene kako bi bile prikladne za upotrebu, ili su obnovljeni srušeni stambeni objekti.

Radi ujednačavanja pravila i omogućavanja bržeg procesa povratka, Vlada Kosova* usvojila je *Uredbu o povratku* 2018. godine. Ovim propisom uspostavljena su pravila postupka, definisane nadležne institucije/tela, obim primene i korisnici (povratnici), raspoloživi vidovi pomoći i slično. Pored obnove domova, garantovana je i pomoć u odeći i drugim potrepštinama i neprehrambenim artiklima, privremeni smeštaj, pristup javnim komunalnim uslugama (električna energija, vodovod/kanalizacija, komunalne usluge). Pojedinačni kandidati imaju pravo da zatraže pomoć u vezi sa svojim povratkom. Opštinska komisija za povratak (OKP) i Ministarstvo za povratak i zajednice će imati odlučujuću ulogu u procesu odlučivanja o pojedinačnim prijavama. Svaku prijavu će preliminarno ispitati OKP; na osnovu preporuke OKP-a Centralna komisija za razmatranje će doneti odluku. Drugostepeni organ je Komisija za

⁹⁰ Podrška EU poboljšanju života IRL i povratnika, sajt EU Delegacije u Srbiji, preuzeto sa: <https://europa.rs/eu-support-to-improvement-of-life-of-internally-displaced-persons-and-returnees/?lang=en>

⁹¹ Kancelarija šefa Misije UNHCR-a na Kosovu*, Intervju o održivom povratku raseljenih lica na Kosovo*, sproveden i dostavljen od strane gđe Edone Lekaj, mart 2019. godine.

⁹² Institucija Ombudsmana na Kosovu*, Intervju o održivom povratku raseljenih lica na Kosovo*, sproveden i dostavljen od strane gđe Edone Lekaj, februar 2019. godine.

⁹³ Prema Centru za praćenje internog raseljavanja (Internal Displacement Monitoring Center) do 2017. godine približno oko 6.000 osoba se vratilo na KiM*. Preuzeto sa: <http://www.internal-displacement.org/sites/default/files/2018-05/GRID%202018%20-%20Figure%20Analysis%20-%20KOSOVO.pdf>

⁹⁴ Kancelarija za Kosovo i Metohiju Vlade Republike Srbije, popunjen upitnik i dostavljen UG IDC, mart 2019. godine.

žalbe. Odluka Komisije za žalbe može se promeniti u upravnom sporu. Ova novina u procesu povratka tek je počela da se sprovodi, a pažljiva ocena će biti moguća tek nakon određenog vremena primene. Tokom istraživanja sprovedenog za izradu ove publikacije, nekoliko lokalnih kancelarija za povratak dalo je svoju procenu uloge lokalnih vlasti (opština) u procesu povratka. Očigledno je iz ovih utisaka iz prve ruke da opštine nemaju institucionalne i druge kapacitete, finansijske alate i političku volju da se više uključe u proces povratka. Lokalne vlasti bez finansijske podrške nisu u mogućnosti da svojim budžetima pokriju značajne aktivnosti u vezi sa povratkom. Takođe, potrebno im je senzibilizirano i obučeno osoblje koje bi bilo stalno angažovano (ne na *ad hoc* osnovi). Opštine takođe nemaju imovinske resurse (zemljišne parcele) koje u nekim situacijama mogu biti dodeljene/donirane kao doprinos lokalnih vlasti za aktivnosti procesa povratka.

Najnoviji trend lišavanja slobode povratnika ili pojedinaca koji su tokom dužeg perioda bili aktivni u procesu povratka i posetama Kosovu*, a zatim uhapšeni na osnovu optužbi za ratne zločine, izazvali su ogromno ogorčenje i neodobranje od strane IRL. Do sada se u nekoliko ovih slučajeva, nakon perioda od skoro godinu dana ili više, pokazalo da su optužbe bile neosnovane. Takva praksa ostavila je ogroman negativan uticaj na potencijalne povratnike.

Za povratnike iz zemalja EU na Kosovo* na osnovu *Sporazuma o readmisiji*, stambeni smeštaj u ograničenom trajanju može biti obezbeđen od strane organa javnih vlasti. Javne vlasti mogu obezbediti smeštaj u prihvatnom centru za azil, ili u okviru stambene jedinice socijalnog stanovanja. Dodatna mogućnost je ograničeno vreme trajanja najma stana. Zbog ograničenja budžeta ovaj tip stambenog smeštaja za povratnike ne može trajati duže od jedne godine.

Već je pomenuto da je jedan od skorašnjih dešavanja *Skopski proces* koji se odvija uz podršku OEBS-a i UNHCR-a. Ova inicijativa je okupila predstavnike javnih vlasti iz Srbije, Crne Gore, Severne Makedonije i Kosova*.⁹⁵ Glavni cilj ove inicijative je da se formuliše zajednička politika, i promovise pravo na povratak i integraciju raseljenih lica. Među dogovorenim akcionim tačkama su: imovinska prava, sigurnost, dijalog i reintegracija; lična dokumentacija; upravljanje podacima; planiranje rešenja.

Aktivnosti koje finansira EU/UNHCR trenutno su prisutne u vezi sa procesom povratka na Kosovo*. Projekat Povratak i reintegracija na Kosovo* (Return and Reintegration in Kosovo /RRK/) faza V trenutno se primenjuje, kao i Podrška zatvaranju kolektivnih centara na području opštine Štrpce.⁹⁶ Dodatnu podršku za povratak i obnovu pruža Vlada Srbije.

OEBS takođe podržava proces strateškog planiranja u oblasti socijalnog stanovanja na Kosovo*.⁹⁷ Neposredni fokus je bio na lokalnim vlastima koje su strateški trebalo da budu usmerene na pripadnike povratničke populacije u trogodišnjim planovima socijalnog stanovanja. Do 2017. godine 17 od 22 opština na Kosovo* je izradilo ove planove socijalnog stanovanja.

Povratnici mogu da se prijave za finansijsku podršku kroz program socijalne pomoći koji finansiraju kosovske* institucije, kao i sistem socijalne zaštite Republike Srbije. Povratnici se u značajnoj meri oslanjaju i koriste usluge zdravstvene zaštite i obrazovanja koje pružaju institucije državnog sistema Srbije.

⁹⁵ Skopski proces letak, preuzeto sa: <http://mzp-rks.org/en/images/dokumenta/ENG-Leaflet-SopjeProcess.pdf>

⁹⁶ RRK primenjuje IOM (budžet je 8 miliona €) do 2021. godine, Podrška zatvaranju kolektivnih centara primenjuje DRC (budžet je 3 miliona €) do kraja 2019. godine i finansira ga EU.

⁹⁷ Proces strateškog planiranja u oblasti socijalnog stanovanja na Kosovo*, sajt OEBS-a, preuzeto sa: <https://www.osce.org/mission-in-kosovo/310501>

Na Kosovu* trenutno može da se ostvari zaštita imovinskih prava pred specijalizovanim institucijama - Kosovskom agencijom za poređenje i verifikaciju imovine (KPCVA) i Kosovskom agencijom za privatizaciju (PAK) - i redovnim sudovima.

Postupci pred specijalizovanim institucijama/organima - KPCVA i PAK i redovnim sudovima - su dugotrajni i često neefikasni.⁹⁸ Za interno raseljena lica i druge pripadnike ugroženih grupa stanovništva, takvi sudski postupci predstavljaju jedan od odvrćajućih faktora u vezi sa njihovom odlukom o povratku. Čak i kada nakon dužeg vremenskog perioda oni uspeju da dobiju konačnu zakonitu i pravičnu odluku kojom se potvrđuje njihovo imovinsko pravo, izvršenje takve odluke predstavlja novi izazov. Izvršenje sudskih ili drugih zakonskih odluka često nije moguće.⁹⁹ Ovi predmeti ostaju neizvršeni u neefikasnom izvršnom postupku pred sudskim vlastima, javnim izvršiteljima ili KPCVA. Ovo je dosta prisutno u slučajevima kada postoje nezakonito izgrađeni stambeni objekti na nepokretnoj imovini zakonitog vlasnika koji pripada manjinskim zajednicama. Trenutno ne postoji delotvoran pravni lek koji bi zakonitim vlasnicima omogućio izvršenje zakonitih odluka u njihovu korist i rušenje takvog objekta. Javne vlasti na Kosovu* opravdavaju svoju neefikasnost nedostatkom finansijskih i logističkih instrumenata za sprovođenje - rušenje nezakonito izgrađenih objekata.

5. Pristup zapošljavanju i socijalnoj zaštiti

5.1 Kontekst i obrazloženje

Uprkos tome što su vlasti u Srbiji uspostavile različite afirmativne mere i sprovele veliki broj programa koje finansiraju EU, UN, Vlada Republike Srbije i drugi međunarodni donatori, interno raseljena lica i povratnici se i dalje suočavaju sa velikim brojem poteškoća i ograničenja u oblasti zapošljavanja i socijalne zaštite, bez obzira na to da li odluče da ostanu u Srbiji ili da se vrata na Kosovo*. Prema *Izveštaju o stanju i potrebama interno raseljenih lica*¹⁰⁰, koji je pripremio Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije, raseljena lica su prepoznata kao ranjiva kategorija, a jedan od razloga za njihovu ranjivost je i veoma visoka stopa nezaposlenosti od 32,10%.¹⁰¹ Pored toga, u Izveštaju se navodi da IRL u Republici Srbiji, ukupno 29,10%¹⁰² anketiranih IRL-a nemaju nikakav prihod, zatim 22,50% primaju platu, 11,56% penziju i 11,34% „Kosovske naknade“¹⁰³.

Generalno, uspostavljen je čitav set sektorskih politika, strateških dokumenata i odgovarajućih zakona u oblasti zapošljavanja i socijalne zaštite usmeren ka opštoj populaciji na svim nivoima i srpskog i kosovskog društva, ali sa ograničenim resursima za njihovu implementaciju i usluge. Iako su IRL prepoznati kao posebno ranjiva kategorija u Srbiji i čitav niz afirmativnih mera i

⁹⁸ OEBS-ov izveštaj (2012): *Nezavisnost pravosuđa na Kosovu**, preuzeto sa: (<https://www.osce.org/kosovo/87138>)

⁹⁹ OEBS-ov izveštaj (2012): *Izvršenje presuda*, preuzeto sa: (<https://www.osce.org/kosovo/87004?download=true>)

¹⁰⁰ Izveštaj o stanju i potrebama interno raseljenih lica - Komesarijat za izbeglice i migracije, 2018. godine, preuzeto sa <http://www.kirs.gov.rs/docs/izvestaji/Stanje%20i%20potrebe%20IRL%202018%20-%20EN.pdf>

¹⁰¹ Ibid. p. 28

¹⁰² Ibid. p. 28,

¹⁰³ Prema Zaključku Vlade Srbije iz jula 2003. godine o prihvatanju statusnih informacija o određenim organima, organizacijama i službama sa područja Autonomne Pokrajine Kosovo i Metohija (05 broj: 02-4586 / 2003-001), sva raseljena lica koja su bila zaposlena na teritoriji Kosova i Metohije do 9. juna 1999. godine u bilo kojoj državnoj instituciji ili kompaniji, imaju pravo na privremenu naknadu. Ova vrsta dodatka ostvaruje se u slučaju nezaposlenosti, tj. IRL ne uspostavlja novi radni odnos, ne ispunjava uslove za odlazak u penziju ili ne ostvaruje prihode po osnovu rada i imovine. Pravo na naknadu ima i član uže porodice (kao što je dete, supruga/suprug ili bilo koje drugo lice prema kojem je osoba bila zakonski obavezna da se brine) osobe koja je nestala ili je umrla i koja je bila zaposlena na KiM. Mesečni iznos naknade iznosi 8.500 dinara za interno raseljena lica u Srbiji i za raseljena lica na Kosovu, ovaj iznos je 11.500 dinara.

aktivnosti je definisan, oni se i dalje suočavaju sa velikim brojem izazova i prepreka, a njihov životni standard je lošiji u odnosu na opštu populaciju. Takođe, veoma je bitno naglasiti da interno raseljena lica kao državljani Republike Srbije imaju pristup svim ustavom zagarantovanim pravima kao i svi drugi građani Srbije, ali i uprkos ovoj činjenici IRL, a posebno Romi su izloženi velikom broju problema i veoma lošem životnom standardu.

Sa druge strane, na Kosovu* osim Uredbe (GRK) - Br. 01/2018 za povratak raseljenih lica i trajna rešenja u kojoj su na opšti način definisane oblasti u kojima povratnici mogu ostvariti podršku, dok u drugim dokumentima od značaja kao u institucijama sistema se ne prepoznaju kao posebno ranjiva kategorija. IRL i povratnici na Kosovo* ukoliko poseduju kosovska dokumenta imaju pristup svim pravima kao i drugi građani Kosova*, a u skladu sa važećim zakonima. Kao i u Srbiji, povratnici na Kosovu*, a posebno Romi se suočavaju sa velikim brojem izazova i problema.

Rezultati ovog istraživanja i analize različitih dokumenata pokazuju da je ključna prepreka socijalnoj inkluziji raseljenih i povratnika na Kosovo* njihov težak pristup pravima zapošljavanja i socijalne zaštite, kako u Republici Srbiji, tako i na Kosovu*.

Takođe, u okviru ovog istraživanja sprovedeno je anketiranje licem u lice u Republici Srbiji i na Kosovu* između januara i marta 2019. godine. Istraživanje je pokazalo da je jedan od glavnih pokazatelja loših uslova života interno raseljenih lica i povratnika težak pristup tržištu rada, posebno romskim IRL i povratnicima. Analizirani rezultati pokazuju da je stopa nezaposlenosti među intervjuisanim interno raseljenim licima 55,71% a u poređenju sa opštim radno sposobnim stanovništvom Republike Srbije, 12,90% u Q4/2018 godine¹⁰⁴, IRL su prepoznati kao veoma ugrožena grupa. Ista situacija je i na Kosovu*, prijavljena stopa nezaposlenosti je 54,81% u odnosu na 31,40% među opštom populacijom Kosova*. Tokom intervjuja sa IRL i povratnicima, ispitanici su naveli mnoge razloge za ovako visoke stope nezaposlenosti, a neki od njih su administrativni razlozi, niži nivo obrazovanja, posebno među romskim IRL i povratnicima, gubitak "kosovskog dodatka" i na kraju diskriminacija. U slučaju zapošljavanja, većina njih radi u neformalnom sektoru, ispod svog obrazovnog nivoa i radnog iskustva, na privremenim i povremenim poslovima, a često su plaćeni ispod zagarantovane minimalne zarade. Značajno marginalizovane grupe na tržištu rada su žene i mladi interno raseljeni kao i prethodno spomenuti interno raseljeni Romi i povratnici. *(Za više informacija o istraživanju, pogledajte Poglavlje br. 5.6)*

Pored toga, različite vrste socijalne pomoći u mnogim slučajevima predstavljaju jedini prihod za mnoge porodice raseljenih i povratnika, tako da je ekonomski status ovih domaćinstava na veoma niskom nivou.

Starija IRL populacija nailazi na poteškoće u ostvarivanju prava na penziju. A kao glavni problem navodi se prikupljanje neophodne dokumentacije, koja je vrlo često netačna ili uništena u sukobima iz 1999. godine. A rezultat svega toga je da mnogi od njih dobijaju samo privremenu odluku o penzionisanju, što za posledicu ima nizak iznosa penzija, što ih takođe svrstava u ranjivu kategoriju.

¹⁰⁴ Anketa o radnoj snazi - Q4/2018, Republički zavod za statistiku, Preuzeto sa <http://www.stat.gov.rs/en-US/oblasti/trziste-rada/anketa-o-radnoj-snazi>

5.2 Javne politike i pravni okvir

Sveukupno, obe vlade Srbije i Kosova* razvile su širi skup politika i zakona o zapošljavanju i socijalnim pitanjima sa pravnim okvirom na svim nivoima koji se pre svega odnose na opštu populaciju.

Republika Srbija je usvojila *Nacionalnu strategiju za rešavanje pitanja izbeglica i interno raseljenih lica za period od 2015. do 2020 godine*¹⁰⁵, koja predstavlja strateški dokument koji obezbeđuje rešenje statusa i zaštitu interno raseljenih lica. Pored toga, srpske vlasti su usvojile i druga ključna dokumenta koja su od značaja za rešavanje pitanja interno raseljenih lica kao što su *Zakon o upravljanju migracijama*¹⁰⁶, *Strategija razvoja socijalne zaštite*¹⁰⁷, *Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji*¹⁰⁸, *Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine*¹⁰⁹, *Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011-2020 godine*¹¹⁰, i *Strategija održivog opstanka i povratka na Kosovo i Metohiju*¹¹¹.

Osim pomenutih dokumenata, tokom proteklih godina lokalne samouprave su preuzele više odgovornosti za rešavanje pitanja uslova života IRL kao i podršku za njihovu integraciju u lokalno društvo kroz različite aktivnosti. Lokalne samouprave, da bi postigle ove ciljeve, počele su da razvijaju Lokalne akcione planove za migracije (sa ciljem rešavanja pitanja od značaja za izbeglice, tražioce azila, povratnike i IRL) kao strateška dokumenata. Sve predložene aktivnosti u LAP-u se finansiraju iz budžeta lokalne samouprave, ali i uz pomoć međunarodnih donacija.

Vlada Kosova* takođe je usvojila niz strateških dokumenata i zakona u oblasti zapošljavanja i socijalne zaštite, a ključni dokument u oblasti ekonomskog razvoja je *Nacionalna strategija razvoja 2016-2021 (NRZ)*¹¹², koja je stupila na snagu u februaru 2016. godine. Osim toga, usvojen je *Zakon br. 03/L-047 o zaštiti i promovisanju prava zajednica i njihovih pripadnika na Kosovu**¹¹³, kao i *Uredba br. 02/2010 o opštinskim kancelarijama za zajednice i povratak*¹¹⁴, kao i *Uredbu (Vlade Kosova*) - Br. 01/2018 za povratak raseljenih lica i trajna rešenja*¹¹⁵ kao ključni dokument za održiv povratak i reintegraciju raseljenih lica i povratnika.

¹⁰⁵ Nacionalna strategija za rešavanje pitanja izbeglica i interno raseljenih lica za period od 2015. do 2020. godine, preuzeta sa web stranice Strategije Vlade Srbije: <http://www.gs.gov.rs/english/strategije-vs.html>

¹⁰⁶ Zakon o upravljanju migracijama, Službeni glasnik br. 107/2012, Preuzet sa: <http://bit.ly/1Qo7kPK>

¹⁰⁷ Strategija razvoja socijalne zaštite, preuzeta sa web stranice Strategije Vlade Srbije: <http://www.gs.gov.rs/english/strategije-vs.html>

¹⁰⁸ Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji, preuzeta sa web stranice Strategije Vlade Srbije: <http://www.gs.gov.rs/english/strategije-vs.html>

¹⁰⁹ Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine, preuzeta sa internet stranice Regionalnog saveta za saradnju: <https://www.rcc.int/romaintegration2020/docs/5/strategy-of-social-inclusion-of-roma-for-the-period-from-2016-to-2025--serbia-m>

¹¹⁰ Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011-2020 godine, preuzeta sa web stranice Strategije Vlade Srbije: <http://www.gs.gov.rs/english/strategije-vs.html>

¹¹¹ Strategija održivog opstanka i povratka na Kosovo i Metohiju, preuzeta sa web stranice Strategije Vlade Srbije: <http://www.gs.gov.rs/english/strategije-vs.html>

¹¹² Nacionalna strategija razvoja 2016-2021 (NDS), preuzeta sa web stranice Kancelarije premijera Kosova*: http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/National_Development_Strategy_2016-2021_ENG.pdf

¹¹³ Zakon br. 03 / L-047 o zaštiti i promovisanju prava zajednica i njihovih pripadnika na Kosovu*, preuzet sa web stranice Skupštine Kosova: https://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/2008_03-L047_en.pdf

¹¹⁴ Uredba br. 02/2010 o opštinskim kancelarijama za zajednice i povratak, preuzeta sa web stranice Kancelarije premijera Kosova* web sajt: <http://kryeministri-ks.net/en/documents/regulation-no-02-2010-for-the-municipal-offices-for-communities-and-return/>

¹¹⁵ Uredba (GRK) - Br. 01/2018 za povratak raseljenih lica i trajna rešenja, preuzeta sa web stranice Refworld: <https://www.refworld.org/docid/5c04f43b4.html>

Kako je nezaposlenost jedan od najvećih problema na Kosovu*, Vlada Kosova* je usvojila *Sektorsku strategiju zapošljavanja i Akcioni plan 2018 - 2022*¹¹⁶. Kao strateški cilj navedeno je povećanje zaposlenosti, razvoj vještina i bolje funkcionisanje tržišta rada. Stoga, ova strategija osigurava jednak pristup kroz aktivne mere zapošljavanja, kao i stručno osposobljavanje, samozapošljavanje i zapošljavanje najmanje jednog zaposlenog u svakoj porodici. Strategija ne tretira posebno situaciju u vezi sa zapošljavanjem raseljenih lica, povratnika, kao i zajednica Roma, Aškalijska i Egipćana ili drugih manjina.

Pored toga, *Zakon 03/L-149 o državnoj službi*¹¹⁷ reguliše zapošljavanje nevećinskih zajednica u javnom sektoru na Kosovu*. Ovim zakonom određuje se minimalna kvota od 10% za zapošljavanje pripadnika nevećinskih zajednica na centralnom nivou i zastupljenost koja je proporcionalna demografskoj strukturi na lokalnom nivou. *Strategija za uključivanje zajednica Roma, Aškalijska i Egipćana u društvo Kosova* (2017-2021)*¹¹⁸ usvojena je u aprilu 2017. godina kao odgovor zanemarljivo niskom nivou uključivanja REA zajednice u kosovsko* društvo. Ovom Strategijom definisane su četiri oblasti aktivnosti koje treba da se adresiraju od strane nacionalnih strategija: obrazovanje, zapošljavanje i socijalno blagostanje, zdravstvo i stanovanje. Takođe, za svaku od četiri oblasti strategije definisan je po jedan strateški cilj kao i rezultati i aktivnosti vezani za taj cilj. Oblast zapošljavanja i socijalnog blagostanja je fokusirana na smanjenje siromaštva u okviru ove zajednice, a posebno kroz različite vidove zapošljavanja i povećanje korišćenja socijalnih usluga.

Konačno, kosovske vlasti su utvrdile jasne uloge i odgovornosti za institucije uključene u upravljanje i pružanje ekonomskih i socijalnih prava na svim nivoima, i definišu prava određenih grupa na zapošljavanje i usluge socijalne zaštite.

Shodno tome, Ministarstvo rada i socijalne zaštite (dalje: MRSZ) je, kao krovna institucija, nadležno i odgovorno za politike i zakonodavstvo o zapošljavanju i socijalnoj zaštiti na Kosovu*. Takođe, MRSZ podržava i nadgleda sve aktivnosti i predlaže aktivne i odgovarajuće mere, postavlja standarde bezbednosti i zaštite na radu, upravlja i nadzire sve institucije uključene u ovu oblast i u nadležnosti ovog ministarstva. Takođe, podstiče dijalog i odnose sa sindikatima, udruženja poslodavaca i drugim akterima. Na kraju, upravlja i podržava razvoj sistema socijalne zaštite, uključujući penzije i naknade za nezaposlene. Međutim, IRL i povratnici nisu prepoznati kao posebno ranjiva kategorija¹¹⁹.

MRSZ je uspostavilo niz reformi za modernizaciju Javne službe za zapošljavanje (JSZ) na Kosovu*, tako da bi njihove usluge bile pristupačnije korisnicima i prilagođene svakom korisniku pojedinačno.

¹¹⁶ Sektorska strategija zapošljavanja i Akcioni plan 2018-2022, preuzeto sa web stranice MRSZ: <https://mpms.rks-gov.net/en/mpms-lanson-strategijine-sektorialne-2018-2022-dhe-planin-e-veprimit-per-punesimin-e-te-rinjve/uncategorized-sq/>

¹¹⁷ Zakon 2010/03-L-149 o civilnoj službi Kosova*, preuzet sa webstranice stranice Skupštine Kosova*: <http://www.kuvendikosoves.org/?cid=2,191,499>

¹¹⁸ Strategija za uključivanje zajednica Roma, Aškalijska i Egipćana u Kosovsko* društvo (2017-2021), preuzeto sa web stranice Kancelarije za dobro upravljanje Kosova*: http://kryeministri-ks.net/wp-content/uploads/docs/ANG-STRATEGJIA_P%3C%8BR_P%3C%8BRFSHIRJEN_E_KOMUNITETEVE_ROM_DHE_ASHKALI_N%3C%8B_SHOQ%3C%8BRIN%3C%8B_KOSOVARE_2017-2021.pdf

¹¹⁹ Ministarstvo rada i socijalnog zaštite, Intervju o održivom povratku raseljenih lica na Kosovo*, sproveden i dostavljen od strane gospođe Edone Lekaj, februar 2019. godine

Krajem 2018. godine, MRSZ je predložilo suštinsku reformu postojećeg penzijskog sistema od tri stuba. Prema analizi ove reforme u okviru Evropske mreže za socijalnu politiku (ESPN), ESPN je naveo da „ciljevi reforme uključuju ukidanje raslojavanja opštih penzija koje se finansiraju iz poreza i koje koriste moćnim interesnim grupama uspostavljanjem univerzalnih pravila i povećanjem prihoda (“prosečnih”) penzionera”.¹²⁰

5.3 Uloga državnih i lokalnih vlasti u promociji i zaštiti prava na zapošljavanje i socijalnu zaštitu raseljenih lica i njihovom održivom povratku i reintegraciji

Republika Srbija je uspostavila mehanizme na centralnom i lokalnom nivou za sprovođenje svih vrsta programa podrške za interno raseljena lica. Lokalne samouprave kroz podršku KIRSa i nadležnih ministarstava razvijaju Lokalne akcione planove i aktivno se pridružuju utvrđivanju i rešavanju potreba IRL-a od 2008. godine. Takođe, Vlada Srbije obezbeđuje određena budžetska sredstva, kao i međunarodne donacije za poboljšanje statusa interno raseljenih lica i povratnika na Kosovo* i sve aktivnosti prate ciljeve i mere definisane u strateškim vladinim dokumentima.

Predstavnici Kancelarije za Kosovo i Metohiju Vlade Republike Srbije¹²¹ su naglasili da Kancelarija za KiM pruža različite oblike¹²² podrške raseljenim licima u njihovom pronalaženju održivog trajnog rešenja, kao i onima koji se odluče za povratak na Kosovo*. Među mnogim takvim aranžmanima, jedan od primarnih ciljeva je poboljšanje životnog standarda i veća ekonomska nezavisnost u mestu povratka kroz male grantove za pokretanje biznisa ili start-up kredite uglavnom u oblasti poljoprivrede. Pored toga, KKiM nastoji da ohrabri povratnike da se organizuju kroz kompanije/zadruge zbog lakšeg pristupa tržištu. U svrhu ovog, u okviru IPA projekata koje sprovode ASB i IDC, 23 preduzeća su trenutno aktivna, a planira se razvijanje još oko 300 različitih projekata u oblasti zapošljavanja i samozapošljavanja tokom 2019. godine. Pored toga, osnovano je preduzeće Metohija sa osnovnim ciljem kupovine i prodaje proizvoda od malih proizvođača / poljoprivrednika i dalje distribucije do krajnjih korisnika, a planira se i podrška industrijskoj proizvodnji na severu Kosova*.

Bitno je naglasiti da KKIM uzima u obzir celokupnu situaciju na Kosovu* i jednako podržava sve Srbe koji su ostali u enklavama kako bi izbegli osećaj zanemarivanja ili favorizovanja raseljenih lica u odnosu na one koji su ostali na Kosovu*. Najzad, vlasti Republike Srbije pokušavaju da obezbede najbolja rešenja za integraciju interno raseljenih lica i da podstaknu povratak i reintegraciju na Kosovo* kroz različite mere i aktivnosti.

Na osnovu usvojene *Uredbe br. 01/2018 za povratak raseljenih lica i trajna rešenja*, vlasti Kosova* uspostavljaju neophodne uslove za postizanje trajnih rešenja za raseljena lica unutar Kosova* i u regionu, između 28. marta 1998. i 31. marta 2004. godine i definišu odgovornosti nadležnih organa za donošenje odluka i sprovođenje, procedure i kriterijume pomoći. Ova Uredba predviđa podršku kroz stručnu obuku, zapošljavanje i podršku samozapošljavanju.

¹²⁰ Kosovo* planira značajnu promenu penzijske politike - Artan, Mustava, ESPN Flash Report 2018, preuzeto sa https://www.researchgate.net/publication/329841049_Kosovo_plans_significant_pension_policy_shift

¹²¹ Kancelarija za KiM Vlada Republike Srbije, Uпитnik o održivom povratku na Kosovo* popunjen i dostavljen IDC-u, mart 2019. godine

¹²² Gotovo 500 porodica prima finansijsku podršku takozvanu povratničku pomoć u iznosu od oko 6.000 dinara mesečno. Postoji i jednokratna pomoć za najugroženije pojedince/podrođice.

5.4 Uloga međunarodne zajednice i civilnog društva u promociji i zaštiti prava na zapošljavanje i socijalnu zaštitu IRL i njihovom održivom povratku i reintegraciji

Od 2001. godine, Delegacija Evropske unije u Republici Srbiji donirala je više od 74 miliona evra¹²³ za podršku ekonomskoj nezavisnosti, pristojnom stanovanju i zakonskim pravima izbeglica, interno raseljenih lica i povratnika u Srbiji kroz različite projekte. Podržan je olakšan povratak na Kosovo* za interno raseljena lica koja su spremna za povratak, kao i stambena rešenja i komplementarne socijalne mere za reintegraciju.

U istom periodu, EU na Kosovu* je finansirala značajan broj projekata vezanih za povratak manjinskih zajednica u iznosu od oko 52¹²⁴ miliona eura. Kroz ove projekte, potpomognut je povratak i reintegracija i/ili pronalaženje trajnog stambenog rešenja na Kosovu* za oko 2.000 porodica raseljenih manjina.

UNHCR u Republici Srbiji¹²⁵ aktivno radi na trajnom rešenju za IRL kroz oblasti stanovanja, generisanja prihoda, pristupa obrazovanju, pristupa zapošljavanju, izgradnji kapaciteta usmerenih na podršku saradnji između lokalnih zajednica i korisnika IRL sa fokusom na interno raseljene Rome.

Prema UNHCR-u na Kosovu*¹²⁶ društveno-ekonomska reintegracija ostaje izazov za povratnike zbog nejednakog tretmana i mogućnosti za pomoć specifičnim grupama, kao i ograničenih mogućnosti za stvaranje prihoda i nedostatka ili ograničene interakcije sa zajednicama koje primaju povratnike, što zahteva međuetnički dijalog. UNHCR će nastaviti da se zalaže za trajna rešenja za interno raseljena lica i za privremena rešenja za najugroženije IRL sa fokusom na kolektivne centre.

Misija IOM-a na Kosovu* sprovodi program EU - Povratak i reintegracija na Kosovu* (RRK¹²⁷ - Faza V). Program je deo dugoročnog partnerstva između IOM-a Kosova*, Kancelarije EU na Kosovu* i Ministarstva za zajednice i povratak kako bi se podržao proces povratka i pomogao povratnicima da se integrišu u društvo Kosova*. Jedan od specifičnih ciljeva je održivost reintegracije povratničkih porodica kroz pružanje prilagođene socioekonomske podrške i poboljšan pristup dokumentima o civilnom statusu i vladinim službama.

Međunarodne nevladine organizacije u Republici Srbiji kao što su Danski savet za izbeglice, Care Balkan, ASB SEE itd, kao i druge organizacije civilnog društva u Srbiji aktivno rade na podsticanju mera za integraciju interno raseljenih lica u Srbiji, a za one koji žele da se vrate na Kosovo* na pronalaženju delotvornog i odgovarajućeg dugoročnog rešenja.

¹²³ Podrška izbeglicama i interno raseljenim licima - Delegacija EU u Srbiji, preuzeto sa web stranice: <https://europa.rs/eu-assistance-to-serbia/eu-and-serbia-15-years-of-partnership/support-to-refugees-and-idps/?lang=en>

¹²⁴ Evropska unija na Kosovu*, Intervju o održivom povratku raseljenih lica na Kosovu*, sproveden i dostavljen od strane gospođe Edone Lekaj, mart 2019. godine

¹²⁵ Interno raseljena lica u Srbiji, UNHCR, preuzeto sa web stranice: <http://reporting.unhcr.org/node/15811>

¹²⁶ Kancelarija šefa Misije UNHCR-a na Kosovu*, Intervju o održivom povratku raseljenih lica na Kosovu*, sproveden i dostavljen od strane gospođe Edone Lekaj, mart 2019. godine

¹²⁷ EU – Povratak i reintegracija na Kosovu* – IOM, preuzeto sa web stranice: <https://kosovo.iom.int/eu-return-reintegration-kosovo>

5.5 Opšti pristup ostvarivanju prava na zapošljavanje i socijalnoj zaštiti manjinskih zajednica

Uprkos naporima srpskih i kosovskih vlasti da uspostave različite afirmativne mere i veliki broj različitih implementiranih programa, IRL i povratnici se i dalje suočavaju sa mnogim izazovima i preprekama u njihovoj reintegraciji kako u srpskom tako i u kosovskom društvu.

Jedna od glavnih prepreka je visoka stopa nezaposlenosti raseljenih lica i povratnika u oba društva. Obe vlade su kreirale niz mera za smanjenje nezaposlenosti kroz aktivne mere zapošljavanja, kao i razne programe stručnog usavršavanja. Takođe, procedure za pristup uslugama socijalne zaštite su pojednostavljene i neophodne za ostvarivanje prava na različite oblike socijalne pomoći raseljenim licima i povratnicima koji se odlučuju za lokalnu integraciju.

U Srbiji, interno raseljena lica kao državljani Srbije imaju ista prava kao i domicilno stanovništvo u skladu sa zakonom definisanim kriterijumima i potrebnim dokumentima ostvaruju pravo na sve vrste dostupnih pomoći. Takođe i sa druge strane na Kosovu*, povratnici ostvaruju različita prava ako imaju dokumenta Kosova* i ispunjavaju definisane kriterijume.

I u Srbiji i na Kosovu*, pristup tržištima rada je moguć preko agencija za zapošljavanje, sajmova zapošljavanja, direktnog oglašavanja poslodavaca i neformalnih kanala za zapošljavanje, kao što su preporuke rođaka, prijatelja ili bivših kolega.

Prema prikupljenim podacima¹²⁸ na Kosovu*, državne institucije su jedan od glavnih poslodavaca. Procenjuje se da je u ovom sektoru zaposleno preko 91.000 osoba, što predstavlja oko 36% svih zaposlenih na Kosovu*. Takođe, procenjuje se da je više od 45.000 radnih mesta u neformalnom sektoru, od kojih je većina u sektoru poljoprivrede (24.000), građevinarstvu (9.778) i sektoru trgovine. Mladi ljudi su manje obrazovani i oni iz ruralnih područja više su skloni da se uključe u neformalnu ekonomiju. Zaposleni u neformalnom sektoru zarađuju 18% manje od zaposlenih u formalnom sektoru, dok zaposleni sa ugovorom zarađuju 28% više nego oni koji zarađuju bez ugovora.

Prema polu, 55,7% muškaraca, a 44,3% žena su nezaposlene. Što se tiče kvalifikacija, 37,3% tražilaca posla su bez kvalifikacija, dok oko 8% tražilaca zaposlenja ima univerzitetske diplome, kao i za starosnu grupu, najveći broj osoba koje traže posao, oko 48,3% pripada starosnoj grupi 25-39, a 27,9% pripada grupi 40-54 godina.

Većina zaposlenih (36%) je zaposlena u mikro-preduzećima, koja čine 91% aktivnih preduzeća na Kosovu*, dok velike firme koje zapošljavaju preko 100 zaposlenih, mada ovih preduzeća je veoma malo i to tek 0.5% svih preduzeća na Kosovu*, zapošljava 35% zaposlenih. Oko 35% preduzeća se nalazi u oblasti u Prištini. Dok je više od polovine svih zaposlenih na Kosovu (54%) zaposleno je u Prištini, takođe.

Važno je naglasiti da je sledećih petnaest (15) zanimanja¹²⁹ najtraženije na Kosovu*: računovođa, istraživač tržišta, prodajni agent, dobavljač robe, zavarivač, dizajner enterijera, dizajner tekstila, tehnolog za hranu, proizvodni operater, auto serviser, kuvar, elektro/hidro/termo instalater, automehaničar, zanimanja iz metalne, kao i drvoprerađivačke

¹²⁸ Kosovska agencija za zapošljavanje, Intervju sproveden i dostavljen od strane gospođe Edone Lekaj, februar 2019. godine

¹²⁹ Ibid.

struke. Za pet od ovih traženih zanimanja, obuke se pružaju u okviru Centara za stručno osposobljavanje (CSO) koji rade u okviru Agencije za zapošljavanje Kosova*.

Pravilnik o povratku raseljenih lica i trajnih rešenja - Prava raseljenih osoba i postupak podnošenja zahteva za pomoć¹³⁰

Na osnovu Uredbe, a u cilju socio-ekonomske integracije povratnika moguće je ostvariti podršku kroz:

1. Stručno osposobljavanje (preko centra za stručno usavršavanje ili drugih pružalaca usluga);
2. Direktno posredovanje u zapošljavanju ili podršku samozapošljavanju.

Prema Smernicama za sprovođenje Uredbe (GRK) - br. 02/2018 o povratku raseljenih lica i trajnih rešenja glavni akteri su „Ministarstvo za zajednice i povratak (MZP), Opštinska kancelarija za zajednice i povratak (OKZP), kao i drugi relevantni partneri koji podržavaju proces povratka i reintegracije (predstavnici raseljenih i interno raseljenih lica, međunarodne i nevladine organizacije)”¹³¹.

Uredbom je definisano da “svi povratnici i interno raseljena lica, raseljena unutar Kosova* i u regionu kao rezultat sukoba između 28. februara 1998. i 31. marta 2004. godine, imaju pravo na direktan pristup pomoći”¹³².

Procedura za podnošenje zahteva za pomoć je sledeća: MZP omogućava pristup obrascu zahteva i informacije o pomoći za sve zainteresovane IRL i povratnike. Svi oni mogu da se prijave lično ili preko relevantnih organizacija, ali i putem online aplikacije. OKZP u opštini porekla, mestu raseljena ili u nekoj drugoj opštini u kojoj žele da se vrate prima podnesenu prijavu i potvrđuje je, a sve prijave se arhiviraju u Ministarstvu. Svaki kandidat će dobiti potvrdu o aplikacijskoj potvrdi koju je podneo. Zahtev je moguće podneti u prvoj godini povratka na Kosovo*.

„Osoba koja se prijavljuje putem interneta obavezna je da podnese potpisanu prijavu preko relevantnih institucija ili lično. Osim toga, osobe koje su lično podnale zahtev ne moraju se prijavljivati online. Centralni odbor za razmatranje (COR) neće pregledati prijavu bez arhiviranja. OKZP i drugi organi kojima se prijava podnosi dužni su da obaveste podnosioca zahteva da dostave potpisani štampani primerak zahteva za arhiviranje od strane OKZP-a i MZP-a u roku od 15 radnih dana kako bi se omogućilo razmatranje i donošenje odluka u COR-u”¹³³.

Svaka prijava se sastoji od obrasca prijave i pratećih dokumenata. Prateći dokumenti su podeljeni u dve kategorije: obavezne i dodatne.

Potrebni dokumenti za podnošenju zahteva su:

1. “formular aplikacija koji je jasno popunjen na jednom od službenih jezika na Kosovu*;

¹³⁰ Smernice za sprovođenje Uredbe (GRK) - br. 02/2018 o povratku raseljenih osoba i trajnih rešenja, preuzeto sa web stranice: <http://mzp-rks.org/en/images/dokumenta/uputstvoen.pdf>

¹³¹ Ibid. p. 5

¹³² Ibid. p. 5

¹³³ Ibid. p. 7

2. popunjen prijavni formular koji poseduju raseljena lica i svi članovi porodice koji imaju 18 godina i preko 18 godina;
3. fotokopije lične karte podnosioca zahteva i svih članova porodice koji imaju 18 godina i starijih od 18 godina;
4. kopije izvoda koji poseduju ili ekstrakta iz matične knjige rođenih za članove porodice mlađe od 18 godina;
5. dokaz izdat od nadležnih organa u mestu raseljenja, da je osoba raseljena, izuzev interno raseljenih lica;
6. potvrdu o vlasništvu nad nepokretnom imovinom ili nepokretnom imovinom za korišćenje od strane - opštinske direkcije za geodeziju i katastar, za aplikanta i članove njegove porodice, uključujući i maloletnike u porodici”¹³⁴.

Dodatni prateći dokumenti za podršku stepenu ugroženosti su:

1. “dokazi o prihodu: a) potvrda od nadležnih organa u zemlji raseljenja u vezi sa nezaposlenošću; b) potvrda visine prihoda za prethodni mesec od datuma podnošenja aplikacije za zaposlene članove porodice ili izjave da podnosilac zahteva ili drugi članovi porodice primaju neki privremeni dohodak; c) dokaz o iznosu penzije ili socijalne pomoći za prethodni mesec od meseca podnošenja aplikacije ili izjave koju je potvrdio nadležni organ da lice nije korisnik penzije ili socijalne pomoći;
2. za porodice sa jednim roditeljem potrebna je potvrda o smrti supruga/e; kopiju potvrde o rođenju deteta bez roditelja ili odluka o razvodu;
3. odluku komisije o kategorizaciji fizičke ili mentalne invalidnosti;
4. potvrda zdravstvenih ustanova o ozbiljnim zdravstvenim uslovima;
5. odluka komisije odgovorne za kategorizaciju mentalne invalidnosti ili ograničenih sposobnosti.
6. dokazi od nadležnih organa da podnosilac zahteva i članovi njegove porodice ne posjeduju neku drugu stambenu imovinu na Kosovu ili ne poseduju imovinu u mestu preseljenja ili negde drugde.”¹³⁵

Potrebni dokumenti za apliciranje su neophodni dok dodatni prateći dokumenti za podršku stepenu ugroženosti su neobavezni i ne sprečavaju lice da aplicira za pomoć i da se donese preporuka Centralnoj komisiji za razmatranje.

Sledeći korak je proces procene i sastoji se od pregledanih aplikacija i procene na terenu, i kraju donošenja konačne odluke.

Povratnici čije aplikacija je odbijena mogu podneti žalbu Centralnoj komisiji za razmatranje.

Takođe bitno je dodatno navesti da “Opštinska kancelarija za zapošljavanje (OKZ) ocenjuje veštine povratnika i identifikuje njihov profesionalni profil u skladu sa listom koju je sastavilo Ministarstvo rada i socijalnog staranja. OKP savetuje povratnike da nađu posao”¹³⁶. Zavisno od profila povratnika, povratnik se upoznaje o svim mogućnostima, načinima i vrstama podrške

¹³⁴ Ibid. p. 7

¹³⁵ Ibid. p. 7, 8

¹³⁶ Smernice za sprovođenje Uredbe (GRK) - br. 02/2018 o povratku raseljenih osoba i trajnih rešenja, p. 13, preuzeto sa web stranice: <http://mzp-rks.org/en/images/dokumenta/uputstvoen.pdf>

u njegovom pojedinačnom slučaju. U slučaju da je povratnik profilisan za zapošljavanje, OKZ identifikuje potencijalnog poslodavca i preduzima sve potrebne korake kako bi se sprovele sve aktivnosti koje će dovesti do zapošljavanja povratnika.

“OKZP, informiše povratnike o mogućnostima podrške za samozapošljavanje ili stvaranje posla. U slučaju interesovanja osobe za ovaj vid podrške, OKZP mu pruža način za osnivanje biznisa i savetuje ga za pomoć i podršku u OKZ”¹³⁷.

Takođe, u slučaju grupnog povratka dodeljuje se projekat za razvoj zajednice.

Pristup tržištu rada¹³⁸

Zbog nedavne reorganizacije Agencije za zapošljavanje Kosova*, postoje dve kategorije tražilaca posla:

1. Registrovani tražioci posla: Traže posao registrovani na online platformi (<https://apr.k.rks-gov.net>) i samo su korisnici usluga zapošljavanja na mreži; stoga se oni čuvaju samo na listi „registrovanih lica koja traže posao“.

Usluge koje se pružaju putem Interneta su pretraga slobodnih radnih mesta, dobijanje informacije o oglasima, direktna prijava na slobodna radna mesta, pregled i prijave za obuku koju pruža CSO itd. U slučajevima kada registrovani tražioci posla posete Agenciju za zapošljavanje i traže usluge, mogu im se ponuditi usluge: pružanje informacija o situaciji na tržištu rada, pomoć pri traženju posla, posredovanje pri zapošljavanju i orijentacija ka karijeri.

2. Registrovani nezaposleni: Nezaposleni su registrovani u bazi podataka Agencije za zapošljavanje.

Potencijalni zaposlenici će proći kroz određenu proceduru i drugačije će se tretirati od registrovanih tražilaca zaposlenja. Tokom procesa intervjua, nezaposleni se upisuju u bazu podataka i profilišu se u jednu od tri podgrupe:

1. Grupa sa niskim rizikom da postane dugotrajno nezaposlena

Karakteristike: Nezaposleni manje od 6 meseci, kvalifikovani sa radnim iskustvom, sa tehničkim veštinama akumuliranim u sektoru i sa veštinama u određenim profesijama, sa računarskih veštinama za korišćenje samouslužnih instrumenata, 35 do 49 godina, spremni za rad, aktivni na tržištu rada, potpuno motivisani, sposobni za traženje posla samostalno, zdravstveno spremni i bez ikakvih drugih ograničenja.

Dokazi: novo nezaposleni, zaposleni koji traže posao itd.

2. Grupa srednjeg rizika da postanu dugotrajno nezaposleni

Karakteristike: Nezaposleni manje od 12 meseci, kvalifikovani s malo radnog iskustva ili upravo diplomirani, sa malo tehničkih veština u sektoru i sa malo veština u određenim profesijama, sa računarskim veštinama za korišćenje samouslužnih instrumenata, 25 do 34 godina, spremni za rad, poluaktivni na tržištu rada, nedovoljno motivisani, polusposobni za samostalno traženje posla, bez drugih prepreka ili sa malim preprekama za zapošljavanje.

¹³⁷ Ibid. p. 13

¹³⁸ Agencija za zapošljavanje Kosova*, preuzeto sa web stranice: <https://apr.k.rks-gov.net/en-US/JobSeeker/Index/52>

Dokaz: Diplomirani student koji je upravo završio studije, radnik koji je ostao bez posla i nije mogao naći brzo posao, žena koja se vraća na posao nakon porodijskog odsustva itd.

3. Grupa visokog rizika da postanu dugotrajno nezaposleni

Karakteristike: Nezaposleni više od 12 meseci, nekvalifikovani ili sa niskim obrazovnim kvalifikacijama, kvalifikovani ali sa zastarelim veštinama, nerealnom težnjom za radom i platom, bez računarskih veština za korišćenje samslužnih instrumenata, iznad 50 godina starosti ili ispod 25 godina starosti, nisu spremni za rad, nisu aktivni na tržištu rada, nemotivisani za rad, slaba sposobnost samostalnog traženja posla, zdravstveni problemi ili drugi problemi (mobilnost, jezik) koji utiču na zaposlenje pojedinca.

Dokazi: Dugotrajno nezaposleni, mlada osoba bez obrazovanja, bez obuke i bez posla, osoba sa invaliditetom, ranije osuđena, korisnik kategorije socijalne pomoći II, osoba koja je zavisna o alkoholu ili pati od druge traume (npr. nasilje u porodici itd.).

Sve profilisane osobe će biti savetovane na osnovu određenog rizika i savetnik će im ponuditi različite vrste usluga i pružiti intenzivnu podršku.

Agencija za zapošljavanje Kosova* u skladu sa Uredbom (GRK) - br. 02/2018 o povratku raseljenih osoba i trajnih rešenja nudi različite programe zapošljavanja, mera i aktivnosti koji dovode do ostvarivanja prihoda, sa posebnim fokusom na samozapošljavanje i subvenciju plata¹³⁹.

Traženi dokumenti: lične karte, diplome i sertifikati.

Neki od glavnih sajtova za tražioce posla uključuju sledeće: www.appk.org; www.ofertapune.com; www.portalpune.com; www.shkabaj.net; www.gjirafa.com; www.kosovajob.com.

Agencija za zapošljavanje Kosova* upravlja sa osam (8) **Centara za stručno osposobljavanje (CSO)**¹⁴⁰ nalaze se u sedam gradova: Priština, Prizren, Peć, Đakovica, Uroševac, Gnjilane i Doljane (severni deo Mitrovice) u kojima je organizovano 69 radionica i obuka za 30 različitih zanimanja.

Stručno osposobljavanje uključuje dve podgrupe obuka, i to:

1. Institucionalna obuka se sprovodi u gore pomenutih osam centara. Obuke namenjene nezaposlenim osobama i onima koji traže posao za određenu profesiju, fokusirajući se na primenu veština i praktičnog znanja koristeći nastavu u različitim kabinetima. Svrha ove obuke je da omogući dodatno znanje ili prilagodi stečena stručna znanja, veštine i stavove neophodne za efikasno obavljanje određene profesije. Sami treninzi imaju za cilj da povećaju izgleda za učešće ili održavanje posla.
2. Kombinovana obuka podrazumeva saradnju sa kompanijama kako bi uključili nezaposlene i tražioce posla u stručno osposobljavanje, gde je svrha organizovanja ove komponente pružanje kvalitetnih usluga stručne obuke kroz obuku u poslovnom okruženju.

¹³⁹ Agencija za zapošljavanje Kosova*, Intervju o održivom povratku raseljenih lica na Kosovo*, sproveden i dostavljen od strane gospođe Edone Lekaj, februar 2019. godine

¹⁴⁰ Agencija za zapošljavanje Kosova*, Informacije o centrima za strukovno osposobljavanje (CSO), preuzeto sa web stranice: <https://apr.k.rks.gov.net/en-US/TrainingCenters/Index/50>

Sistem obuke u CSO je veoma fleksibilan, modularan i zasnovan na sposobnostima svakog pojedinačnog polaznika. Trajanje obuke je od 3 do 6 meseci. Polaznik tokom obuke polaže test nakon svakog modula koji se pohađa, ali polaže i završni test, a nakon obuke polaznik dobija potvrdu o stečenoj kompetenciji. Treninzi se sastoje od 30% teorijske i 70% praktične nastave.

Zanimanja po CSO¹⁴¹:

1. Priština: 1. Zanimanja u oblasti instalacija za vodu i centralno grijanje; 2. Poslovna administracija / samozapošljavanje; 3. Administrativni/računovodstveni asistent; 4. Pekar; 5. Poslastičar; 6. Zanimanja u oblasti IKT-a i industrijske elektronike; 7. Zanimanja u oblasti građevinarstva; 8. Servisiranje kancelarijske opreme 9. Auto-elektroničar; 10. Krojenje; 11. IKT - Podujevo;
2. Prizren: 1. Kuvar; 2. Konobar/konobarica; 3. Auto-električar; 4. Zanimanja u oblasti hidrauličnih i pneumatskih servisa; 5. Zavarivanje (metal); 6. Poslovna administracija / samozapošljavanje; 7. Zanimanja u oblasti industrijske elektronike; 8. Zanimanja u oblasti servisiranja bele tehnike; 9. IKT 10. Krojenje 11. Obrada mleka 12. Frizer; 13. Pekar;
3. Peć: 1. Administrativni pomoćnik / računovodstvo; 2. Poslovna administracija; 3. Zanimanje u oblasti elektroinstalacija; 4. Izgradnja; 5. Vodovod; 6. Poljoprivreda; 7. Računarstvo - Brailleovo pismo; 8. Zanimanja u oblasti kulinarstva 9. Zavarivanje (metal); 10. Stolarija; 11. Preduzetništvo/samozapošljavanje;
4. Uroševac: 1. Stolarija; 2. Zanimanja u oblasti električnih instalacija; 3. Izgradnja; 4. Zavarivanje / vodovod; 5. ICT; 6. Poslovna administracija / samozapošljavanje; 7. Održavanje objekata; 8. Korišćenje računara - Kačanik; 9. Zanimanja u oblasti kulinarstva; 10. Hotelski menadžment;
5. Gnjilane: 1. Drvna industrija; 2. Zavarivanje; 3. Korišćenje računara; 4. Poslovna administracija / Samozapošljavanje; 5. Grafički dizajn; 6. Zanimanja u oblasti kulinarstva;
6. Đakovica: 1. Administrativni asistent / računovodstvo; 2. Zanimanja u oblasti elektroinstalacija; 3. Samozapošljavanje; 4. Zavarivanje; 5. Poslovna administracija - Dečani; 6. Frizer; 7. Krojenje;
7. Mitrovica: 1. Drvna industrija; 2. ICT; 3. Tekstilna industrija; 4. Konstrukcije; 5. Zavarivanje; 6. Poslovna administracija / samozapošljavanje; 7. Zanimanja u oblasti kulinarstva; 8. ICT - Srbica;
8. Doljane: 1. Drvna industrija; 2. Zanimanja u oblasti kulinarstva; 3. Tekstilna industrija; 4. Zavarivanje; 5. Poslovna administracija.

Pristup socijalnim uslugama

Sistem socijalne zaštite je decentralizovan i administriran kroz 40 centara za socijalni rad (CSR) širom Kosova*, i to po jedan u svakoj od 38 opština i dva dodatna ogranka u Prištini. Glavna

¹⁴¹ Ibid.

karakteristika socijalnog sistema na Kosovu* je nedostatak sredstava za socijalne usluge i rad samih centara.

U skladu sa *Zakonom o socijalnim i porodičnim uslugama - Zakon br. 02/L-17*¹⁴², CSR moraju pružati jasno definisane socijalne usluge „osobama u potrebi“ i „porodici u nevolji“, a podjednako deci, odraslim i ugroženim odraslim osobama.

Dobijanje socijalne pomoći podleže strogo definisanim kriterijumima koji između ostalog obuhvataju procenu stanja i potreba korisnika socijalne pomoći kao i odgovarajuću propratnu dokumentaciju (kao što je lična karta, izvod iz matične knjige rođenih itd.).

CSR pružaju socijalne usluge za skoro 50 kategorija korisnika.

Na Kosovu* najčešće pružena socijalna pomoć je opšte namene i može se koristiti za bilo koju vrstu potrebe, a isplaćuje se u gotovini. Maksimalni iznos je 90 evra, i to je maksimalan iznos koji jedna osoba/porodica može dobiti, a dodatna pomoć nije moguća bez obzira na potrebe pojedinca ili porodice.

Socijalna pomoć opšte namene je dostupna sledećim kategorijama¹⁴³:

I kategorija:

I.I a) osobe starije od 18 godina sa trajnim invaliditetom; b) stalni staratelji za osobe sa invaliditetom i c) osobe starije od 65 godina.

I.II a) osobe do 14 godina; b) osobe između 14 i 18 godina koje redovno pohađaju nastavu; i samohrani roditelji sa najmanje jednim detetom mlađim od 15 godina.

II kategorija:

II.I a) Porodice sa jednom radno sposobnom osobom i najmanje jednim detetom mlađim od 5 godina ili osoba koja trajno brine o detetu bez roditeljskog staranja, a koje je mlađe od 15 godina.

Potrebni dokumenti su: lična karta, potvrda o nezaposlenosti koju izdaje Kancelarija za zapošljavanje u mestu prebivališta.

Pristup penzionom sistemu

Penzioni sistem Kosova* sastoji se od tri stuba, ali sa dodatnim brojem posebnih zakona za određene kategorije penzionera.

Prema *Zakonu o penzijskim šemama koje finansira država - Zakon br. 04/L-131*¹⁴⁴, prvi stub je u potpunosti finansiran od strane država i pokriva sve kategorije penzija na Kosovu*, uključujući osnovne starosne penzije, starosne penzije putem doprinosa, invalidske penzije, prevremene penzije, porodične penzije i invalidske penzije iz rada, kao i prevremene penzije bivših rudara (Trepča penzije). Pored toga, posebnim penzijskim šemama se upravlja kao

¹⁴² Zakon o socijalnim i porodičnim uslugama - Zakon br. 02 / L-17, preuzeto sa web stranice: https://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/2005_02-L17_en.pdf

¹⁴³ Izveštaj o stanju na Kosovu* 2018, Međunarodna organizacija za migracije, preuzeto sa web stranice: http://files.returningfromgermany.de/files/CFS_2018_Kosovo_EN.pdf

¹⁴⁴ Zakon o penzijskim šemama koje finansira država - Zakon br. 04 / L-131, preuzeto sa web stranice: <https://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/04-L-131%20a.pdf>

penzijama iz prvog stuba, i one su regulisane posebnim zakonima i u potpunosti se finansiraju iz državnog budžeta.

Drugi stub je na osnovu obaveznog doprinosa. Zaposleni i poslodavac doprinose svako sa po pet procenata (5%) od plate. Svi oni koji primaju penzije iz drugog stuba mogu primiti bilo koju penziju iz prvog stuba ili iz posebnih programa ako ispunjavaju uslove.

Treći stub oslanja na dobrovoljnu šemu, a koji se dopunjuju ili od strane poslodavca ili zaposlenog, ili oboje u isto vreme.

U ovom dokumentu, mi smo se bavili samo prvim stubom penzionog sistema.

Uslovi i kriterijumi za priznavanje prava na penziju:

1. Osnovna starosna penzija: sve osobe koje su građani Kosova*, koji poseduju lična dokumenta i koji su navršili šezdeset pet (65) godina života imaju prava na ovu vrstu penzije. Mesečni iznos penzije je 75 evra.

Važeća dokumenti potrebna za priznavanje prava na osnovnu starosnu penziju su: lična karta, potvrda o stalnom boravku na Kosovu*, zahtev za penziju i bankovni račun koji izdaje jedna banka koja posluje na teritoriji Kosova*.

b) Starosna penzija putem doprinosa: sve osobe koje imaju državljanstvo Kosova* i koje: su navršile šezdeset pet (65) godina života; potrebno je da su uplaćivali penzione doprinose tokom radnog veka, a u skladu sa *Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju, broj 011-24/83*¹⁴⁵ i da imaju valjane dokaze o uplati doprinosa prema odredbama istog zakona. Mesečni iznos penzije je od 158 do 240 evra.

c) Stalna invalidska penzija: sva lica koja su državljani Kosova*, koja poseduju lična dokumenta, koja su u dobi od osamnaest (18) do šezdeset pet (65) godina i važeći dokaz o trajnoj invalidnosti. Mesečni iznos penzije je 75 evra.

d) Prevremene penzije: svi zaposleni u kompleksu „Trepča“ i drugi rudnici na Kosovu*, koji su izgubili zaposlenje do kraja 2004. godine imaju pravo na ovu vrsta penzija.

Pravo na prevremene penzije koje se isplaćuju rudarima kompleksa “Trepča”, ali i drugim rudarima koji su bili zaposleni u rudnicima na Kosovu*, kao i ostalim zaposlenim u rudnicima ako su: “2.1. građani Kosova*; 2.2. poseduju lična dokumenta od odgovarajućeg tela Kosova*; 2.3. u dobi od pedeset (50) do šezdeset pet (65) godina; 2.4. imaju najmanje deset (10) ili više godina radnog iskustva u rudnicima; 2.5. nemaju zaključen radni odnos ili su samozaposleni; 2.6. ako dokažu da je njihov radni odnos prekinut bez njihove krivice; 2.7. ne mogu da rade zbog pogoršanja zdravstvenog stanja, pod uslovom da nivo invalidnosti bude iznad pedeset procenata (50%)”¹⁴⁶

Takođe, pod ovom podgrupom penzija su prisilno nezaposleni i osobe sa invaliditetom (50%). Iznos mesečne penzije je 105 evra.

¹⁴⁵ Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, br. 011-24/83 (Službeni list SAPK br. 26/83) datum pre 01.01.1999, Skupština Kosova*, (2014), Zakon br. 04/L-131 o penzijskoj šemi finansiran od strane države, član 8. stav 1.

¹⁴⁶ Ibid. p. 6

e) Radna invalidska penzija: na ovu vrstu penzija imaju "svi bivši korisnici invalidske penzije, mlađi od šezdeset pet (65) godina koji dokazuju ostvarivanje ovog prava Odlukom ili čekom (priznanicom) penzije koji pokazuju da su bili korisnici penzije usled radne nesposobnosti, prema odredbama *Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju br. 011-24/83*"¹⁴⁷.

Pored toga, „pravo na radnu invalidsku penziju priznaje se i svim sadašnjim zaposlenima kojima je prisutna puna nesposobnost za rad zbog povrede na radu ili profesionalne bolesti“¹⁴⁸.

Iznos za ovu penziju je isti kao osnovne penzije tj. 75 evra.

f) Porodična penzija: Porodična penzija je počela da se primenjuje 2018. godine. Glavni kriterijumi za primenu porodičnih penzija su: a) „od bivših korisnika porodične penzije koji su mlađi od šezdeset pet (65) godina“; b) "od članova uže porodice bivšeg osiguranika, koji je umro nakon 01.01.1999. godine, koji dokazuju da je osiguranik platio petnaest (15) godina doprinosa za penziono osiguranje"¹⁴⁹; c) „od članova porodice zaposlenog, koji je umro posle 01.01.1999. godine, kao rezultat povrede ili profesionalne bolesti, bez obzira na period radnog iskustva“¹⁵⁰.

Kriterijumi za članove porodice: a) "supružnik do šezdeset pet (65) godina, koji pružaju dokaze o bračnom statusu i koji ne rade ili su samozaposleni"¹⁵¹; b) "supružnik mlađi od šezdeset pet (65) godina, proglašen stalnim invalidom i nesposobnim za rad"¹⁵²; c) „deca do osamnaest (18) godina, odnosno dvadeset šest (26) godina, ako pružaju relevantne dokaze za pohađanje redovnog univerzitetskog obrazovanja“¹⁵³.

Iznos za ovu penziju je isti kao i iznos osnovne penzije i on je 75 evra, ali iznos za svako dete će se povećati za dvadeset posto (20%) starosne osnove.

Prema *Zakonu o penzijskim šemama koje finansira država br. 04/L-131*, korisnici bilo koje od gore pomenutih penzija ne mogu primati nijednu drugu penziju regulisanu ovim zakonom ili bilo koju drugu penziju iz posebnih penzijskih šema kojima upravlja i administrira Ministarstvo rada i socijalnog staranja.

Administrativna procedura za sticanja prava na penziju se sastoji iz podnošenja zahteva sa potrebnom prpratnom dokumentacijom Ministarstvu za rad i socijalnu zaštitu. Rok za donošenje odluke je maksimalno šezdeset dana od dana podnošenja zahteva, a odluka o sticanju prava na penziju se dostavlja podnosiocu u pisanoj formi. Ukoliko je podnosilac zahteva nezadovoljan prvostepenom odlukom, ima pravo na žalbu drugostepenom organu MRSZ. U slučaju da je nezadovoljan i tom odlukom, ima pravo da pokrene upravni spor.

¹⁴⁷ Ibid. P. 7

¹⁴⁸ Ibid. p. 7

¹⁴⁹ Ibid. p. 7

¹⁵⁰ Ibid. p. 7

¹⁵¹ Ibid. p. 7

¹⁵² Ibid. p. 7

¹⁵³ Ibid. p. 7

5.6 Stanje, potrebe i razlozi za povratak IRL (subjektivna procena analize rezultata intervjua sa interno raseljenim licima i povratnicima)

Analizom prikupljenih podataka, glavni rezultati istraživanja koji se odnose na zapošljavanje i socijalnu zaštitu su:

1. Pristup zapošljavanju na lokalnom tržištu rada, kako u Srbiji, tako i na Kosovu* je težak i u nekim slučajevima gotovo nemoguć, a posledica toga je visoka stopa nezaposlenosti i veoma loši životni standard.
2. Značajan broj interno raseljenih lica i povratnika je izvestio da je jedini prihod domaćinstva socijalna pomoć i/ili "kosovski dodatak".
3. Većina intervjuisanih interno raseljenih lica u Srbiji izjavila je da rade u neformalnom sektoru, ispod svog obrazovnog nivoa i radnog iskustva, na privremenim i povremenim poslovima, a često su plaćeni ispod zagarantovane minimalne zarade, a ovo je posebno karakteristično za romsku IRL i povratničku populaciju.
4. Interno raseljeni Romi i Romi povratnici su identifikovani kao najranjivija grupa među svim raseljenim licima i povratnicima zbog nedostatka mogućnosti zapošljavanja i pristupu pravima iz socijalne zaštite.
5. Većina intervjuisanih povratnika na Kosovo* izjavila je da će ponovo napustiti Kosovo* ako nemaju mogućnost da nađu posao sa pristojnim prihodom.
6. IRL su posebno ukazali na prepreke prilikom zapošljavanja u Srbiji zbog favorizovanja i diskriminacije na osnovu njihovog porekla sa Kosova*.

Karakteristike domaćinstva

Prosečna veličina domaćinstva intervjuisanih IRL u Republici Srbiji je 2,5 osobe. S druge strane, prosečna veličina domaćinstva porodica povratnika na Kosovo* je 4,74 lica. U poređenju sa opštom populacijom u Republici Srbiji, 2,9 lica po domaćinstvu i opšte populacije na Kosovu*, 5,7 lica po domaćinstvu, broj domaćinstava IRL i povratnika raseljenih je nešto manji.

Prema rezultatima ankete, u Srbiji 24,06% ima najmanje jednog maloletnika mlađeg od 12 godina, 17,29% najmanje jednog tinejdžera, a 12,86% ima stariju osobu starosti 65+ godina. Više od 44% IRL živi u urbanim sredinama (Niš, Kraljevo, Čačak, Kragujevac, Svilajnac i Smederevska Palanka), 16,7% u glavnom gradu Beogradu, i 33,33% u Kolektivnom centru „Salvatore“ u Bujanovcu i samo 6,97% u ruralnim područjima.

Na Kosovu*, svi intervjuisani IRL žive u srpskim enklavama, 80,65% ima najmanje jednog maloletnika mlađeg od 18 godina ili prosečan broj maloletnika po porodici koji iznosi 2,74, a 6,25% domaćinstava ima starije osobe starosti 65 i više godina.

Konačno, prosečna starost intervjuisanih IRL je 45,99 godina, što je nešto drugačije od podataka 39,14 godina koliko iznosi prosečna starost ispitanika u Izveštaju KIRS-a *Situacija i potrebe interno raseljenih lica*. Razlika se može objasniti veličinom i izborom uzorka i to je jedno od ograničenja ovog istraživanja. Prosečna starost povratnika na Kosovo* je 49,13 godina.

Zaposlenje

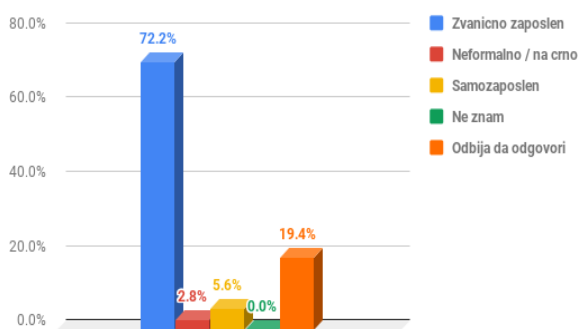
Stopa nezaposlenosti među intervjuisanim IRL u Srbiji je 55,7%. U poređenju sa opštim radno sposobnim stanovništvom Republike Srbije, 12,9%¹⁵⁴ u Q4 2018. godine, raseljena lica su prepoznata kao veoma ugrožena grupa. Na Kosovu*, situacija je slična, stopa nezaposlenosti je 57,60% među intervjuisanim povratnicima i u poređenju sa opštom populacijom na Kosovu* 31,40%, što ukazuje da se radi o socijalno veoma ugroženoj kategoriji stanovništva.

Većina intervjuisanih interno raseljenih lica u Srbiji izjavila je da rade u neformalnom sektoru, ispod svog obrazovnog nivoa i radnog iskustva, na privremenim i povremenim poslovima, a često su plaćeni ispod zagarantovane minimalne zarade, a ovo je posebno karakteristično za IRL Rome.

Romi IRL i Romi povratnici u Srbiji i na Kosovu* su izjavili da se suočavaju sa diskriminacijom generalno. Stopa nezaposlenosti među njima je daleko veća nego među drugim IRL, a za to postoji više razloga, gde se kao glavni razlog može navesti njihov niži obrazovni nivo, manje radnog iskustva, ali i administrativno-birokratske prepreke prilikom registracije u mestima boravka, pa je samim tim njihova registracija kod službi zapošljavanja otežana ili čak i nemoguća što dovodi do nemogućnosti zasnivanja radnog odnosa. Takođe, ispitanici IRL i povratnici Romi istakli su da prilikom podrške samozapošljavanju budu odbijani u većem broju nego drugi IRL, ali i u slučaju kad je ta podrška namenjena samoj romskoj populaciji.

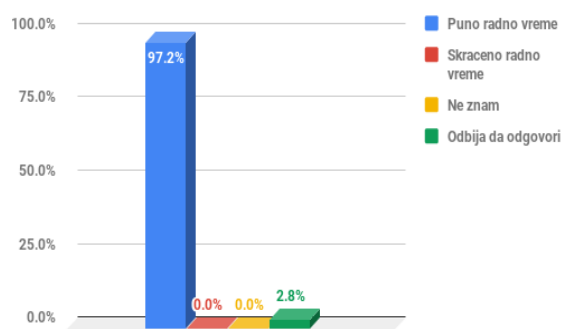
Na osnovu rezultata ankete, 51% intervjuisanih interno raseljenih lica bilo je zaposleno na Kosovu i Metohiji pre raseljavanja, gde je njih 72,2% bilo zvanično zaposleno (za više detalja, pogledajte grafikon br. 15), 97,2% je bilo stalno zaposlenih (Grafikon br. 16) i 22,2% njih je bilo zaposleno u sektoru javne uprave (Grafikon br. 17). Što se tiče radnog iskustva na KiM-u, oni su naveli sledeće: od 6 do 10 godina - 33,3%, 11 – 10 godina - 16,7%, 16 – 20 godina - 5,6%, 21 – 25 godina - 11,1%, 26 – 30 godina – 2,8% i više od 30 godina 8,8 % svih intervjuisanih IRL.

Status zapošljavanja na KIM

Grafikon br. 15 Status zapošljavanja na KiM pre 1999. godine

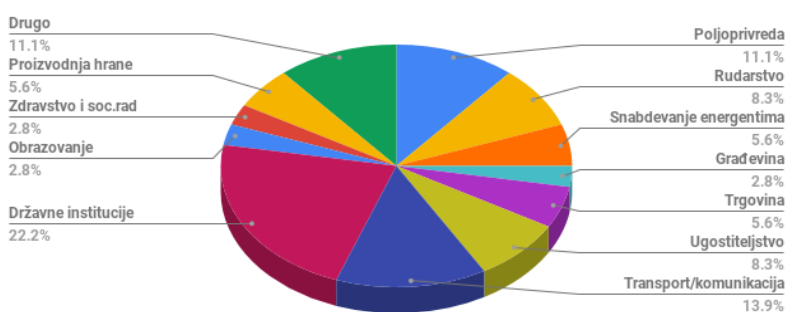
Posao sa punim radnim vremenom na KIM

Grafikon br. 16 Posao sa punim radnim vremenom na KiM pre 1999. godine

¹⁵⁴ Anketa o radnoj snazi - Q4 / 2018, Republički zavod za statistiku, Preuzeto sa web stranice: <http://www.stat.gov.rs/en-US/oblasti/trziste-rada/anketa-o-radnoj-snazi>

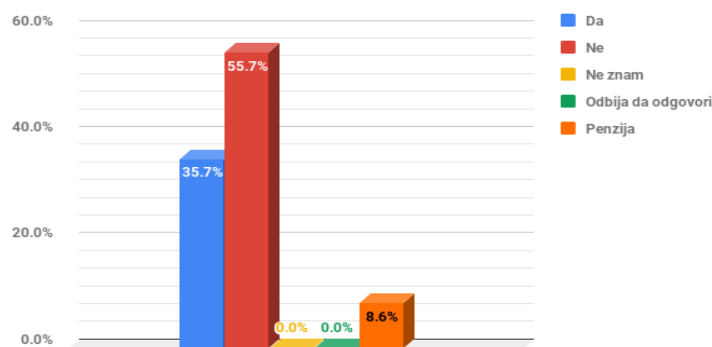
Sektor zapošljavanja na KIM

Grafikon br. 17 Sektor zapošljavanja na KiM pre 1999. godine

Pored toga, postavili smo im nekoliko pitanja o trenutnom statusu zaposlenja¹⁵⁵ u Srbiji. Na osnovu njihovih odgovora, 55,7% svih intervjuisanih IRL se izjasnilo kao nezaposleni. (Grafikon br. 18)

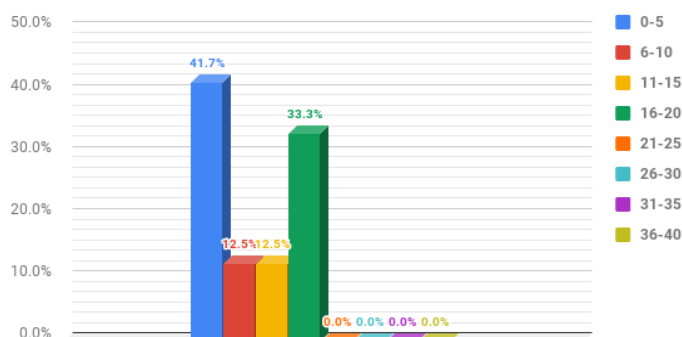
Da li ste trenutno zaposleni u Srbiji?

Grafikon br. 18 Da li ste trenutno zaposleni u Srbiji?

Pitali smo ih i za radni staž u Srbiji, a 41,7% njih ima između 0 i 5 godina, a 33,3% ima između 16 i 20 godina rada u Srbiji (Grafikon br. 19). Pod radnim stažom smo podrazumevali rad i u formalnom i neformalnom sektoru.

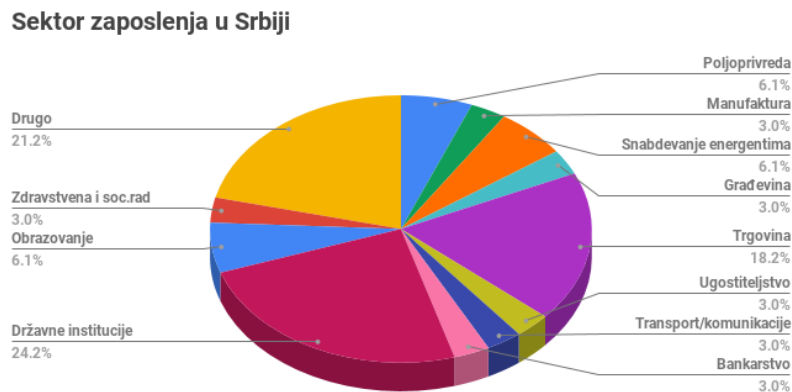
Godine radnog staža u Srbiji

Grafikon br. 19 Radni staž u Srbiji

¹⁵⁵ U Srbiji, zaposlena lica su osobe sa minimalno potrebnom starosnom dobi koje rade u određenom vremenu odredjen posao.

i 24,2% su zaposleni u javnom sektoru. (Grafikon br. 20)

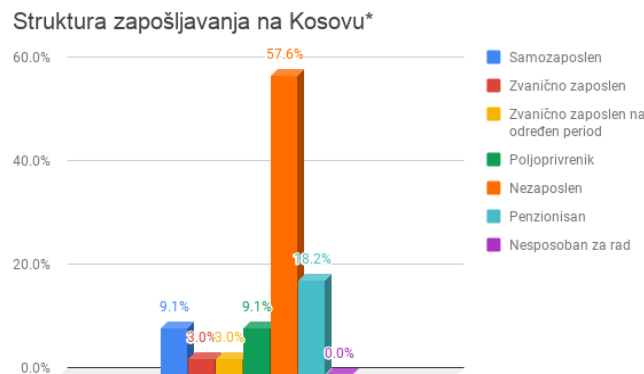

Grafikon br. 20 Sektor zaposlenja u Srbiji

Istraživanje posebno ukazuje na situaciju romskih IRL u kolektivnom centru „Salvatore“ u Bujanovcu, gde smo vodili razgovore sa 20 porodica, a većina ih je primetila da „žive ispod pristojnih uslova života“ i „često su žrtve diskriminacije“, dok 95% ispitanih nemaju redovan posao i jedini prihod dolazi od sakupljanja sekundarnih sirovina.

Važna činjenica je da su sve interno raseljene žene izjavile da su nezaposlene, što ukazuje na posebno nepovoljnu situaciju žena i njihovu visoku ranjivost.

Povratnici na Kosovo* su pitani o njihovoj zapošljivosti, 57,60% je izjavilo da su nezaposleni, zatim 9,1 % samozaposlenih u poljoprivrednom sektoru i 9,1% samozaposlenih uglavnom u građevinarstvu. (Grafikon br. 20)

*Grafikon br. 21 Trenutna struktura zapošljavanja na Kosovu**

Konačno, povratnici na Kosovo* su pitani o najvećim izazovima u njihovim svakodnevnim životnim uslovima. Prema analiziranim odgovorima, tri glavna izazova sa kojima se suočavaju povratnici na Kosovo* osim bezbednosti i slobode kretanja kao preduslov svih prava su: a) nezaposlenost, b) finansijska situacija i c) loši životni uslovi. Pored toga, 67,74% intervjuisanih povratnika izjavilo je da bi razlog za ponovno napuštanje Kosova* bio nemogućnost zapošljavanja.

Tokom diskusija na fokus grupama, interno raseljena lica su posebno ukazala na prepreke za zapošljavanje u Srbiji zbog favorizovanja i diskriminacije kao posledice njihovog porekla sa

Kosova*. Interno raseljena lica su izvestila da iako ispunjavaju uslove predviđene konkursom, u smislu nivoa obrazovanja i radnog iskustva, ipak nisu zaposleni. Štaviše, naveli su da "dobijanje posla zahteva jake lične veze ili 5.000 do 10.000 evra po radnom mestu".

Pošto mnogi od njih primaju „kosovski dodatak“ skoro 20 godina kao rezultat gubitka posla na Kosovu*, facilitator je pitao da li će prihvatiti bilo koji raspoloživi posao ili mogućnost za samozapošljavanje ako im se ponudi, odgovor je bio “da, ali samo u oblasti u kojoj smo radili na Kosovu*”. Pored toga, oni su izjavili da nisu zainteresovani za samozapošljavanje, izrazili su zabrinutost da neće imati “dovoljno novca” za pokretanje biznisa, kao i “nedostatak tržišta na kome bi mogli da isporučuju svoje proizvode i usluge”. Neki od njih su naveli da bi pokretanje biznisa bilo moguće samo u slučaju da imaju punu podršku tokom početka poslovanja, kao i tokom „najmanje prve tri godine kroz stalno savetovanje i realni početni budžet”.

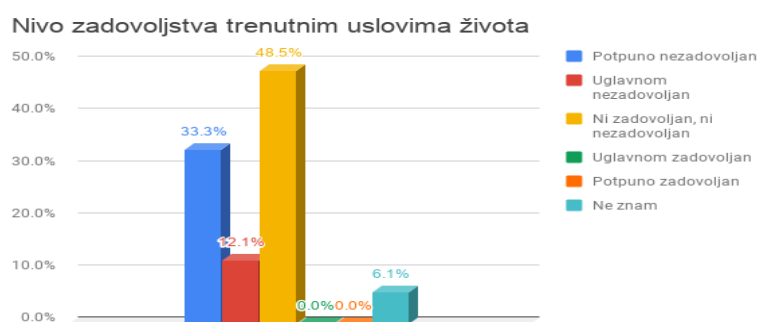
Konačno, oni su takođe izjavili da je jedan od razloga zašto ne bi prihvatili ponudu za posao gubitak “kosovskog dodatka” kao “jedini siguran izvor prihoda u ovim teškim vremenima”.

Raseljena lica koja žive u Vrnjačkoj Banji i Nišu su izjavila da bi u idealnom slučaju želeli da imaju mogućnost da rade u mestu raseljenja, ali bi bili spremni za povratak na Kosovo* ako bi imali priliku za zaposlenje i da im prihodi omoguće pristojan život.

Facilitator je takođe pitao IRL pod kojim uslovima bi odlučili da se vrate na Kosovo*. Naveli su da postoji nekoliko neophodnih uslova pod kojima bi se odlučili za povratak: a) bezbednosni razlozi i sloboda kretanja, b) mogućnosti zapošljavanja i c) život i zapošljavanje bez diskriminacije na osnovu njihove nacionalnosti. Na kraju, facilitator je pitao za njihove najveće brige u slučaju njihovog povratka na Kosovo*, učesnici su navodili razne vrste zabrinutosti od sigurnosnih razloga do nemogućnosti da im se deca školuju na maternjem jeziku, nemogućnosti da koriste srpski zdravstveni sistem i visoke stope nezaposlenosti tj. lošeg životnog standarda.

Prihodi

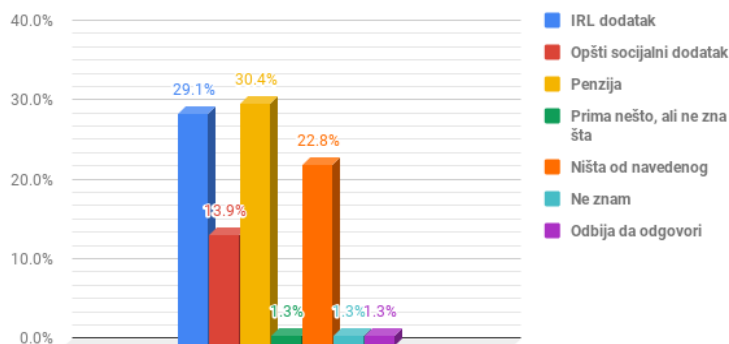
Intervjuisana interno raseljena lica su zamoljena da procene ekonomsku situaciju svojih domaćinstava i izvor njihovih mesečnih prihoda u Srbiji. Kao rezultat toga, procenili su da je ekonomski status njihovih domaćinstava na veoma niskom nivou i gotovo trećina njih je izjavila da su potpuno nezadovoljni trenutnim životnim uslovima. Isto pitanje postavljeno je i povratnicima na Kosovu*, a skoro polovina svih intervjuisanih povratnika (48,48%) ocenila je svoje trenutne životne uslove kao “negde između zadovoljnih i nezadovoljnih”. Nadalje, 33,33% povratnika je izjavilo da su veoma nezadovoljni. (Grafikon br. 22)

Grafikon br. 22 Nivo zadovoljstva trenutnim uslovima života na Kosovu*

Intervjuisani IRL su pitani o mesečnim prihodima i 29.1% ispitanih u Srbiji izjavilo je da im je jedini prihod “Kosovski dodatak”, a sa druge strane, 30,4% ima najmanje jednog člana porodice koji prima penziju. Takođe, 22,8% njih ne prima nikakvu socijalnu podršku. (Grafikon br. 23)

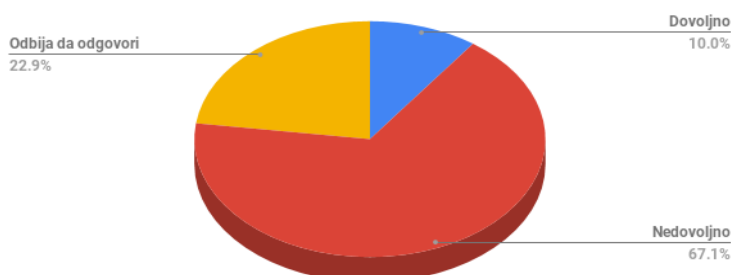
Koji od sledećih državnih dodataka dobijate Vi ili članovi Vašeg domaćinstva?

Grafikon br. 23 Tip socijalne pomoći

Tokom intervjua, interno raseljena lica u Srbiji su pitana: Da li imate dovoljno prihoda sa kojima možete da pokrijete svoje mesečne troškove? - 67.1% IRL je odgovorilo da nema dovoljno prihoda. Neke porodice su takođe rekle da su pozajmljivale novac od svojih rođaka ili prijatelja, a neke navele da su dobijale novac iz inostranstva od svojih rođaka koji su napustili Srbiju. Samo 10% njih ima dovoljno prihoda za pokrivanje mesečnih životnih potreba. (Grafikon br. 24).

Da li imate dovoljno prihoda sa kojima možete da pokrijete svoje mesečne troškove?

Grafikon br. 24 Da li imate dovoljno prihoda sa kojima možete da pokrijete svoje mesečne troškove?

Svi intervjuisani penzioneri naveli su da imaju privremenu odluku o penzionisanju, a prosečni mesečni iznos penzije je između 15.000 i 24.000 dinara.

74,29% intervjuisanih IRL-a je izvestilo da bi bili spremni za povratak na Kosovo* ako bi dobili priliku za zaposlenje, kao i da bi zaradili dovoljno za pristojne životne uslove.

53,13% od ukupnog broja intervjuisanih povratnika na Kosovo* živi isključivo od državne pomoći zbog nedostatka mogućnosti zapošljavanja, a 90,32% od ukupnog broja intervjuisanih povratnika na Kosovo* ima do 100 eura mesečno.

I raseljena lica u Srbiji i povratnici na Kosovo* pokazali su visok nivo zabrinutosti za svoju decu i svoju perspektivu u budućnosti, posebno ih brine nedostatak mogućnosti za zapošljavanje i pristojni uslovi života u oba društva.

Socijalna zaštita

Tokom intervjua, interno raseljena lica i povratnici su prijavili da ostvaruju svoje pravo na različite vrste socijalnih davanja u skladu sa kriterijumima i raspoloživošću u opštinama u kojima imaju prebivalište. U vreme intervjua, samo 13,9% intervjuisanih IRL izjavilo je da primaju neka od socijalnih davanja, posebno dečiji dodatak. (Grafikon br. 23) S druge strane, više od polovine intervjuisanih povratnika na Kosovo* prima socijalnu pomoć.

5.7 Dostupne usluge

Različite organizacije civilnog društva sprovode različite projekte u oblasti zapošljavanja i socijalne zaštite na Kosovo* i njihove usluge zavise od raspoloživih sredstava. Informacije o aktivnim projektima mogu se dobiti putem društvenih mreža, štampe, ali i putem lokalnih centara za socijalnu zaštitu i službe za zapošljavanje u mestima prebivališta.

U toku su sledeći projekti:

CARE Balkan: Ekonomsko jačanje za održivi povratak na Kosovo* realizovano od strane CARE Balkan i Udruženja građana Nexus iz Vranja, a podržavajući partner projekta je Grad Vranje. Projekat finansira Delegacija EU u Republici Srbiji.

Cilj projekta je da doprinese boljim šansama za održiv povratak na Kosovo* kao i da poveća zaposlenost i samozapošljavanje korisnika.

Usluge: a) obuke za planiranje razvoja biznisa za 160 učesnika, b) pružanje grantova u naturi za pokretanje biznisa do 80 najuspešnijih kandidata, c) organizovanje stručnih obuka za 240 korisnika – vlasnike i potencijalne zaposlene u start-up preduzećima (oko 3 po podržanom poslovanju) i d) dobijanje informacija o konkretnoj perspektivi povratka na Kosovo* organizovanjem savetodavne službe o pravnim i administrativnim pitanjima u prostorijama ko-aplikanta NVO Nexusa u Vranju.

Lokacija: južna Srbija, Pčinjski okrug, grad Vranje i opštine Vladičin Han, Surdulica, Bosilegrad, Trgovište, Bujanovac, Preševo. Trajanje: do juna 2020. godine.

Danski savet za izbeglice: Projekat jačanja i podrške održivom povratku, projekat finansiran od strane EU kojim rukovodi Delegacija EU u Republici Srbiji, a sprovodi Danski savet za izbeglice sa gradom Kragujevcem, NVO Božur i Svetim Spasom.

Opšti cilj je da se podrži održivi povratak interno raseljenih lica koji žele da se vrte na Kosovo*, promovišući socijalnu i ekonomsku stabilizaciju i da omoguće interno raseljenim licima traganje i postizanje održivog povratka na Kosovo* kroz jačanje njihovih mogućnosti za zapošljavanje.

Usluge: Osmisliti i sprovesti stručno usavršavanje / stručne kurseve za 90 raseljenih lica u oblastima vezanim za usluge, zanatstvo, poljoprivredne podsticaje i drugo; obezbeđivanje 60 grantova za generisanje prihoda porodicama raseljenih lica (oko 216 osoba) za pokretanje aktivnosti koje su usmerene na mala preduzeća / poljoprivredu.

Lokacija: Lokalne opštine u Srbiji. Trajanje: do juna 2020.

ASB: Projekat Podrška održivom povratku interno raseljenih lica na Kosovo*, projekat je finansiran od strane EU kojim rukovodi Delegacija EU u Republici Srbiji, a i implementira ga ASB, Grad Kruševac i CenTriR.

Ciljevi projekta su: a) poboljšanje zapošljavanja mladih povratnika interno raseljenih lica u sektoru informacionih i komunikacijskih tehnologija (IKT) i b) aktivno podržavanje uključivanja povratnika IRL u dostupne programe razvoja preduzetništva i samozapošljavanja.

Usluge: a) poboljšati potencijal za zapošljavanje mladih IRL u IKT sektoru (20 IKT obuka, 10 profesionalnih praksi u IKT kompanijama); b) dvodnevni seminar o preduzetništvu mladih i samozapošljavanju za 20 mladih IRL; c) trodnevne početne obuke za 90 IRL; d) 10 prijava za redovni godišnji program Start up for Your Business; e) razviti 30 start-up poslovnih planova za ekonomsku podršku povratnika i f) najmanje 30 malih start-up poslovnih grantova.

Lokacija: Lokalne opštine u Srbiji. Trajanje: do juna 2020.

Udruženje za razvoj kreativnosti: projekat Povratak korenima, koji finansira EU i vodi Delegacija EU u Republici Srbiji, a sprovodi Udruženje za razvoj kreativnosti i opština Aleksinac.

Opšti cilj projekta je da doprinese vladavini prava u Srbiji kroz podsticanje i olakšavanje održivog povratka IRL-a iz opštine Aleksinac na Kosovo*.

Usluge: a) organizacija "Idi i vidi" posete Kosovu* za 100 IRL; b) kursevi stručnog osposobljavanja za 40 IRL; c) Paketi za poslovno osnaživanje (poslovna oprema) za 10 IRL i d) Administrativna i pravna podrška za 70 IRL.

Lokacija: Opština Aleksinac. Trajanje: do juna 2020.

IDC: Projekat Povratak kao korak napred finansiran od strane EU kojim rukovodi Delegacija EU u Republici Srbiji i implementiran od strane IDC, NVO ProAktiv i Opštine Vrnjačka Banja.

Opšti cilj projekta je identifikacija prioriternih potreba interno raseljenih lica i pružanje pomoći u rešavanju tih potreba kroz pružanje informacija koje se odnose na povratak i pomoć u povratku kroz individualni i participativni pristup.

Specifični cilj je da se promoviše i sprovede povratak na Kosovo* kao jedan od dva glavna strateška pravca za adresiranje IRL.

Usluge: a) info-dani i informativno-edukativna kampanja ima za cilj usmeravanje pažnje potencijalnih korisnika i šire javnosti na skup tema vezanih za održivi povratak; b) besplatna telefonska linija 0800 za sve interno raseljene osobe koje su zainteresovane za povratak, kao i raseljena lica kojima je potreban pravni savet u vezi sa pitanjima raseljenosti; c) organizacija "Idi i vidi" posete Kosovu* za zainteresovane IRL; d) najmanje 50 interno raseljenih porodica kroz obezbeđivanje paketa podrške za povratak i prevoz; e) najmanje 50 IRL porodica će dobiti grantove i stručnu podršku za svoje dohodovne aktivnosti, a grant je 2,500€; f) najmanje 90 interno raseljenih lica koji će dobiti obuku i podršku za samozapošljavanje i/ili razvoj i unapređenje ličnih veština za zanatsku ili poljoprivrednu proizvodnju i osposobljavanje za pokretanje biznisa i vrednost obuke za stručno obrazovanje - prekvalifikaciju ili dodatno

obrazovanje kvalifikacija je 500€; g) raspodela paketa podrške odabranim porodicama IRL. Sadržaj paketa podrške biće dogovoren sa porodicama po izraženim željama i individualnim potrebama u ukupnoj vrednosti do 1,600€ po porodici.

Lokacija: Opštine u Srbiji. Trajanje: do aprila 2020.

6. Pravo na obrazovanje

6.1 Kontekst i obrazloženje

Kosovski* obrazovni sistem obuhvata dva paralelna i odvojena sistema kojima upravljaju dve odvojene institucije. S jedne strane, Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije Kosova* (MONT) vodi albanske škole na Kosovu*, gde se časovi održavaju na albanskom, bosanskom, romskom i turskom jeziku i prisustvuju članovi albanske i drugih nesrpskih zajednica. Sa druge strane, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (MPNTR) finansira i organizuje paralelne srpske škole i obrazovne ustanove na kojima učestvuju pripadnici srpske, bosanske, romske i goranske zajednice, a nastava se odvija na srpskom jeziku. Ova dva sistema nastavljaju da rade odvojeno, a zvanična saradnja je ograničena. Važno je spomenuti da postojanje paralelnih obrazovnih sistema na Kosovu* ne predstavlja deo pregovora Beograda i Prištine, tj. nije uključeno u okvire procesa dijaloga o normalizaciji odnosa između Prištine i Beograda, pod okriljem i posredovanjem EU, osim procesa uzajamnog priznavanja diploma.¹⁵⁶ Kao što je gore naglašeno, pristup pravima direktno je povezan sa posedovanjem ličnog dokumenta koji za manjinske zajednice na Kosovu* i dalje predstavlja jednu od glavnih prepreka i izazova u pristupu pravima. To dovodi do ugrožavanja pristupa osnovnim pravima i slobodama, kao što su obrazovanje, zdravstvena zaštita, socijalna davanja i sloboda kretanja. Sa druge strane, treba spomenuti ulogu obrazovanja u postkonfliktnim društvima. Razne studije su potvrdile značaj obrazovnog sistema u stvaranju kolektivnih identiteta u postkonfliktnim i podeljenim društvima. UNICEF je sproveo sveobuhvatnu studiju o obrazovanju u postkonfliktnim okruženjima i analizirao sposobnost obrazovnih sistema da razviju različite tipove uticaja na učenike u područjima pogođenim sukobima. Fokus je takođe na politizaciji obrazovne strukture koja promovise jedinstvene etničke i/ili nacionalne identitete.¹⁵⁷

Zato je opšta svrha ovog poglavlja istraživanje izazova vezanih za ostvarivanje ovog prava sa ciljem da se ispita kako oni utiču na odluke IRL da se vrate, odnosno, kako oni utiču na ostvarivanje prava na obrazovanje povratnika u datom kontekstu kosovskog društva.

6.2 Javne politike i politički okvir

Kao što je gore navedeno, posebnost Ustava Kosova* je u tome što propisuje direktnu primenjivost ljudskih prava i osnovnih sloboda na Kosovu* koje su zagarantovane međunarodnim sporazumima i instrumentima kao što su Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, uključujući i sudsku

¹⁵⁶ Izveštaj o napretku u dijalogu između Beograda i Prištine (za period od 1. maja 2018. godine do 15. decembra 2018. godine), Kancelarija za Kosovo i Metohiju i Kancelarija za koordinacione poslove u pregovaračkom procesu sa privremenim institucijama samouprave u Prištini, preuzeto sa <http://kim.gov.rs/doc/pregovarackiproc/Sestomesecni%20izvestaj%20o%20dijalogu%20dec%202018%20%2011%2002%202019%20en.pdf>

¹⁵⁷ Bush, Kenneth D. and Diana Saltarelli. The Two Faces of Education in Ethnic Conflict: Towards a Peacebuilding Education for Children. UNICEF, 2000. preuzeto: <http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/insight4.pdf>

praksu Evropskog suda za ljudska prava (ESLJP). Štaviše, u slučaju sukoba, međunarodno pravo prevladava nad nacionalnim pravom.¹⁵⁸ Stoga su pravo na obrazovanje i srodna prava priznata u nizu međunarodnih instrumenata o ljudskim pravima koja se direktno primenjuju na Kosovo*. Ona uključuju Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, Konvenciju o pravima deteta, Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa njenim protokolima, Okvirnu konvenciju Saveta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina i Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena. Pored toga, Visoki Komesar za nacionalne manjine (VKNM) OEBS-a i Savet Evrope (SE) razvio je niz standarda i smernica za pristup pravu na obrazovanje manjinskih zajednica.

Prema međunarodnom pravu, posebno prema Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (CESCR), osnovno obrazovanje mora biti obavezno, slobodno i dostupno svima bez diskriminacije. Pravo na osnovno obrazovanje predstavlja osnovnu obavezu, dok za ostale nivoe obrazovanja država osigurava pravo na jednak pristup srednjem obrazovanju i omogućava da ono bude opšte dostupno svima. Slična obaveza postoji i u pogledu visokog obrazovanja. Evropski sud za ljudska prava više puta je odlučivao o predmetima koji su se odnosili na pravo na obrazovanje, a posebno se bavio pronalaženjem određenog broja država koje krše Evropsku konvenciju o ljudskim pravima u slučajevima koji se tiču segregacije obrazovnih sistema ili isključivanja iz školovanja.¹⁵⁹

Nacionalni pravni okvir uključuje međunarodne standarde i sastoji se od niza zakona. Relevantni zakoni koji regulišu oblast obrazovanja, pored ostalih jesu sledeći: a) Zakon o preduniverzitetskom obrazovanju na Kosovu*; b) Zakon o zaštiti i promociji prava i interesa zajednica i njihovih članova; c) Zakon o obrazovanju u opštinama na Kosovu*; d) Zakon o upotrebi jezika na Kosovu*; e) Zakon o predškolskom obrazovanju na Kosovu*; f) Zakon o lokalnoj samoupravi; g) Zakon o obrazovanju odraslih na Kosovu*; h) Zakon o stručnom obrazovanju i obuci. Pored toga, Ustav u svojoj odredbi garantuje pravo na obrazovanje i propisuje da su zvanični jezici na Kosovu* albanski i srpski.¹⁶⁰ Osobe koje pripadaju nacionalnim manjinama/zajednicama čiji maternji jezik nije ni jedan od službenih jezika imaju pravo da pohađaju školovanje na svom maternjem jeziku.¹⁶¹ Takođe, pravo na obrazovanje u Srbiji je ustavno pravo. Prema članu 71. Ustava Republike Srbije, svako ima pravo na obrazovanje. To znači da, bez obzira na nacionalnost, religiju, pravni status u zemlji, sva deca na teritoriji Republike Srbije imaju pravo na obrazovanje. Osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno, dok je srednje obrazovanje besplatno, ali nije obavezno. Relevantni normativ se sastoji od različitih zakona, između ostalih, Zakona o osnovama obrazovnog sistema, Zakona o predškolskom obrazovanju, Zakona o srednjem obrazovanju, Zakona o visokom obrazovanju i drugih.

Primenljive javne politike u oblasti obrazovanja uključuju:

¹⁵⁸ Član 19. i član 22. Ustava Kosova*

¹⁵⁹ Slučajevi segregacije učenika, npr. slučaj *D.H i drugi protiv Republike Češke* koji se odnosio na 18 učenika pripadnika romske nacionalnosti koji su bili upisani u škole namenjene deci sa posebnim potrebama, uključujući decu sa mentalnih invaliditetom, u period od 1996. do 1999. godine. Slučaj *Sampanis i drugi protiv Grčke* / ovaj slučaj se odnosio na propust nadležnih organa da obezbede obavezno školovanje za decu aplikantata za školsku 2004/2005. godinu i njihovo kasnije smeštanje u posebna odvojena odeljenja.

Preuzeto sa <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83256> i <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86797>

¹⁶⁰ Član 47 I član 5. Ustava Kosovo*

¹⁶¹ Član 33. Ustava Kosova*

a) *Strateški plan obrazovanja za Kosovo* 2017-2020* koji se fokusira na inkluziju, kvalitet i odgovornost.¹⁶²

b) *Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020.* godine koja se fokusira na podizanje kvaliteta, pokrivenosti, efikasnosti i održavanja relevantnosti obrazovanja. *Strategija razvoja obrazovanja odraslih.*¹⁶³

6.3 Uloga države i lokalnih samouprava u promociji i zaštiti prava na obrazovanje u procesu održivog povratka i reintegracije interno raseljenih lica

Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije Kosova* (MONT) ima važnu ulogu u praćenju implementacije pravnog i političkog okvira u pogledu uključivanja manjinskih zajednica i preduzimanju različitih mera u borbi protiv bilo kog oblika diskriminacije. Specifični cilj strategije obrazovanja je uključivanje dece iz RAE zajednica, kao i dece sa invaliditetom. RAE zajednice i dalje su najmarginalizovanije i najranjivije zajednice u svim aspektima života u društvu Kosova*. Što se tiče obrazovanja RAE zajednica, aktivnosti MONT-a su vezane za poboljšanje obrazovanja za pripadnike ovih zajednica. MONT je, u saradnji sa lokalnim i međunarodnim nevladinim organizacijama, dodelio je 500 stipendija za srednjoškolce kako bi ih ohrabrio da nastave svoje obrazovanje. Određeni razvoj je postignut usvajanjem administrativnog uputstva (MONT) o uspostavljanju i funkcionisanju centara za učenje. Administrativno uputstvo (instrukcija) utvrđuje kriterijume i procedure za osnivanje obrazovnih centara, koji pružaju dodatnu podršku u obrazovanju, kao i druge obrazovne aktivnosti za učenike koji pripadaju tim zajednicama. Međutim, sprovođenje ovog administrativnog uputstva i dalje se odlaže zbog različitih faktora, kao npr. sprovođenje procedure licenciranja od strane MONT, a zatim izdvajanje finansijskih sredstava u lokalnim opštinskim budžetima radi finansiranja planiranih centara za učenje.¹⁶⁴

Zbog dvojnosti obrazovanja, dodatna promocija i zaštita određenih kategorija povratnika nije prepoznata kao takva. Odredbe *Zakona o obrazovanju u opštinama* utvrđuju da opštine imaju potpuna i isključiva ovlašćenja u pogledu javnog predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja, uključujući registraciju i licenciranje obrazovnih institucija, regrutovanje, isplatu ličnih dohodaka i obuku za instruktore i administratore obrazovanja.¹⁶⁵ Pored toga, *Zakon o lokalnoj samoupravi* predviđa da opštine imaju pravo da sarađuju sa drugim opštinama i drugim organima u okviru svojih nadležnosti u oblasti obrazovanja. Ovo pravo obuhvata saradnju sa opštinama i institucijama, uključujući vladine agencije u Republici Srbiji.

Generalno, obrazovni sistem na Kosovu* se suočava sa različitim izazovima koji se uglavnom odnose na nedostatak finansijskih sredstava. Shodno tome, škole na Kosovu* nemaju predviđene finansijske izvore koji bi se koristili za lične dohotke za nastavnike jezika u zajednici, troškove prevoza, školsku infrastrukturu i druge troškove.¹⁶⁶

Srpska zajednica uglavnom izražava svoju zabrinutost u vezi sa rešavanjem pitanja raseljenih lica unutar Kosova*, naglašavajući da postoji nedostatak obrazovne infrastrukture. U vezi sa

¹⁶² *Strateški plan obrazovanja za Kosovo* 2017-2020*, Priština, jul 2016, preuzeto sa <https://masht.rks.gov.net/uploads/2017/02/20161006-ke-sp-2017-2021-1.pdf>

¹⁶³ *Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020.* Vlada Republike Srbije i Strategija razvoja obrazovanja odraslih, preuzeto sa <http://www.mpn.gov.rs/strategije-2020/>

¹⁶⁴ Institucija Ombudsmana na Kosovu*. Godišnji izveštaj za 2017. godinu, objavljen 2018. godine

¹⁶⁵ Član 4. *Zakona o obrazovanju u opštinama na Kosovu**, 2008/03-L-068

¹⁶⁶ Institucija Ombudsmana na Kosovu*. Godišnji izveštaj za 2017. godinu, objavljen 2018. godine

procesom priznavanja diploma, Komisija koja je radila na procesu verifikacije diploma podržana je od strane Evropskog centra za pitanja manjina (ECMI) na Kosovu*. Prema podacima dobijenim od ECMI, do maja 2018. godine, od 1418 zahteva za verifikaciju pozitivno je ocenjeno i priznato ukupno 1075 diploma. Od 8. maja 2018. godine, Vlada Kosova* produžila je mandat Komisije za verifikaciju diploma za još jednu godinu. Ovi brojevi ukazuju na značaj i uspeh procesa priznavanja diploma Univerziteta Severne Mitrovice. Ne samo da je proces verifikacije doveo do velikog broja diplomiranih studenata u kratkom vremenskom periodu, već je i značajno poboljšao pristup zapošljavanju i obrazovanju podnosilaca prijava. Prema rezultatima dva istraživanja o diplomiranim studentima sa verifikovanim diplomama, koje je sproveo ECMI Kosovo* tokom decembra 2016. i aprila 2017. godine, od ukupno 269 kandidata, 43% (115 kandidata) je koristilo diplomu da se prijavi za zaposlenje, 15% njih (40 kandidata) izjavilo je da je koristilo svoje overene diplome za polaganje daljih stručnih ispita na Kosovu*, 25% (68 kandidata) izjavilo je da je već bilo zaposleno i da su svi oni koristili verifikovanu diplomu kako bi regulisali svoj status na trenutnom radnom mestu, dok je 17% (46 kandidata) potvrdilo da je uspešno osiguralo zaposlenje nakon priznavanja diplome.¹⁶⁷ Međutim, postoji prepreka u priznavanju diploma dobijenih u periodu 1999. i 2000. godine na Univerzitetu Severna Mitrovica, jer sporazum koji reguliše pitanje verifikacije ne reguliše navedeni period što stavlja u nepovoljan položaj sve one koji su dobili diplome u tom periodu.¹⁶⁸ MONT Kosovo* tvrdi da je obrazovanje o ljudskim pravima integralni deo obrazovnog sistema / nastavnog plana i programa prema starosnim grupama / nivoima obrazovanja. Štaviše, javne politike uključuju i standarde za prijateljske škole, sigurnosne aspekte, promociju zdravlja, prevenciju i obnovu nasilja i elemente drugih negativnih aspekata koji utiču na razvoj dece u fizičkom, intelektualnom, emocionalnom i socijalnom aspektu. Ipak, implementacija standarda zahteva dodatna ulaganja i posebne uslove koje treba ispuniti. Shodno tome, i dalje postoji potreba za unapređenjem prijateljskog pristupa učenju i primeni ljudskih prava.¹⁶⁹ S druge strane, ECMI tvrdi da obrazovanje o ljudskim pravima nije uključeno u školske programe, i da ne postoji nadzorno telo koje kontroliše da li su zadovoljeni minimalni standardi i da li je obrazovanje u skladu sa standardima ljudskih prava u školama manjina.¹⁷⁰ Pored toga, i dalje je potrebna jača podrška vlade za uvođenje jezičkih politika. Implementacija Zakona o jezicima je i dalje neadekvatna uprkos naporima koje je uradila Kancelarija poverenika za jezike. Nadležna institucija još uvek nije usvojila strategiju za promovisanje i zaštitu jezičkih prava, radi stvaranja inkluzivnog obrazovnog sistema sa mogućnostima za pohađanje nastave na albanskom i srpskom jeziku, kao i na jezicima manjina, gde je to relevantno, a u cilju unapređenja boljeg razumevanja između zajednica.¹⁷¹

¹⁶⁷Evropski centar za pitanja manjina na Kosovu*(ECMI), Intervju o održivom povratku IRL na Kosovu*, sproveden i dostavljen IDC-u od strane Edone Lekaj, januar 2019. godine

¹⁶⁸ Institucija Ombudsmana na Kosovu*, Intervju o održivom povratku IRL na Kosovu* sproveden i dostavljen IDC-u od strane Edone Lekaj, februar 2019. godine

¹⁶⁹ Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije, Intervju o održivom povratku IRL na Kosovu* sproveden i dostavljen IDC-u od strane Edone Lekaj, mart 2019. godine

¹⁷⁰ Evropski centar za pitanja manjina na Kosovu*(ECMI), Intervju o održivom povratku IRL na Kosovu* sproveden i dostavljen IDC-u od strane Edone Lekaj, januar 2019. godine

¹⁷¹ Izveštaj za 2018, Kosovo*, Evropska Komisija, Saopštenje Komisije upućeno Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regiona, Saopštenje o politici proširenja EU za 2018. godinu, Evropska Komisija

6.4 Uloga međunarodne zajednice i civilnog društva u promociji i zaštiti prava na obrazovanje u procesu održivog povratka i reintegracije interno raseljenih lica

Lokalne i međunarodne organizacije podržavaju promociju i zaštitu prava na obrazovanje na različitim nivoima i načinima. U nekim slučajevima, obrazovanje predstavlja sastavni deo programske distribucije sredstava kroz realizaciju različitih projektnih aktivnosti. Praćenje implementacije zakonodavstva vezanog za obrazovanje i formulisanje preporuka u cilju unapređenja javnih politika iz oblasti obrazovanja predstavlja glavnu ulogu lokalnih i međunarodnih organizacija civilnog društva. Na primer, NVO ECMI nastavlja realizaciju različitih projekata koji imaju za cilj:

- a) Podršku obrazovanju na srpskom jeziku na Kosovu* kroz implementaciju projekta Procesu verifikacije diploma, Istraživanje o trenutnoj situaciji, Razvoj MONT plana i Direktnu obuku za UMN i njegov nastavni kadar;
- b) Podsticaj razvoja mladih kroz implementaciju projekta Podsticanje razvoja mladih i zapošljavanja kroz prekograničnu akademiju za digitalno preduzetništvo (I.D.E.A.) u Leži i Prizrenu;
- c) Podršku obrazovanju ugrožene dece kroz implementaciju projekta Razvoj kapaciteta za povećanje rezultata nesmetanog pristupa i zadržavanja u obrazovanju za ugroženu decu - Faza III;
- d) Podržavanje ravnopravnost kroz implementaciju projekta *Koalicija jednaka prava za sve*.¹⁷²

Važno je spomenuti da je Institucija Ombudsmana Kosova* potpisala Sporazum sa organizacijama civilnog društva pod nazivom *Unapređivanje zajedno*, koji se odnosi na saradnju u procesu realizacije projekata čiji je cilj informisanje i promovisanje prava manjinskih zajednica.¹⁷³ UNHCR preduzima aktivnosti uključivanja povratnika i interno raseljenih lica u projekte koje sprovode različiti donatori, a koji su fokusirani na obrazovanje. Često ovi projekti imaju za cilj uključivanje RAE zajednice u obrazovni sistem, ali i omogućavanje pristupa obrazovnim ustanovama za zajednice koje se nalaze u udaljenim oblastima i koje imaju poteškoća u pristupu obrazovanju. Takođe je istaknuto da je donatorska podrška još uvek potrebna kako bi se osigurala inkluzija ranjivih grupa i poboljšao kvalitet obrazovanja.¹⁷⁴ Delegacija EU na Kosovu* kroz svoje projekte ima specifične aktivnosti za obezbeđivanje pristupa obrazovanju za korisnike projekta. Trenutno su dva projekta u fazi implementacije:

- a) Povratak i reintegracija na Kosovu* faza V (RRK V - sprovodi Međunarodna organizacija za migracije-IOM) - budžet je 8,0 miliona evra; datum početka 10/11/2017 - datum završetka 09/05/2021. Što se tiče primenjivih procedura i kriterijuma izbora korisnika, one se primenjuju na osnovu trenutne Uredbe o povratku koju primenjuje MZP.

¹⁷² Evropski centar za pitanja manjina na Kosovu*(ECMI), Intervju o održivom povratku IRL na Kosovu* sproveden i dostavljen IDC-u, od strane Edone Lekaj januar 2019. godine

¹⁷³ Institucija Ombudsmana na Kosovu*, Intervju o održivom povratku IRL na Kosovu* sproveden i dostavljen IDC-u, od strane Edone Lekaj, februar 2019. godine

¹⁷⁴ UNHCR Kancelarija šefa misije na Kosovu*, Intervju o održivom povratku IRL na Kosovu* sproveden i dostavljen IDC-u, od strane Edone Lekaj, mart 2019. godine

- b) Podrška za zatvaranje Kolektivnih centara u opštini Štrpce - implementira Danski savet za izbeglice (DRC) - budžet je 3,6 miliona evra; datum početka je 18/05/2016 - datum završetka je 17/09/2019.¹⁷⁵

6.5 Opšti pristup ostvarivanju prava na obrazovanje manjinskih zajednica

Opšti utisak je da obrazovni sistem na Kosovu* treba poboljšati na različitim nivoima u cilju uključivanja manjinskih zajednica i povećanja ukupne zastupljenosti različitih kadrova i nastavnika u obrazovnim institucijama. Vlada ne ulaže dodatna sredstva u sektor obrazovanja, tako da ukupni kvalitet nije na zadovoljavajućem nivou. Ispunjenje ovih preduslova, dakle, predstavlja osnov za razvoj pravednosti u obrazovnom sistemu uz puno priznavanje prava manjina i poštovanja različitosti. Obrazovni sistem trenutno nije prilagođen potrebama manjina (na primer, škole manjina nisu osnovane). Takođe, državne škole i univerziteti nisu predvideli nastavu na manjinskim jezicima osim u nekim regionima gde je zastupljen broj Bošnjačkih i Turskih zajednica (na primer, srednje škole u Prizrenu i Peći).¹⁷⁶ Prema podacima kojima raspolaže ECMI, nekoliko studija je pokazalo da su obrazovni materijali i metode koji se koriste u kosovskim školama rasistički i seksistički.¹⁷⁷ Mnogi primeri koji su navedeni u udžbenicima pokazuju versku naklonost i favorizuju jednu etničku grupu u odnosu na drugu. Štaviše, postoji mnogo stereotipnih definicija različitih rasa. Udžbenici takođe prikazuju i žene prema karakteristikama njihovog pola.¹⁷⁸ Pored toga, obrazovni sistem je podeljen u dve paralelne strukture, koje odgovaraju trenutnim potrebama i datom kontekstu.

Iako je MONT u 2016. godini usvojio Administrativno uputstvo 09/2016 o primeni afirmativnih mera i rezervisao određeni broj mesta za upis učenika iz manjinskih zajednica u javne institucije visokog obrazovanja, ova afirmativna mera se samo delimično primenjuje. U izveštaju Ombudsmana za 2017. godinu je istaknuto nepostojanje testova za polaganje ispita za upis na državni fakultet u Prištini na manjinskim jezicima, iako je to predviđeno gore navedenim administrativnim uputstvom. Pored toga, netransparentne javne objave o smeštaju u studentskim domovima nisu u početku uključivale informacije da je 12% studentskog smeštaja rezervisano za studente manjinskih zajednica. Pozitivno je ocenjena dodela akreditacije Univerzitetu za držanje nastave na bosanskom i turskom jeziku. Ipak, glavni izazov za pripadnike zajednica koje prate obrazovanje na bosanskom i turskom jeziku ostaje obezbeđivanje udžbenika na tim jezicima.¹⁷⁹

U školama u kojima se nastava odvija na srpskom jeziku i na osnovu srpskog nastavnog plana i programa u velikoj meri učestvuju učenici zajednica kosovskih Srba, kosovskih Goranaca, kosovskih Hrvata, kosovskih Crnogoraca i kosovskih Roma (koji žive u oblastima sa većinskim srpskim stanovništvom). Pored toga, pripadnici zajednice kosovskih Bošnjaka u Leposaviću, Severnoj Mitrovici i Obiliću takođe se opredeljuju za obrazovanje na osnovu srpskog nastavnog plana i programa. Škole u kojima se nastava odvija na osnovu srpskog nastavnog plana i programa se suočavaju sa izazovima u pogledu adekvatnog prostora i uslova. Nedostatak prostora je ozbiljan problem, posebno u slučajevima kada je škola bila dislocirana iz svojih

¹⁷⁵ Delegacija EU na Kosovu*, Intervju o održivom povratku IRL na Kosovo* sproveden i dostavljen IDC-u, od strane Edone Lekaj, mart 2019. godine

¹⁷⁶ Institucija Ombudsmana na Kosovu*. Godišnji izveštaj za 2017. godinu, objavljen 2018. godine

¹⁷⁷ Evropski centar za pitanja manjina na Kosovu*(ECMI), Intervju o održivom povratku IRL na Kosovo* sproveden i dostavljen IDC-u, od strane Edone Leka, januar 2019. godine

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Institucija Ombudsmana na Kosovu*. Godišnji izveštaj za 2017. godinu, objavljen 2018. godine

bivših prostorija kako bi delila prostor sa drugom školom. Takvi slučajevi su zabeleženi u prištinskim srednjim školama koje su sada smeštene u školskim prostorijama u Gračanici. Pored toga, bilo je slučajeva fizičke zabrane pristupa školskoj zgradi. Naime, direktor škole u selu Kruševu, opština Dragaš, u kojoj školske prostorije koriste učenici pripadnici Goranaca i Srba, zatvorio je prostorije škole tokom praznika, sprečavajući učenike koji uče srpski jezik da pohađaju časove. Ovaj spor rešen je potpisivanjem raznih tehničkih sporazumima u vezi sa funkcionisanjem zajedničkih školskih prostorija. Drugi slučaj odnosi se na loše stanje školske zgrade u selu Rapča. Naime, u ovom selu postoje dve osnovne škole, jedna je renovirana od strane opštine Dragaš, u kojoj deca uče na bosanskom jeziku, dok druga, u kojoj deca pohađaju nastavu na srpskom jeziku, nije renovirana i još uvek je u veoma lošem stanju (krov prokišnjava i dugo nije popravljano).¹⁸⁰

U pogledu merenja i sprečavanja napuštanja školovanja, MONT nastavlja da podržava sprovođenje postojećeg zakonodavstva kroz Strateški plan za obrazovanje na Kosovu* a i kroz rešavanje pitanja vanškolske dece i dece koja su napustila školu. Administrativno uputstvo 08/2018, priručnici za identifikaciju, izveštavanje o slučajevima napuštanja školovanja i mehanizmi upućivanja, kao i sistem ranog upozoravanja za napuštanje u okviru Sistema upravljanja informacijama o obrazovanju predstavljaju pravnu osnovu za prevenciju pojave napuštanja školovanja. Pravilno reagovanje i preduzimanje svih raspoloživih mera, odnosno, ispunjenje zakonskih obaveza od strane obrazovnih institucija u cilju punog ostvarivanja prava na obrazovanje za svu decu od ključnog je značaja za prevenciju napuštanja školovanja. Tim UNICEF-a je u saradnji sa MONT-om i NVO ECMI na Kosovu* podržao stvaranje mehanizma prevencije i odgovora na napuštanje školovanja i neupisivanje dece u obavezno obrazovanje (PRTAN) na školskom i opštinskom nivou. Cilj ovog sistema je sprečavanje napuštanja i neupisivanje dece u osnovne škole, a na osnovu *Akcionog plana za prevenciju i odgovor na napuštanje i neupisivanje dece u obavezno obrazovanje za razdoblje 2016-2017. godine* i prema *Administrativnom Uputstvu 19/2012 o stvaranju i jačanju timova za prevenciju i odgovor na napuštanje i neupisivanje dece u obavezno obrazovanje*.¹⁸¹

U cilju jačanja funkcionalnosti stvorenih mehanizama PRTAN-ova i radi poboljšanja prikupljanja podataka, praćenja identifikovanih slučajeva i upućivanja, MONT je počeo da izveštava i pažljivo prati identifikovane slučajeve od 2016. godine. Međutim, nivo izveštavanja još uvek nije na željenom nivou i prijavljeno je samo nekoliko slučajeva (u periodu 2016-2017. godine prijavljeno je samo 49 slučajeva, u periodu 2017-2018. godine prijavljen je 41 slučaj, u periodu od marta 2018. do 2019. godine prijavljeno je 30 slučajeva).¹⁸² Iako su škole i opštine prošle različite obuke, obezbeđena su i sredstva za olakšan proces identifikacije dece koja su u riziku od napuštanja školovanja i sprečavanja mogućeg odustajanja, još uvek postoji potreba za jačanjem kapaciteta. Naročito je važno obezbediti funkcionisanje sistema na opštinskom nivou.¹⁸³

Postoji niz zakonskih i podzakonskih akata kojima je sankcionisano vršnjačko nasilje kao što su Zakon o obrazovanju i drugi podzakonski dokumenti. Od značaja su Uredba 21/2013 o

¹⁸⁰ Institucija Ombudsmana na Kosovu*. Godišnji izveštaj za 2017. godinu, objavljen 2018. godine

¹⁸¹ Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije, Intervju o održivom povratku IRL na Kosovo* sproveden i dostavljen IDC-u, od strane Edone Lekaj, mart 2019. godine

¹⁸² Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije, Intervju o održivom povratku IRL na Kosovo* sproveden i dostavljen IDC-u, od strane Edone Lekaj, mart 2019. godine

¹⁸³ Ibid.

protokolu o prevenciji i upućivanju nasilja u pred-univerzitetskim obrazovnim institucijama, uključujući i smernice za njenu implementaciju, zatim Protokol i drugi prateći moduli (Vodič za implementaciju protokola, Modul incidenta u EMIS-u) i drugo. Osim toga, izrađeni su nacrti za didaktički Priručnik za sprečavanje nasilja u pred-univerzitetskim institucijama i Prevencija negativnog fenomena u srednjim školama, kao i vodič za zaštitu dece na internetu, tako da je tema nasilja pokrivena u redovnom obrazovnom procesu (multidisciplinarnim i vannastavnim pristupima). Implementacija modula školskih incidenta u okviru SMIA sistema (koji se primenjuje od sredine 2014. godine), kao i informativne sesije sa odgovornim akterima na opštinskom nivou, doprineli su poboljšanju odgovora na nasilje, kao i konsolidovanje sistema izveštavanja i upućivanja u slučajevima nasilja u školama. Iako je izveštavanje još uvek slabo, broj prijavljenih slučajeva značajno se povećao u odnosu na prethodne godine. Na primer, za 2016. godinu u okviru SMIA je prijavljeno ukupno 43 slučaja nasilja, dok je u prethodnim godinama bilo prijavljeno 3-4 slučaja godišnje. Ukupan broj prijavljenih slučajeva vršnjačkog nasilja koji su registrovani u SMIA iznosi 130 slučajeva. Ipak, slučajevi vršnjačkog nasilja na etničkoj osnovi nisu zabeleženi.¹⁸⁴

2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	Overall
16	43	42	18	11	130

Tabela 4. Broj slučajeva nasilja u školi evidentiranih u SMIA sistemu po školskim godinama

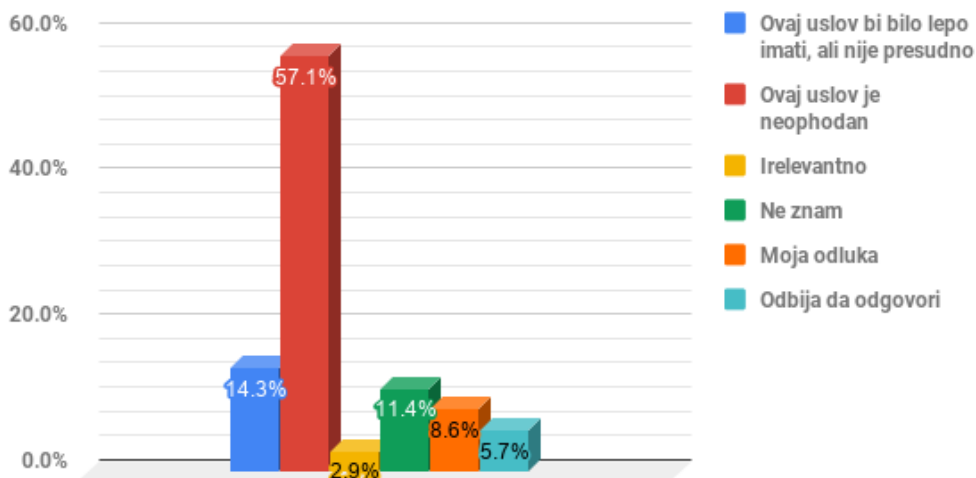
6.6 Stanje, potrebe i razlozi za povratak IRL - (subjektivna procena analize rezultata intervjua sa interno raseljenim licima i povratnicima)

Analiza prikupljenih podataka pokazala je da obrazovanje značajno utiče na odluku o povratku. Na primer, većina ispitanika (57,14%) smatra da je mogućnost pohađanja škole na srpskom jeziku i u skladu sa nastavnim planom i programom Republike Srbije (grafikon br. 25) od vitalnog značaja za odlučivanje o povratku na Kosovo*. Takođe, ovi nalazi su u skladu sa rezultatima dobijenim na osnovu održanih fokus grupa. Stoga se može tvrditi da obrazovanje igra ključnu ulogu u konsolidaciji grupnog identiteta u postkonfliktnom društvu. Obrazovanje služi za širenje određenih vrednosti koje su predstavljene kao unutrašnje vrednosti, duboko ukorenjene u kulturi određene društvene grupe. U postkonfliktnim društvima, u kojima preovladavaju odvojeni obrazovni programi, svoju osnovu često zasnivaju na pojmovima o nekompatibilnosti sa drugim grupama.

¹⁸⁴ Ibid.

Moja odluka da se vratim

Deca će moći da pohađaju školu na srpskom jeziku po planu i programu Ministarstva prosvete RS na Kosovu*

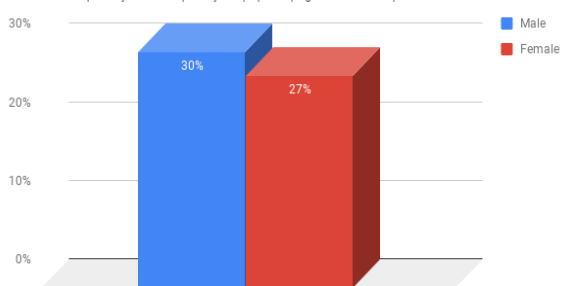

Grafikon br. 25. Pristup obrazovanju na srpskom jeziku / faktor od uticaja na odluku o povratku /IRL ispitanici

Odnos između polova je pokazao da 30% muških ispitanika smatra da su ovi uslovi neophodni, a tako misli i 27% žena. Što se tiče etničke pripadnosti, 35% srpskih IRL ispitanika smatra da su ovi uslovi presudni, dok 21% IRL RAE smatra da su presudni u formiranju odluke o povratku.

Rodna perspektiva

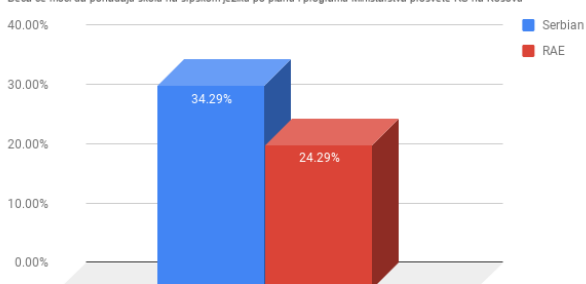
Deca će moći da pohađaju školu na srpskom jeziku po planu i programu Ministarstva prosvete RS na Kosovu*

Grafikon br. 26. Pristup obrazovanju na srpskom jeziku - Rodna perspektiva/IRL ispitanici

Etnička perspektiva

Deca će moći da pohađaju školu na srpskom jeziku po planu i programu Ministarstva prosvete RS na Kosovu*

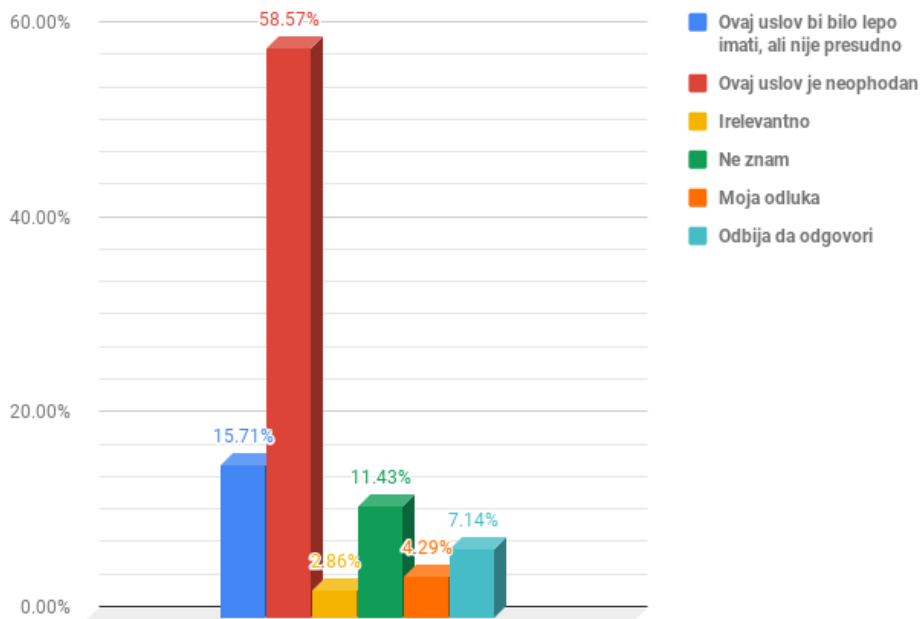

Grafikon br. 27. Pristup obrazovanju na srpskom jeziku - Etnička perspektiva/IRL ispitanici

Ukupno 58,57% ispitanika visoko je rangiralo mogućnost pristupa srpskom školskom sistemu, uključujući državne univerzitete. Takođe, mogućnost izbora između srpskih paralelnih obrazovnih sistema na Kosovu * i sistema obrazovanja u centralnoj Srbiji visoko je rangirana, sa neznatnim odstupanjima prema rodnoj i etničkoj strukturi. (Grafikoni br. 28. 29. i 30.) Ovi nalazi su u skladu sa rezultatima diskusija fokus grupa.

Moja odluka da se vratim

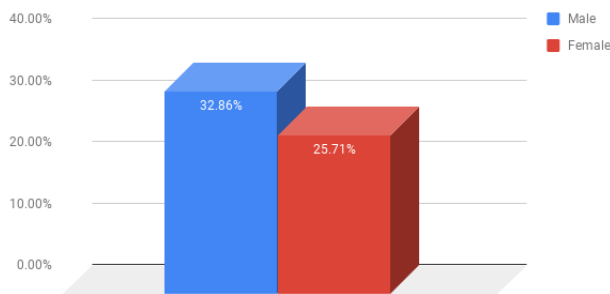
Deca će moći da koriste školski sistem Srbije, uključujući državne univerzitete pod istim uslovima kao građani Srbije

Grafikon br. 28. Pristup obrazovnim ustanovama u Srbiji i na Kosovu*/faktor od uticaja na odluku o povratku /IRL ispitanici

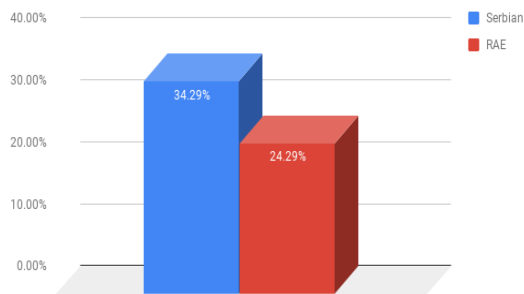
Rodna perspektiva

Deca će moći da koriste školski sistem Srbije, uključujući državne univerzitete pod istim uslovima kao građani Srbije

Etnička perspektiva

Children will be able Deca će moći da pohađaju školu na srpskom jeziku po planu i programu Ministarstva prosvete RS na

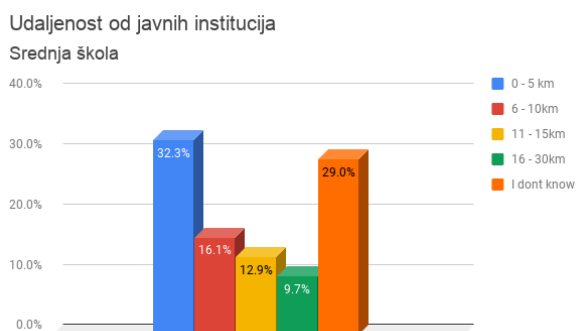

Grafikon br. 29. Pristup obrazovnim ustanovama u Srbiji i na Kosovu*/Rodna perspektiva

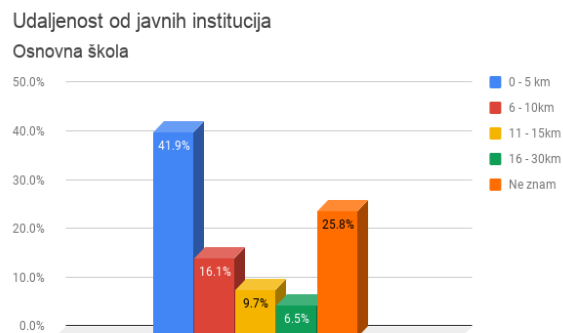
Grafikon br. 30. Pristup obrazovnim ustanovama u Srbiji i na Kosovu*/Etnička perspektiva

Upitani o fizičkoj dostupnosti osnovnih i srednjih škola, većina ispitanika povratnika je tvrdila da udaljenost škola ne predstavlja veliku prepreku zbog činjenice da je udaljenost od mesta prebivališta do škole između 0-5 km, dostupno u grafikonima br. 31. i 32. ispod. Komparativna analiza pokazala je da najbliže fizički pristupne škole imaju sledeće lokacije: Goraždevac, Dobrota, Donja Gušterica, Gornja Gušterica, Klina, Vidanja, Istok, Lukavac i Crkolez. Mesta koja su udaljena od 6 do 10 km su Rudica, Klina, Koš i Dubrava. Najdalje osnovne škole nalaze se u Belom Polju, Klini i Srbobranu (Istok). Što se tiče fizičke pristupačnosti srednjih škola, najbliža škola se nalazi u Goraždevcu, Dobroti, Donjoj Gušterici, Klini i Lukavcu. Srednja

udaljenost od 6 do 10 km srednjih škola nalazi se u Klini (Rudica), Crkoležu, Košu i Dubravi. Najdalje srednje škole se nalaze u Klini (Rudina), Belom Polju, Vidanji i Srbobranu (Istok). Samim tim, opštine Klina, Srbobran i Belo Polje imaju najudaljenije osnovne i srednje škole.

Grafikon br. 31. Fizička pristupačnost srednjih škola /IRL povratnici ispitanici

Grafikon br. 32. Fizička pristupačnost Osnovnih škola/IRL povratnici ispitanici

Rezultati istraživanja pokazali su da je dualni obrazovni sistem koji je uspostavljen na Kosovu* u korelaciji sa potrebama povratnika i da je jedan od ključnih faktora koji utiče na odluku IRL da se vrate. S jedne strane, identifikovan je nedostatak volje interno raseljenih lica i povratnika da se integrišu u redovni obrazovni sistem, a sa druge strane ne postoji mogućnost za uključivanje u opštini obrazovni sistem. Međutim, nedostatak sredstava za prevoz od najudaljenijih lokacija do škole, samim tim i otežan pristup osnovnim i srednjim školama i dalje predstavljaju osnovne izazove.

6.7 Dostupne usluge

Kao što je već spomenuto, opštine imaju obavezu da omoguće nesmetano funkcionisanje obrazovnog sistema. Naime, administrativne usluge koje su neophodne za funkcionisanje predškolskog, osnovnog, nižeg srednjeg, višeg srednjeg i visokog obrazovanja obezbeđuju opštine u skladu sa zakonom.¹⁸⁵ Javne obrazovne ustanove mogu biti izgrađene od strane opština i finansirane iz budžeta opština, drugih donacija i/ili direktnih grantova od MONT-a. Škole imaju svoj budžet odvojen od opštine.¹⁸⁶ Poseban nastavni program ili udžbenici iz Republike Srbije treba da budu odobreni od strane MONT-a.¹⁸⁷ U tom smislu, još uvek je u toku opstrukcija odnosno zabrana dostavljanja srpskih udžbenika uvedena 2015. godine.

¹⁸⁵ Član 6. Zakona o obrazovanju u opštinama na Kosovu*, 2008/03-L-068

¹⁸⁶ Član 8. Zakona o obrazovanju u opštinama na Kosovu*, 2008/03-L-068

¹⁸⁷ Član 12. Zakona o obrazovanju u opštinama na Kosovu*, 2008/03-L-068

Član 12 propisuje da, ako, nakon obaveštenja, MONT ne uloži prigovor u roku od tri meseca (radi obezbeđivanja razumnog perioda da određeni nastavni plan ili tekst bude pregledan od strane Ministarstva), nastavni materijal se može koristiti. 12.4 U slučaju prigovora od strane MONT-a na primenu određenog srpskog nastavnog programa ili udžbenika, predmet će se uputiti nezavisnoj komisiji ustanovljenoj u članu 13 ovog zakona, da bi se pregledao nastavni plan ili program ili udžbenik da obezbedi usaglašenost sa Ustavom Kosova* i važećim zakonodavstvom. Specifični nastavni planovi ili udžbenici ne mogu se koristiti u nastavi sve dok odluka ne bude doneta od strane nezavisne komisije. 13.1 Nezavisna komisija za pregled nastavnih materijala na srpskom jeziku sastoji se od sedam (7) članova: a) tri (3) predstavnika izabrana od strane MONT-a; b) tri (3) predstavnika izabrana od strane članova Skupštine Kosova* koji imaju mesta rezervisana ili garantovana za Zajednicu kosovskih Srba, i c) jedan (1) međunarodni član.

6.7.1 Infrastruktura

Prema navodima *Izveštaja o proceni Strateškog plana za obrazovanje na Kosovu**, proizilazi da škole na Kosovu* i dalje rade u jednoj, ali i u dve smene te da se broj škola koje su izgrađene i/ili rekonstruisane povećava. Postoji ukupno 131 pred-univerzitetska škola koja sprovodi nastavni plan i program Republike Srbije i one su locirane u 24 opštine na Kosovu*. Ovaj broj uključuje 56 osnovnih škola (sa 30 isturenih odeljenja), 26 srednjih škola (sa 13 isturenih odeljenja) i 4 srednje stručne škole (sa 2 isturena odeljenja). Osnovne i srednje škole vrlo često dele iste prostorije pošto je većina dislocirana iz prvobitnih sedišta nakon 1999. godine, posebno iz urbanih centara, a danas se nalaze uglavnom u ruralnim oblastima. Srpski nastavni plan i program je prisutan u sledećim opštinama: Dragaš, Kosovo Polje, Glogovac, Gnjilane, Gračanica, Elez Han, Kamenica, Klina, Klokot, Leposavić, Lipljan, Severna Mitrovica, Novo Brdo, Obilić, Parteš, Peć, Priština, Prizren, Orahovac, Srbica, Štrpce, Vitina, Vučitrn, Zubin Potok i Zvečan.

Pored toga, postoje škole u devet opština u kojima su prostorije podeljene između škola koje pripadaju kosovskom nastavnom planu i programu odnosno srpskom nastavnom planu i programu. U takvim školama nastava je podeljena putem smena ili fizičkim odvajanjem (npr. različiti spratovi za različite sisteme). U pogledu koordinacije obrazovnih aktivnosti formalna saradnja postoji između ova dva sistema. Međutim, ne postoje sistematske institucionalne inicijative koje promovišu interakciju, međukulturno učenje i učenje jezika među učenicima ova dva odvojena nastavna plana i programa u tim školama. Sporadične vannastavne aktivnosti koje zajedno dovode učenike iz ova dva sistema uglavnom su uspostavljene i finansirane od strane civilnog društva i međunarodnih donatora. Nepostojanje mogućnosti za učenje drugog službenog jezika u oba sistema rezultira jezičkom barijerom koja dodatno održava postojeći nedostatak interakcije i dijaloga.¹⁸⁸

6.7.2. Udžbenici i nastavna sredstva

Još jedan izazov u vezi sa pristupom obrazovanju u školama srpskog nastavnog plana i programa jeste blokada udžbenika na srpskom jeziku kao rezultat zabrane prijema udžbenika iz Srbije koju su uvele kosovske institucije u septembru 2015. Ova zabrana je i dalje na snazi. Osim toga, objavljivanje udžbenika za manjinske zajednice još uvek predstavlja glavni izazov koji tek treba rešiti. Nedostatak odgovarajućih udžbenika za manjinske zajednice posebno je primećen u srednjem obrazovanju. Čak i ako je bilo nekih koraka u obezbeđivanju udžbenika, vrlo često su to loši prevodi sa albanskog jezika. Osim toga, nisu postignuti konkretni rezultati u razvoju modula jezika zajednica za većinsku zajednicu, npr. 'Srpski jezik kao nematernji jezik', 'Turski kao nematernji jezik' i slično. Svakako, dalji planovi treba da imaju za cilj razvoj modula i udžbenika koji pružaju znanje o identitetu manjinskih zajednica, kao i preduzimanje dodatnih koraka u popunjavanju svih materijala za nastavni plan i program na srpskom jeziku.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Evropski centar za pitanja manjina na Kosovu*(ECMI), Intervju o održivom povratku IRL na Kosovu* sproveden i dostavljen IDC-u, od strane Edone Lekaj, januar 2019. godine

¹⁸⁹ Armend Muja, Evaluacioni izveštaj o strategijskom obrazovnom planu za period 2011-2016, novembar 2017. godina

7. Pravo na zdravstvenu zaštitu

7.1 Kontekst i obrazloženje

Zdravstveni sistem na Kosovu* obuhvata dve paralelne i odvojene strukture koje vode dve odvojene institucije, slično kao i obrazovni sistem. On se sastoji od mreže zdravstvenih ustanova organizovanih u tri nivoa: primarni (PZZ), sekundarni (SHC) i tercijarni (THC). Zdravstvene ustanove koje pružaju zdravstvene usluge čine bolnice, ambulante, domovi zdravlja i hitne službe. Usluge se pružaju u javnim i privatnim zdravstvenim ustanovama. U srpskom zdravstvenom sistemu na Kosovu*, postoji samo nekoliko sekundarnih i jedna tercijarna zdravstvena ustanova. Zdravstveni sektor na Kosovu* finansira se uglavnom kroz poreze na dohodak kao poreze i participacije, dok privatno plaćanje pokriva oko 40% medicinskih troškova. Javne ustanove zdravstvene zaštite finansiraju se osim iz ovih izvora i iz budžeta Kosova*, zatim iz vanbudžetskih sredstava od strane donatora (direktna podrška putem projekata) i zahvaljujući doprinosima u vidu participacije pacijenata, plaćanja lekova i drugih zdravstvenih proizvoda.¹⁹⁰ Samim tim, glavni izazovi proizlaze iz toga što su finansijska sredstva neadekvatna. Vlada izdvaja manje novca za pružanje direktnih usluga pacijentu.¹⁹¹ Kao što je naglašeno u izveštaju EU o napretku Kosova* za 2018. godinu, implementacija administrativnih uputstava i komunikacione strategije *Zakona o zdravstvu* su i dalje sporne.¹⁹² Oko 30% kosovskog stanovništva nije u stanju da dobije zdravstvene usluge zbog ekstremnog siromaštva. Niska javna potrošnja za zdravstvene usluge i dalje predstavlja značajan problem. U 2016. godini procenjeno je da je pokriveno samo 40% ukupnih godišnjih potreba za javno zdravstvo. Izdvojena sredstva se uglavnom koriste za pokrivanje fiksnih troškova (oko 68%), ostavljajući samo oko 32% za direktne troškove pacijenta koji se odnose na dijagnozu, lečenje i prevenciju.¹⁹³ Finansiranje zdravstva se uglavnom zasniva na fiksnim troškovima. Institucionalna odgovornost je niska i ne postoje jasni podsticaji za poboljšanje produktivnosti, efikasnosti i kvaliteta u zdravstvenom sektoru. Privatni troškovi ostaju visoki i procenjuju se na 40% ukupnih medicinskih troškova. Strategija zdravstvenog sektora 2017-2021 jasno ukazuje na nekoliko nedostataka u zdravstvenom sektoru, uključujući nizak nivo produktivnosti zdravstvenih ustanova i nedostatak pouzdanih podataka.¹⁹⁴

7.2 Javne politike i pravni i okvir

Pravo na zdravstvenu zaštitu garantuje svima pristup relevantnim objektima i uslugama za dijagnozu, lečenje i prevenciju bolesti. Zdravlje je osnovno ljudsko pravo neophodno za ostvarivanje drugih ljudskih prava, tako da su države obavezne da svakome osiguraju dostupnost i slobodan pristup prihvatljivoj i kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti. Ona je zagarantovana raznim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, kao što su Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Pored toga, pravo na zdravlje je priznato u Međunarodnoj konvenciji o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Konvenciji o ukidanju svih oblika diskriminacije nad

¹⁹⁰ Strategija zdravstvenog sektora 2017-2021, Ministarstvo Zdravlja Kosova*, novembar 2016. godine

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Izveštaj za 2018, Kosovo*, Evropska Komisija, Saopštenje Komisije upućeno Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regiona, Saopštenje o politici proširenja EU za 2018. godinu, Evropska Komisija

¹⁹³ Strategija zdravstvenog sektora 2017-2021, Ministarstvo Zdravlja Kosova*, novembar 2016. godine

¹⁹⁴ Ibid.

ženama, Konvenciji o pravima deteta i Evropskoj socijalnoj povelji kao regionalnom dokumentu. Ustav Srbije garantuje pravo na zdravstvenu zaštitu, naglašavajući da deca, trudnice, roditelji na porodiljskom odsustvu, samohrani roditelji dece mlađe od sedam godina i starije osobe imaju pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu, čak i ako nisu korisnici obaveznog zdravstvenog osiguranja.¹⁹⁵ Štaviše, sistem zdravstvene zaštite regulisan je nizom zakona kao što su Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Zakon o zdravstvenom osiguranju i podzakonski akti koji regulišu sistem zdravstvene zaštite koji se primenjuju u paralelnim strukturama, pod nadzorom Ministarstva zdravlja Srbije. Pored toga, nova *Strategija javnog zdravlja 2018-2026* oslanja se na dokument evropskih javnih politika *Zdravlje 2020: Evropski politički okvir koji podržava aktivnosti vlade i društva za zdravlje i dobrobit*.¹⁹⁶

Ustav Kosova* propisuje opštu odredbu da su zdravstvena zaštita i socijalno osiguranje regulisani zakonom.¹⁹⁷ U okviru kosovskog pravnog okvira, Zakon o zdravstvu 04/L-125 uspostavio je osnove zakonodavne i organizacione reforme zdravstvenog sistema. Na osnovu zakona, Ministarstvo uređuje, nadzire i kontroliše sprovođenje zdravstvene zaštite u javnim i privatnim ustanovama na tri nivoa zdravstvene zaštite. On reguliše sistem upućivanja i zabranjuje upućivanje pacijenata od strane javnih zdravstvenih ustanova na privatne klinike. Pored toga, Zakon o zdravstvenom osiguranju reguliše osnivanje, organizaciju, funkcionisanje i finansiranje sistema javnog zdravstvenog osiguranja kao i prava i obaveze uključenih strana. U pogledu primenjivih javnih politika, Ministarstvo zdravlja usvojilo je *Nacionalnu strategiju zdravstvenog sektora za period 2017-2020. godine* koja ima za cilj poboljšanje zdravstvenog sektora kroz bolje planove finansiranja i omogućavanje marginaliziranim grupama da imaju bolji pristup zdravstvenim radnicima.

7.3 Uloga države i lokalnih vlasti u promociji i zaštiti prava na zdravstvenu zaštitu u procesu održivog povratka i reintegracije raseljenih lica

Budući da ne postoje inkluzivne javne politike koje bi integrisale dva odvojena sistema zdravstvene zaštite u cilju promovisanja i zaštite prava na zdravstvenu zaštitu IRL/povratnika u procesu reintegracije, IRL/povratnici nisu prepoznati kao ugrožena kategorija stanovništva. Opštinski organi zdravstvene zaštite nisu izradili strategiju niti akcioni plan koji bi omogućio integraciju paralelnih struktura u jedinstven sistem zdravstvene zaštite, a neki izolovani slučajevi nisu bili uspešni. Međutim, opšti problemi i izazovi u funkcionisanju zdravstvene zaštite podjednako utiču na celokupno stanovništvo. Iako je medicinsko osoblje na Kosovu* govori oba zvanična jezika, “poštovanje jezika nije u potpunosti poštovano, a neki natpisi u zdravstvenim ustanovama postoje samo na albanskom jeziku”.¹⁹⁸

Međutim, postoji nekoliko izuzetaka na lokalnom nivou koji ukazuju na određeni napredak ka integraciji. Tako, na primer, usluge medicinske klinike u selu Drajkovac (opština Štrpce) ponekad koriste kosovski Srbi i one su plaćene od strane Ministarstva zdravlja Kosova*. Još češće se dešava da kosovski Albanci koriste medicinske usluge u domu zdravlja u Štrpcu koji

¹⁹⁵ Član 68. Ustava Republike Srbije, Službeni Glasnik Republike Srbije, br. 98/2006

¹⁹⁶ Evropski dokument javne politike *Zdravlje 2020: Evropski politički okvir koji podržava aktivnosti širom vlade i društva za zdravlje i dobrobit*. Preuzeto sa: <http://www.euro.who.int/en/publications/abstracts/health-2020-a-european-policy-framework-supporting-action-across-government-and-society-for-health-and-well-being>

¹⁹⁷ Član 51. Ustava Kosova*, Službeni Glasnik Republike Srbije, br. 25,7 i 20/2015

¹⁹⁸ Paralelne strukture na Kosovu*, OEBS Izveštaj (2007), ažurirane informacije od Edone Lekaj, februar 2019. godine

u potpunosti funkcioniše pod Ministarstvom zdravlja Srbije (MZS), i tu se svi pacijenti tretiraju jednako i usluge su besplatne.¹⁹⁹

Srpske zdravstvene ustanove koriste pripadnici srpske, romske i goranske zajednice, a kao razlozi se najčešće navode: nesigurnost, nedostatak slobode kretanja, nepoverenje, jezičke razlike, finansijska barijera i razlike u kvalitetu. Naročito zbog nesigurnosti i nedostatka slobode kretanja, kosovski Srbi, a time i srpski povratnici, „osećaju se ugodnije da koriste sopstveni (MZRS) sistem zdravstvene zaštite“. Paralelni mehanizmi koordinacije, kontrole i odgovornosti uspostavljeni su širom Kosova* putem ključnih imenovanja (direktna imenovanja direktora i regionalnih koordinatora od strane MZRS) i česte su posete od strane inspeksijske službe MZRS koja vrši nadzor. Postoji stalna koordinacija između primarnog i sekundarnog nivoa, što je dobro osigurano jer su oba nivoa direktno pod nadzorom MZRS. Koordinator često posećuje paralelne zdravstvene ustanove na Kosovu*. Pored toga, MZRS je odgovoran za obuku i profesionalne mogućnosti medicinskih specijalista. Snabdevanje lekovima je takođe odobreno od strane Srbije. Štaviše, paralelne zdravstvene ustanove na Kosovu* su u mnogim slučajevima obavezne da podnesu polugodišnji ili godišnji izveštaj MZRS-u, pružajući informacije o njihovim aktivnostima, potrebama i problemima. Međutim, i dalje ostaje problematična činjenica da profesionalno medicinsko osoblje u vladinim objektima i paralelnim objektima nema mogućnosti za razmenu informacija i ekspertiza o pitanjima vezanim za zdravstvenu zaštitu, osim multietničke klinike u opštini Drajkovac (Štrpce). U ovoj ustanovi medicinsko osoblje iz oba sistema koristi isti objekat i na taj način ima priliku da razmeni profesionalna iskustva.²⁰⁰

7.4 Uloga međunarodne zajednice i civilnog društva u promociji i zaštiti prava na zdravstvenu zaštitu u procesu održivog povratka i reintegracije interno raseljenih lica

Međunarodne organizacije kroz različite projekte finansiraju i podržavaju razvoj i reformu zdravstva na Kosovu*. Sledeći donatori imaju ključnu ulogu za povećanje dostupnosti sistema zdravstvene zaštite građanima: Svetska zdravstvena organizacija, Evropska komisija, USAID, UNICEF, Švajcarska, Luksemburg itd.

Neki od projekata su sledeći:

- IPA 2010 - Zagađenje životne sredine na Kosovu*: potencijalni genetski toksični efekti i srodni rizici po zdravlje ljudi;
- 1. IPA 2013 - Zdravstveni centar Mitrovica;
- 1. Austrija - Dostupna zdravstvena zaštita (AKH) Zdravstvo 2018: Cilj je da doprinese razvoju održivog sistema zdravstvene zaštite na Kosovu* koji nudi kvalitetne usluge stanovništvu, uključujući i socijalno ugrožene zajednice;
- 1. Luksemburški program podrške sektoru u zdravstvu na Kosovu* 2009-2015 Program podrške zdravstvenom sektoru na Kosovu* (II) Zdravstvo 2015-2018;
- 2. USAID partnerstvo za poboljšanje zdravlja žena i dece na Kosovu* - UNICEF deo životne sredine 2011-2016.²⁰¹

¹⁹⁹ Paralelne strukture na Kosovu*, OEBS Izveštaj (2007), ažurirane informacije od Edone Lekaj, februar 2019. godine

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ Donatorski profil 2015, Ministarstvo evropskih integracija Kosova*, Oktobar 2016, preuzeto sa: https://www.mei-ks.net/repository/docs/annualreport_donorprofiles_printready.pdf

7.5 Opšti pristup ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu manjinskih zajednica

Paralelne zdravstvene ustanove na severu Kosova* funkcionišu u svim opštinama i čine većinu zdravstvenih ustanova dostupnih stanovništvu. Jedna bolnica, 5 zdravstvenih domova i 16 ambulanti pripadaju paralelnim zdravstvenim strukturama na severu Kosova*. U opštinama Zubin Potok, Leposavić i Zvečan većina zdravstvenih ustanova je paralelna, a izuzetak su objekti Ministarstva zdravlja (MZK). U regionu Prištine postoji jedna paralelna bolnica sa nekoliko specijalizovanih ogranaka na različitim lokacijama, kao i dva doma zdravlja i 15 klinika. U regionu Gnjilana postoji ukupno 39 paralelnih zdravstvenih ustanova, uglavnom u opštinama Štrpce, Gnjilane i Kamenica. Jedine 2 opštine u regionu Prizrena u kojima rade paralelne zdravstvene strukture jesu Orahovac (Gornji Orahovac i Velika Hoča) i Prizren (Sredska i Mušikovo) kojima upravlja dom zdravlja Štrpce. U Pečkoj regiji postoje 4 klinike i privatni dom zdravlja. Glavni problemi koji se mogu identifikovati odnose se na nedovoljan broj prevoznih sredstava (vozila hitne pomoći), nedostatak prostora u nekim prostorijama, nedostatak odgovarajuće i savremene opreme kao što je stomatološka oprema i oprema za ginekologiju, neadekvatno angažovanje medicinskih stručnjaka u udaljenim područjima, bez spremnosti i fleksibilnosti za rešavanje hitnih zdravstvenih slučajeva kao i neadekvatne sekundarne zdravstvene ustanove.²⁰²

Drugi značajan razlog zašto Srbi pristupaju svojim paralelnim institucijama jeste to što su usluge u njima besplatne. Zbog ograničenih finansijskih sredstava, povratnici često nisu u mogućnosti da plate čak ni male iznose troškova za prevoz, tretman i lekove koji se plaćaju u kosovskim zdravstvenim ustanovama. Korišćenje srpskog jezika takođe doprinosi pružanju brže i bolje usluge u srpskim paralelnim institucijama. Srbi koriste kosovske institucije samo kao krajnje sredstvo. Kada su im potrebne operacije i ozbiljni tretmani, IRL i povratnici radije odlaze u Srbiju nego što koriste albanske institucije na svojim lokacijama. Glavni problemi srpskih paralelnih institucija su:

1. neadekvatna geografska mreža zdravstvenih ustanova u udaljenim područjima;
2. neadekvatan prevoz do zdravstvenih ustanova;
3. nedostatak adekvatne i moderne medicinske opreme;
4. neadekvatni objekti za rešavanje hitnih situacija i nedostatak sekundarnih/tercijarnih zdravstvenih ustanova.²⁰³

Članovi zajednica Roma, Aškalija i Egipćana i dalje su najugroženije i najviše marginalizovane zajednice na Kosovu* u pogledu pristupa zdravstvenoj zaštiti. Naime, njima često nedostaju finansijska sredstva za kupovinu lekova i adekvatan tretman. Pored toga, veoma je nizak procenat obavezne vakcinacije dece među pripadnicima ove tri zajednice.²⁰⁴

7.6 Stanje, potrebe i razlozi za povratak IRL - (subjektivna procena analize rezultata intervjua sa interno raseljenim licima i povratnicima)

Slično prethodnim nalazima u oblasti obrazovnog sistema, analiza prikupljenih podataka je pokazala da pristup zdravstvenoj zaštiti predstavlja faktor koji značajno utiče na odluku o

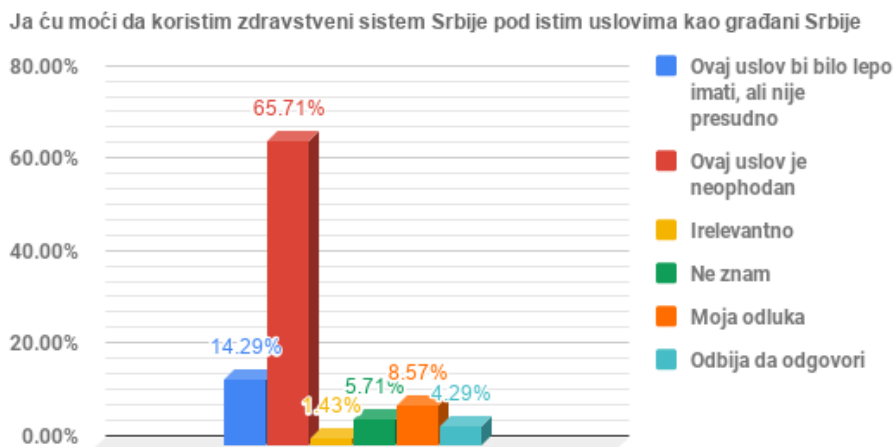
²⁰² Paralelne strukture na Kosovu*, OEBS Izveštaj (2007), ažurirane informacije od strane Edone Lekaj, februar 2019. godine

²⁰³ Ibid.

²⁰⁴ Izveštaj zaštitnika građana Kosova*, Godišnji izveštaj za 2017. godinu, Institucija zaštitnika građana Kosova*, objavljeno 2018

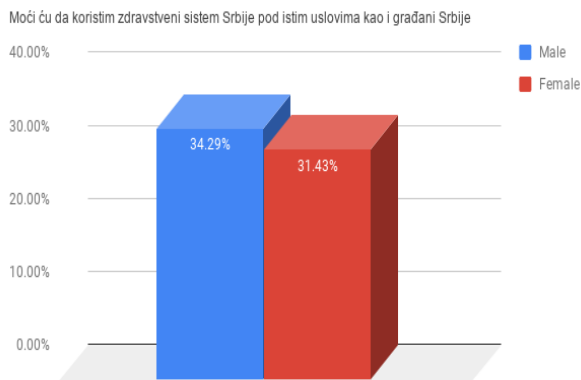
povratku IRL. Većina ispitanika je ove uslove ocenila kao neophodne 65,7% (grafikon br. 33, 34. i 35.). To pokazuje da je pristup zdravstvenim uslugama pod istim uslovima kakve imaju i građani Srbije takođe veoma važna. Ipak, potrebno je naglasiti činjenicu da ispitanici IRL ostaju dosledni u očuvanju pristupa zdravstvenim ustanovama u Srbiji u slučaju povratka. Štaviše, ovi stavovi su u skladu sa rezultatima diskusija fokus grupa.

Moja odluka da se vratim

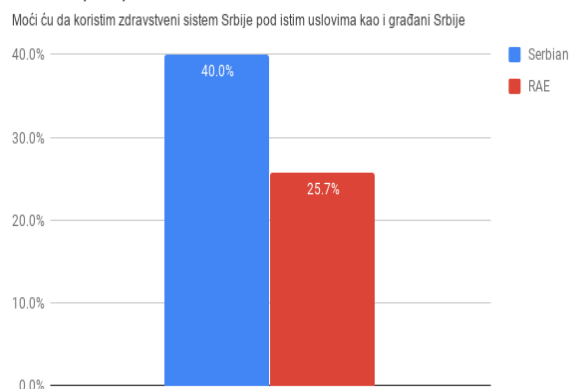
Grafikon br. 33. Pristup zdravstvenim uslugama / faktor od uticaja na odluku o povratku /IRL ispitanici

Rodna perspektiva

Grafikon br. 34. Pristup zdravstvenim uslugama Rodna perspektiva/IRL ispitanici

Etnička perspektiva

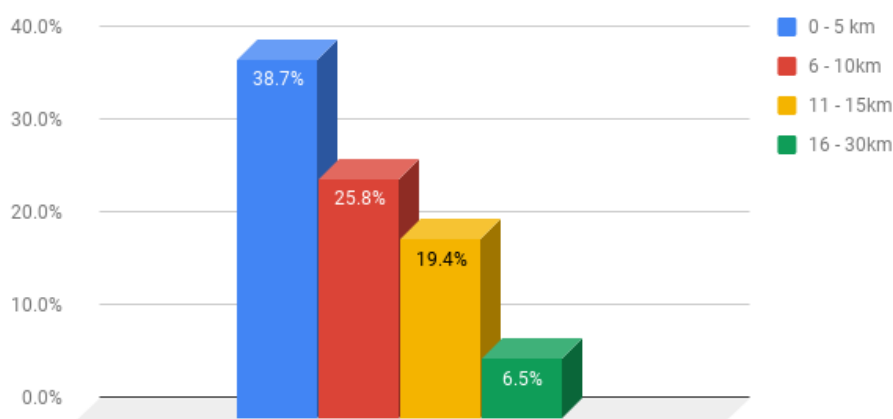

Grafikon br. 35. Pristup zdravstvenim uslugama Etnička perspektiva/IRL ispitanici

U pogledu fizičke dostupnosti domova zdravlja, za većinu ispitanika povratnika udaljenost od mesta stanovanja do domova zdravlja/ambulanti do zdravstvenih centara predstavlja prepreku, a to je vidljivo u grafikonu u nastavku. Komparativna analiza je pokazala da su zdravstveni centri Goraždevac, Dobrota, Donja Gušterica, Gornja Gušterica, Klina, Vidanja, Istok i Lukavac najpristupačniji. Klina (Rudica), Blagač, Istok, Crkolez, Koš i Dubrava čine mesta koja su udaljena od 6 do 10 km. Najudaljeniji zdravstveni centri nalaze se u Belom Polju i Srbobranu (opština Istok).

Udaljenost od javnih institucija

Zdravstveni centri ili bolnice

Grafikon br.36.Fizička pristupačnost zdravstvenih ustanova IRL povratnici ispitanici

7.7 Dostupne usluge

Zdravstvene usluge organizuju i pružaju pružaoci zdravstvenih usluga, kao što su bolnice, ambulante, domovi zdravlja i hitne službe. Usluge se pružaju u javnim i privatnim zdravstvenim ustanovama. Zdravstvene usluge koje pružaju zdravstvene ustanove na osnovu Zakona o zdravstvu uključuju:

- Usluge promocije zdravlja, uključujući informisanje, komunikaciju i obrazovanje;
- Usluge imunizacije i vakcinacije i druge preventivne usluge;
- Osnovne usluge i manje hirurške intervencije;
- Usluge akutne i hitne pomoći;
- Zdravstvene usluge za hronične bolesti;
- Zdravstvene usluge za decu, adolescente i mlade;
- Usluge planiranja porodice; usluge prenatalne i postnatalne nege;
- Usluge usmene prevencije;
- Usluge mentalnog zdravlja;
- Usluge kućne nege uključujući usluge neonatalne i terminalne/palijativne nege.²⁰⁵

Paralelne zdravstvene ustanove nalaze se na Kosovu*, ali prvenstveno u regionima Mitrovice, Prištine i Gnjilana. Paralelne zdravstvene ustanove postoje u manjem obimu u regionima Prizrena i Peći. Na severu Kosova* ovi objekti su jedini pružaoci zdravstvene zaštite pripadnicima manjinskih zajednica. Većina objekata pruža primarnu zdravstvenu zaštitu uz nekoliko izuzetaka. Na severu Kosova*, paralelne zdravstvene ustanove funkcionišu u svim opštinama i čine većinu zdravstvenih ustanova dostupnih stanovništvu. Paralelne zdravstvene strukture na severu Kosova* čine 1 bolnica, 5 domova zdravlja i 16 ambulanti. U opštinama Zubin Potok, Leposavić i Zvečan većina zdravstvenih ustanova je paralelna sa izuzetkom

²⁰⁵ Ministarstvo zdravlja Kosova*, Intervju o održivom povratku IRL na Kosovo* sproveden i dostavljen IDC-u, od strane Edone Lekaj, februar 2019. godina

objekata Ministarstva zdravlja Srbije. U regionu Prištine postoji 1 paralelna bolnica sa nekoliko specijalizovanih ogranaka na različitim lokacijama, 2 doma zdravlja i 15 klinika.²⁰⁶ Kao što je već pomenuto, u regionu Gnjilana postoji ukupno 39 paralelnih zdravstvenih ustanova koje su uglavnom locirane u opštinama Štrpce, Gnjilane i Kamenica. Jedine 2 opštine u regionu Prizrena u kojima postoje paralelne zdravstvene strukture jesu Orahovac (Gornji Orahovac i Velika Hoča) i Prizren (Sredska i Mušikovo imaju ambulante kojima upravlja dom zdravlja Štrpce). U regionu Peći, postoje četiri klinike kao i jedan privatni dom zdravlja, a to su ujedno i jedine paralelne zdravstvene ustanove. Prema Pravilniku o sistematizaciji zdravstvenih ustanova iz 2017. godine, domovi zdravlja dostupni su u 5 opština: Štrpce, Kosovska Mitrovica, Gračanica, Šilovo i Goraždrevac. Tercijarni zdravstveni centri nalaze se u Prištini i Kosovskoj Mitrovici.²⁰⁷ Primarna zdravstvena zaštita je prioritet u procesu reforme zdravstvenog sistema. Sekundarna i tercijarna zdravstvena zaštita obezbeđuje se kroz institucije uspostavljene Zakonom o zdravstvu, u okviru koje su obuhvaćene bolničke, ambulantne, dijagnostičke, terapijske, rehabilitacione usluge, hitni transport, stomatološka nega i regionalizovane zdravstvene usluge. Tercijarna zdravstvena zaštita uključuje napredne zdravstvene, bolničke, ambulantne i javne zdravstvene službe i savetodavne timove na tercijarnom nivou zdravstvene zaštite. U regionu Prištine, zdravstvene ustanove na tercijarnom nivou takođe služe kao sekundarne zdravstvene institucije. Pored javnih zdravstvenih ustanova, zdravstvenu zaštitu na Kosovu* obezbeđuje 1.069 licenciranih privatnih zdravstvenih ustanova, od čega su 28 bolničke ustanove, a ostale pružaju 30 vrsta vanbolničkih usluga.²⁰⁸

Zaključna razmatranja i preporuke

Primarna svrha ove studije bila je da razume uticaj postojećih strategija o održivim rešenjima za raseljena lica i da pruži informacije relevantne za razvoj javnih politika i smernica o održivom povratku IRL na Kosovo*. Stoga, ova studija je ispitivala strukturne i subjektivne uslove, individualne atribute, društvene odnose i političke intervencije procesa održivog povratka IRL na Kosovo*. S jedne strane, analizirani su ključni faktori koji utiču na IRL u procesu donošenja odluke o povratku, kao i održivost povratka iz ugla IRL i stavovi povratnika koji vrlo često zavise od veoma individualnih karakteristika i iskustava. Vrednost ovog istraživanja sastoji se u tome što ono identifikuje različite uvide o samoj odluci o povratku i utvrđuje mogućnosti za održiv povratak. S druge strane, ono analizira implementaciju opšteg institucionalnog i pravnog okvira procesa povratka IRL na Kosovo* koju prati analiza institucionalnog i pravnog okvira pojedinih aspekata pristupa određenim pravima, kao i uloge nacionalnih i međunarodnih činilaca u ovom procesu.

Ipak, potrebno je naglasiti da iako postoje različiti podzakonski akti i protokoli o procesu dobrovoljnog povratka interno raseljenih lica na Kosovo*, još uvek nije usvojen Zakon o dobrovoljnom povratku interno raseljenih lica koji priznaje i garantuje pravo na dobrovoljni povratak IRL na Kosovo*. Ova činjenica ukazuje na to da osnovni preduslov za održivi povratak nije ispunjen. Samim tim, usvajanje nove strategije o procesu povratka i drugih

²⁰⁶ Ibid

²⁰⁷ Paralelne strukture na Kosovu*, OEBS Izveštaj (2007), ažurirane informacije od strane Radoša Repanovića, Mart 2019. godine

²⁰⁸ Ministarstvo zdravlja Kosova*, Intervju o održivom povratku IRL na Kosovo* sproveden i dostavljen IDC-u, od strane Edone Lekaj, februar 2019. godina

podzakonskih akata ne pruža dovoljno garancija i nije dovoljan uslov za omogućavanje održivog povratka. Štaviše, nedostatak jasne normativne regulative dovodi do neizvesnosti postupka, utvrđivanja obima prava, neujednačene prakse, nedostatka pravne zaštite i sl.

Takođe, kategorija povratnika ne prepoznaje se kao posebno ranjiva/ugrožena grupa stanovništva što bi bio preduslov za razvoj primenjivih javnih politika za specifične oblasti ostvarivanja prava koje bi adekvatno odgovorile na njihove potrebe. Pored toga, kao što je već navedeno upotreba jezika na lokalnom nivou i dalje je zabrinjavajuća jer opštinske institucije često nisu u stanju (ili nisu voljne) da pružaju usluge na srpskom jeziku. Iako je detaljan pregled rezultata istraživanja predstavljen, glavni nalazi i zaključna razmatranja biće predstavljeni u sledećih šest oblasti kako bi se objasnilo na koji način su preporuke razvijene na kraju ovog poglavlja:

1) Uticaji na odluku o povratku i iskustva povratnika

Rezultati istraživanja ukazuju na to da su ključni faktori koji utiču na odluku o povratku povezani sa ispunjenjem različitih strukturnih uslova u mestu porekla i mogućnostima očuvanja pristupa pravima u sadašnjem mestu raseljenja. Većina IRL ispitanika ne bi razmišljala o trajnom povratku na Kosovo* u slučaju da je to u potpunosti van nadležnosti srpskih institucija. Stoga, IRL ispitanici smatraju kao vrlo važnu činjenicu da srpske institucije imaju potpunu nadležnost i izvršna ovlašćenja kroz postojanje paralelnih institucija na Kosovu* u procesu održivog povratka. U rangiranju faktora koji utiču na odluku o povratku, IRL ispitanici smatraju slobodu kretanja primarnim uslovom koji utiče na njihovu odluku o povratku, zatim sledi uslov mogućnosti očuvanja pristupa srpskim zdravstvenim ustanovama, zatim jednake mogućnosti zapošljavanja bez diskriminacije i sl. Dakle, pristup zapošljavanju, socijalnim, zdravstvenim i obrazovnim pravima, praćeni stabilnošću u njihovom ostvarivanju su ključni motivi u procesu donošenja odluke o povratku. Prepoznata je ključna uloga međunarodnih organizacija u ovom procesu, uključujući i zaštitu prava od strane nadležnih organa. Međutim, rezultati istraživanja su pokazali nedostatak osnovnih informacija u pogledu dostupnih programa pomoći, kriterijuma za apliciranja i žalbene procedure u vezi sa procesom povratka. Dragoceni uvidi u proces povratka dobijeni su od strane interno raseljenih lica koja su doživela proces povratka na Kosovo* i vratila se u Srbiju. Naime, glavni izazovi održivog povratka koji su navedeni od strane ove kategorije povratnika IRL su sledeći: a) nesigurnost (zbog raznih vrsta pljački, incidenata, rušenja kuće, nemogućnosti obrađivanja zemljišta zbog uzurpacije od strane nevlasnika); učestale provokacije od strane Albanaca, proterivanje; b) nemogućnost pronalaženja posla; c) ograničena sloboda kretanja; d) izolacija; e) nizak nivo mogućnosti obrazovanja dece.

2) Status i pristup dokumentima

Prema istraživanju, kao i razgovorima sa interno raseljenim licima u Srbiji i povratnicima na KiM*, status i pristup dokumentaciji i dalje ostaju u nekim aspektima problematični. Za interno raseljena lica u Srbiji nije ograničen pristup dokumentaciji i statusu i oni su uspeali da regulišu svoj status. Takva situacija im omogućava da imaju pristup različitim vrstama pomoći i podrške. Većina njih i dalje ostaje registrovana kao interno raseljena lica (IRL), što je jasan znak da i dalje razmišljaju o povratku, i nisu se odlučili da li da se integrišu u lokalnu zajednicu ili da se vrate u svoje predratne domove. Pripadnici ove kategorije stanovništva navode vezu sa državnim sistemom Srbije (administracija, obrazovanje, zdravstvo i socijalna zaštita) kao

ključnu komponentu njihove odluke o povratku. Svaka buduća strategija povratka mora ovo uzeti u obzir i stvoriti uslove članovima povratničkih i manjinskih zajednica za pristup ovim institucijama.

Na Kosovu* pitanje legalizacije dokumenata koje izdaju državne institucije Srbije (matične knjige, školska/obrazovna svedočanstva itd.) ostaje problem za pripadnike manjinskih zajednica, posebno za Srbe/RAE. Potrebno je preduzeti zakonodavne i praktične korake kako bi se olakšala mogućnost legalizacije. To bi dovelo do većeg stepena uključenosti pripadnika manjinskih zajednica, i potencijalno pozitivnijih rezultata u procesu povratka.

3) Povrat imovine i pravo na stanovanje

Proces povrata i obnove imovine je još uvek u toku na Kosovu*. Povrat imovine i dalje je u nadležnosti specijalizovanih institucija ili redovnih sudova. Ovaj proces je i dalje dugotrajan, bez efikasne primene pozitivne odluke u korist zakonitih vlasnika - IRL ili pripadnika manjinskih zajednica. Obnovu srušenih stambenih objekata i dalje pretežno finansiraju međunarodni donatori. Zakonodavni i institucionalni okvir su modifikovani 2018. godine kako bi se stvorili uslovi za efikasniji proces povratka. Ostaje da se vidi kako će biti sproveden u praksi. U Srbiji podrška za stambena rešenja za IRL ostaje za državne aktore jedan od glavnih ciljeva. U praksi se primenjuju različiti modaliteti pomoći u stambenom zbrinjavanju – dodela na korišćenje stambenih jedinica socijalnog stanovanja, kupovina seoskih domaćinstava, dodela građevinskog materijala.

4) Zapošljavanje i socijalna zaštita

Istraživanje je pokazalo da je u Republici Srbiji uspostavljen čitav set sektorskih politika, strateških dokumenata i odgovarajućih zakona koji se odnose na zapošljavanje i socijalnu pomoć. Međutim, iako su IRL prepoznati kao posebno ranjiva kategorija, a posebno romska IRL populacija i definisan je čitav niz afirmativnih mera i aktivnosti, oni se i dalje suočavaju sa nizom izazova i prepreka, a njihov životni standard je lošiji u odnosu na opštu populaciju. Takođe, veoma je bitno naglasiti da interno raseljena lica kao državljani Republike Srbije imaju pristup svim ustavom zagwarantovanim pravima kao i svi drugi građani Srbije. Sa druge strane, na Kosovu* osim Uredbe (GRK) - Br. 01/2018 za povratak raseljenih lica i trajna rešenja u kojoj su na opšti način definisane oblasti u kojima IRL i povratnici mogu ostvariti podršku kao i procedure za ostvarivanje istih, u drugim dokumentima od značaja se ne prepoznaju kao posebno ranjiva kategorija, dok realizacija ovih mera i aktivnosti većinom zavise od podrške međunarodnih donatora. IRL i povratnici na Kosovo* ukoliko poseduju kosovska dokumenta imaju pristup svim pravima kao i drugi građani Kosova*, a u skladu sa važećim zakonima. Takođe kao i u Srbiji, IRL i povratnici, a posebno Romi se suočavaju sa velikim brojem problema. Ključna prepreka za pristup socio-ekonomskim pravima je pre svega otežan pristup tržištu rada, kako u Srbiji, tako i na Kosovu*, što je naznačeno visokom stopom nezaposlenosti u oba društva. U slučaju zapošljavanja, većina njih radi u neformalnom sektoru, ispod svog obrazovnog nivoa i radnog iskustva, uglavnom su angažovani na privremenim i povremenim poslovima, sa zaradama ispod zagwarantovanog minimalca.

Za mnoge porodice raseljenih i povratnika socijalna pomoć predstavlja jedini dohodak (za većinu njih prijavljeni su mesečni prihodi do 100 evra), a stariji IRL nailaze na poteškoće u ostvarivanju prava na penziju zbog nedostatka potrebne dokumentacije. Kao rezultat toga, mnogi od njih dobijaju samo privremenu odluku o penzionisanju, te je stoga iznos penzija veoma nizak. Uopšteno govoreći, ekonomski status IRL i domaćinstava povratnika je na veoma

niskom nivou. Zapošljavanje se smatra važnim korakom za povratak na Kosovo*, kao i sredstvo za poboljšanje njihovog položaja u društvu, a da bi se podstakao povratak i poboljšale mogućnosti zapošljavanja, važno je dati prioritet različitim merama podrške zapošljavanju.

5) Pravo na obrazovanje

Poboljšanje implementacije pravnog i političkog okvira prava na obrazovanje manjinskih zajednica, posebno povratnika IRL i njihove socijalne inkluzije u specifičnom kontekstu kosovskog društva predstavlja jedan od najvećih izazova. Iako su uloženi određeni naponi kako bi se poštovalo i ispunilo pravo na obrazovanje manjinskih zajednica, uočeni su različiti nedostaci. Najvažniji je nedostatak udžbenika na jezicima manjinskih zajednica i zabrana dostavljanja udžbenika iz Srbije, zatim, nedovoljan broj nastavnika na jezicima zajednica, nedostatak transportnih sredstava itd. Napredak je ostvaren u pogledu procesa uzajamnog priznavanja diploma, naročito produženje mandata Komisije za verifikaciju diploma, koji će značajno unaprediti pristup zapošljavanju i daljem obrazovanju u skladu sa ostvarenim stručnim kvalifikacija kandidata. Na osnovu analize rezultata o stavovima IRL koji su obuhvaćeni ovom studijom, paralelno postojanje dva obrazovna sistema odgovara stavovima IRL i predstavlja jedan od ključnih faktora koji utiču na odluku o povratku na Kosovo*. Zatim, mogućnost očuvanja prava na obrazovanje na srpskom jeziku, u skladu sa srpskim nastavnim planom i programom i mogućnostima izbora između obrazovnog sistema u centralnoj Srbiji i na Kosovu*, neizbežno otkriva važnost oblikovanja njihovih sadašnjih vrednosti i verovanja kao dela njihovog identiteta i važnosti očuvanja njihovih kolektivnih prava. Tip podeljenog obrazovnog sistema koji se održava na Kosovu* može pružiti vredan uvid u potencijalne posledice kao što su nedostatak dijaloga između zajednica i sve veće jezičke barijere među učenicima i mladima uopšte.

6) Pravo na zdravstvenu zaštitu

Uprkos uspostavljenom normativnom i političkom okviru prava na zdravstvenu zaštitu, kao i zdravstvenoj reformi, pristupačnost i kvalitet zdravstvenih usluga i dalje predstavljaju glavne izazove, najviše usled nedostatka finansijskih sredstava. Međutim, kvalitet zdravstvene zaštite koji je dostupan u paralelnim srpskim ustanovama je zadovoljavajuć uprkos brojnim nedostacima. Srpski sistem zdravstvene zaštite omogućava besplatan pristup uslugama, ali nedostatak medicinskog osoblja, nedostatak konzistentnog snabdevanja lekovima samo su neki od izazova u pružanju usluga zdravstvene zaštite. Glavne teškoće sa kojima se suočavaju srpski povratnici u oblasti zdravstvene zaštite predstavljaju velike udaljenosti od mesta prebivališta do zdravstvenih ustanova koje se najčešće nalaze u srpskim enklavama i na severu Kosova* kao i nedostatak prevoznih sredstava. Nedavne promene u sistematizaciji zdravstvenih ustanova tokom 2017. godine omogućile su uspostavljanje zdravstvenog centra na tercijarnom nivou u Kosovskoj Mitrovici. Nalazi istraživanja pokazali su da pristup pravu na zdravstvenu zaštitu predstavlja jedan od ključnih faktora koji utiču na odluku o povratku. Štaviše, paralelno postojanje dva zdravstvena sistema po mišljenju IRL predstavlja jedan od ključnih faktora koji utiču na odluku o povratku na Kosovo*. Tako, kao i u slučaju dva koegzistirajuća obrazovna sistema na Kosovu*, paralelni srpski sistem zdravstvene zaštite ometa integraciju srpskih povratnika u društvo Kosova* i dovodi do dalje etničke segregacije.

Preporuke

Na osnovu gore navedenih nalaza, date su sledeće preporuke:

- Podržati i osigurati uspostavljanje radne grupe za izradu Zakona o povratku raseljenih lica na Kosovo*. Zatim preduzeti aktivnosti zagovaranja za njegovo usvajanje u cilju zaštite prava na dobrovoljni povratak i postizanje održivog povratka.

- Sprovesti sveobuhvatnu analizu procene potreba i položaja povratnika IRL na Kosovu* koja bi činila osnovu za razvoj primenjivih javnih politika na različitim nivoima (status, zapošljavanje, obrazovanje, zdravstvo i sl.) u skladu sa socijalno ugroženim položajem povratnika, nakon priznavanja povratnika IRL kao posebno ranjive grupe.

Statusna prava

- Praćenje i podrška međunarodnih i lokalnih aktera (kako javnih institucija, tako i predstavnika organizacija civilnog društva) o pitanjima u vezi sa pristupom civilnim registrima i dokumentima na području Kosova* za interno raseljena lica i pripadnike manjinskih zajednica;

- Usvajanje pravnog okvira - eventualno Zakona o interno raseljenim licima - koji bi kodifikovao i regulisao sva pitanja relevantna za interno raseljena lica u Srbiji;

Povrat imovine i pravo na stanovanje

- Podrška inicijativama za trajna rešenja poput *Skopskog procesa* koji bi trebalo da omogućiti obnovu i povrat imovine, i drugih prava na pravičnoj osnovi svim raseljenim licima kojima su ova prava uskraćena;

- Finansijska i logistička podrška domaćih i međunarodnih aktera izvršenju pravosudnih odluka donetih u korist zakonitih vlasnika - IRL ili pripadnika manjinskih zajednica - za rušenje nezakonito izgrađenih stambenih objekata;

Zapošljavanje i socijalna zaštita

- Analizirati tržišta rada na lokalnom nivou sa posebnim fokusom na: a) utvrđivanje potreba poslodavaca u pogledu ljudskih resursa, b) mapiranje potencijalnih poslodavaca, c) određivanje razlike između potreba poslodavaca i raspoloživih profila, kompetencija i ponude radne snage i d) preporuke optimalnih mera i obuka na osnovu potreba tržišta rada i dodatnih kvalifikacija za povećanje zapošljivosti interno raseljenih lica i povratnika.

- Promovisati uspešnu i održivu re-integraciju interno raseljenih lica i povratnika kroz implementaciju kooperativnog modela zapošljavanja između IRL/povratnika, lokalnih zajednica i različitih nivoa vlasti, privatnog sektora, civilnog društva i međunarodnih organizacija.

- Dati prioritet različitim merama podrške za samozapošljavanje kroz pokretanje vlastitog biznisa do subvencionisanog zapošljavanja, ne samo u javnom nego u privatnom sektoru.

- Podržati i ohrabriti inovativne ideje preduzetnika (mala i srednja preduzeća) među IRL i povratnicima.

- Obezbediti više i bolje informacije o postojećim mogućnostima zapošljavanja i samozapošljavanja za interno raseljena lica i povratnike u specifičnom, vidljivom i pristupačnom formatu kroz proaktivan pristup ciljanoj populaciji sa fokusom na Rome, žene i mlade i njihove porodice.

Pravo na obrazovanje

- Obezbediti održivo obrazovanje na srpskom jeziku na Kosovu* povećanjem finansijske podrške za unapređenje infrastrukture školskih prostorija i transportnih sredstava do školskih ustanova. Pored toga, treba obezbediti poništenje zabrane dostavljanja srpskih udžbenika iz Srbije.

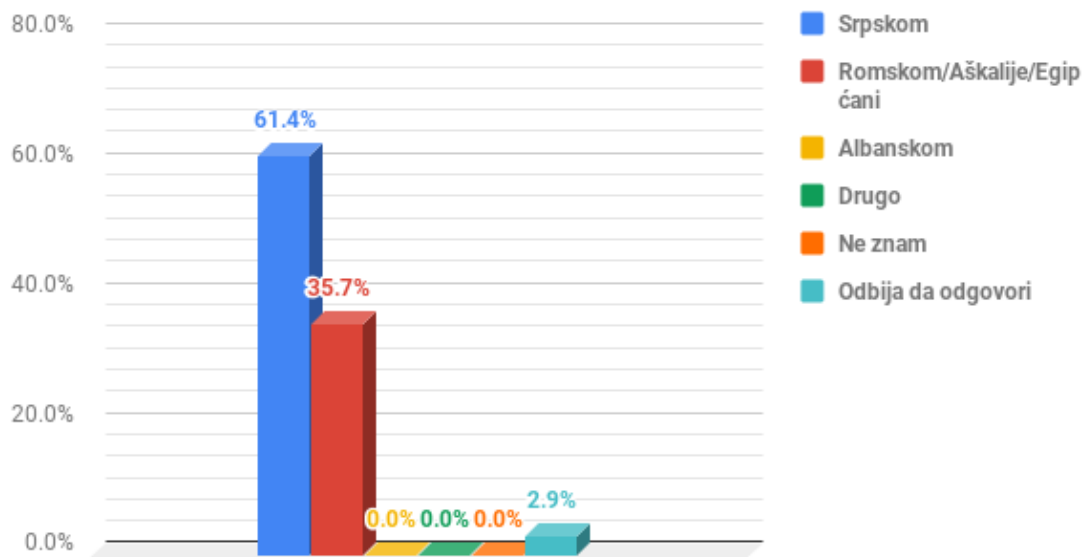
- Osigurati održivo pružanje programa obuke nastavnika na jezicima zajednica kroz podršku i praćenje univerziteta koji nude takve programe kako bi se zadovoljili svi zakonom propisani kriterijumi za obezbeđivanje kvalitetnog obrazovanja na jezicima zajednica.
- Promovisati međuetnički dijalog i interakciju između učenika, kao i mlađih generacija kako bi se smanjila rastuća obrazovna i jezička barijera među njima.

Pravo na zdravstvenu zaštitu

- Promovisati i omogućiti međuetnički profesionalni dijalog i interakciju između stručnjaka kako bi se uspostavile visokokvalitetne multietničke zdravstvene ustanove koje zapošljavaju osoblje kosovskih Albanaca i kosovskih Srba na lokacijama koje su dostupne svim zajednicama.
- Osigurati održivo pružanje zdravstvenih usluga na Kosovu* i uspostaviti visok kvalitet kroz povećanje finansijske podrške za infrastrukturu, nabavku lekova i ljudskih resursa. Naročito je važno pružanje podrške transportnim sredstvima od najudaljenijih lokacija do zdravstvenih ustanova i uspostavljanje tercijarnih objekata u paralelnom sistemu.

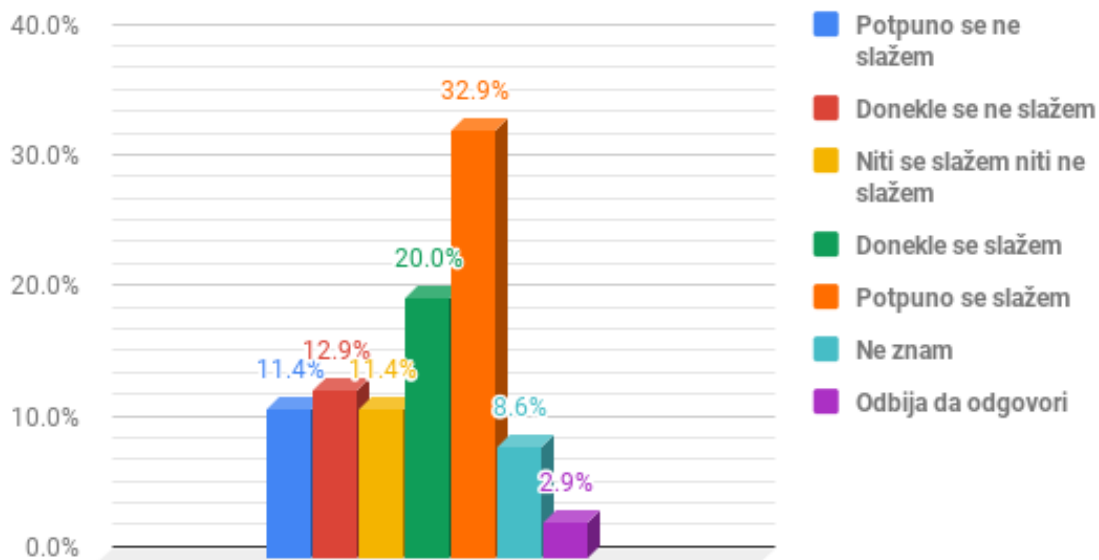
Prilog I

IRL / Kojom etničkom grupom se smatrate

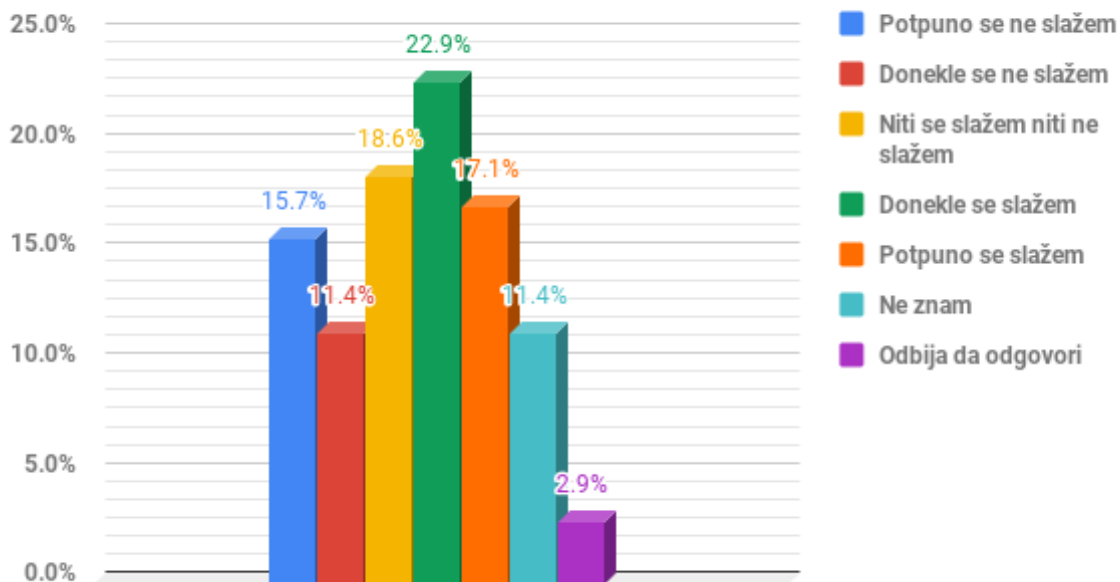
Grafikon br. 1. IRL etnička pripadnost

IRL/Osećam se kao deo srpskog društva

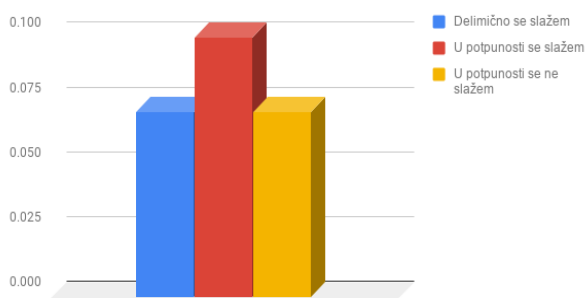
Grafikon br. 2. Osećaj pripadnosti srpskom društvu / IRL ispitanici

Srpsko društvo podržava interno raseljena lica

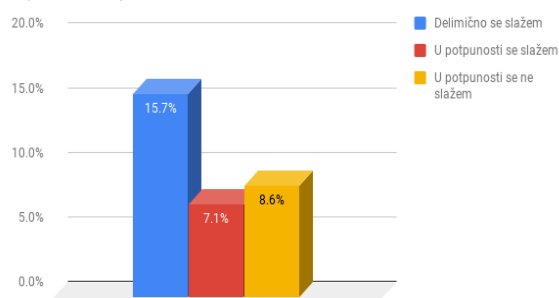
Grafikon br. 3. Stav o činjenici da srpsko društvo podržava IRL / IRL ispitanici

Perspektiva IRL pripadnika romske nacionalnosti
Srpsko društvo podržava IRL

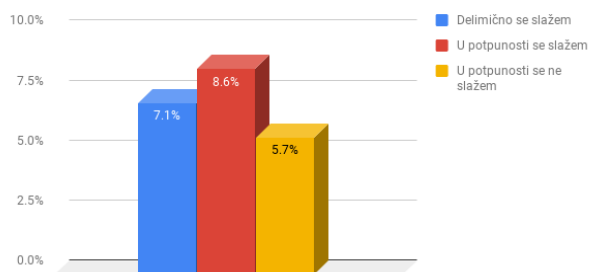
Grafikon br. 3.1. Stav pripadnika romske nacionalnosti

Perspektiva IRL pripadnika srpske nacionalnosti
Srpsko društvo podržava IRL

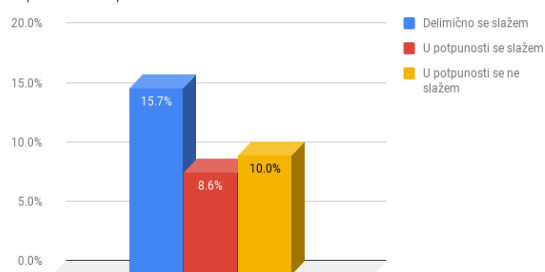
Grafikon br. 3.2. Stav pripadnika srpske nacionalnosti

Rodna perspektiva / IRL pripadnice ženskog pola
Srpsko društvo podržava IRL

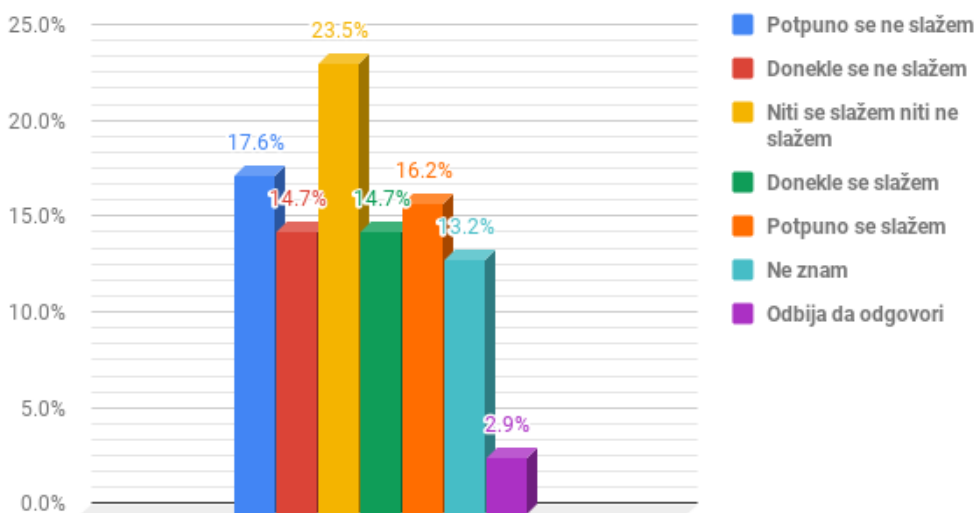
Grafikon br. 3.4. Rodna perspektiva IRL ispitanice ženskog pola

Rodna perspektiva / IRL pripadnici muškog pola
Srpsko društvo podržava IRL

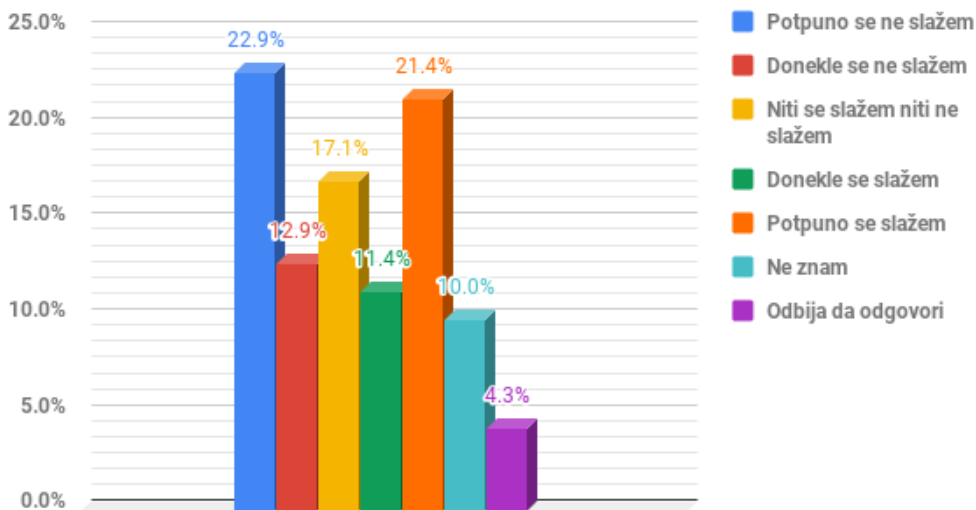
Grafikon br. 3.5. Rodna perspektiva IRL ispitanici muškog pola

Smatram da Vlada Srbije ozbiljno shvata interese IRL

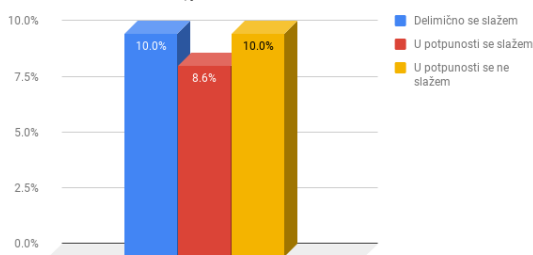
Grafikon br. 4. Stav o činjenici da Vlada Srbije ozbiljno shvata interese IRL / IRL ispitanici

Osećam se diskriminisanim, jer sam IRL

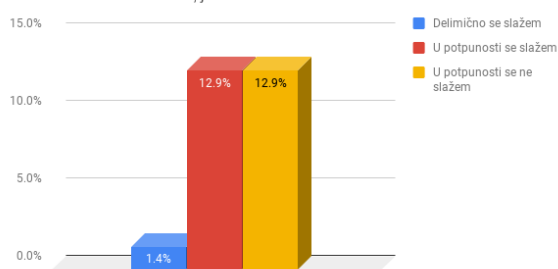

Grafikon br. 5. Stav o statusnoj diskriminaciji / IRL ispitanici

Rodna perspektiva / IRL pripadnice ženskog pola
Osećam se diskriminisanom, jer sam IRL

Rodna perspektiva / IRL pripadnici muškog pola
Osećam se diskriminisanom, jer sam IRL

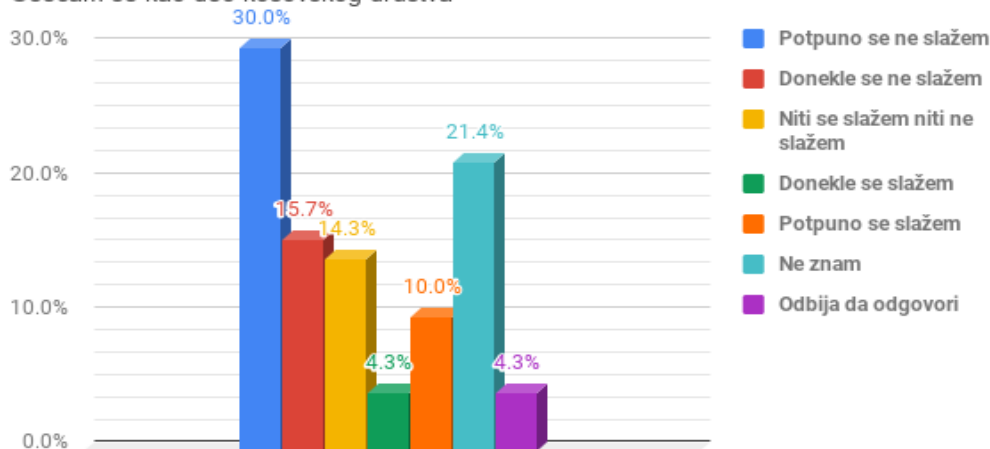

Grafikon br. 5.1. IRL pripadnice ženskog pola
Stav o statusnoj diskriminaciji

Grafikon br. 5.2. IRL pripadnici muškog pola
Stav o statusnoj diskriminaciji

U slučaju da odlučite da se vratite na Kosovo*

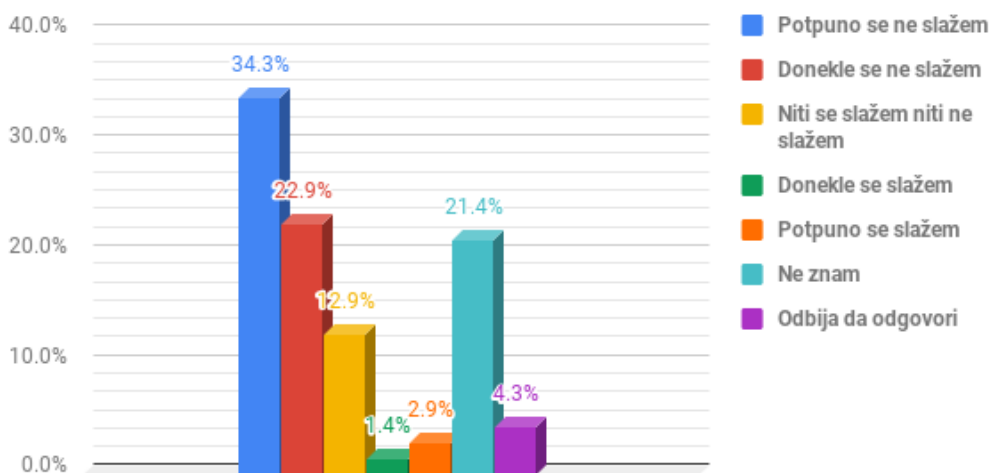
Osećam se kao deo kosovskog društva

Grafikon br. 6. Osećaj pripadnosti kosovskom društvu u slučaju povratka IRL ispitanici

U slučaju da odlučite da se vratite na Kosovo*

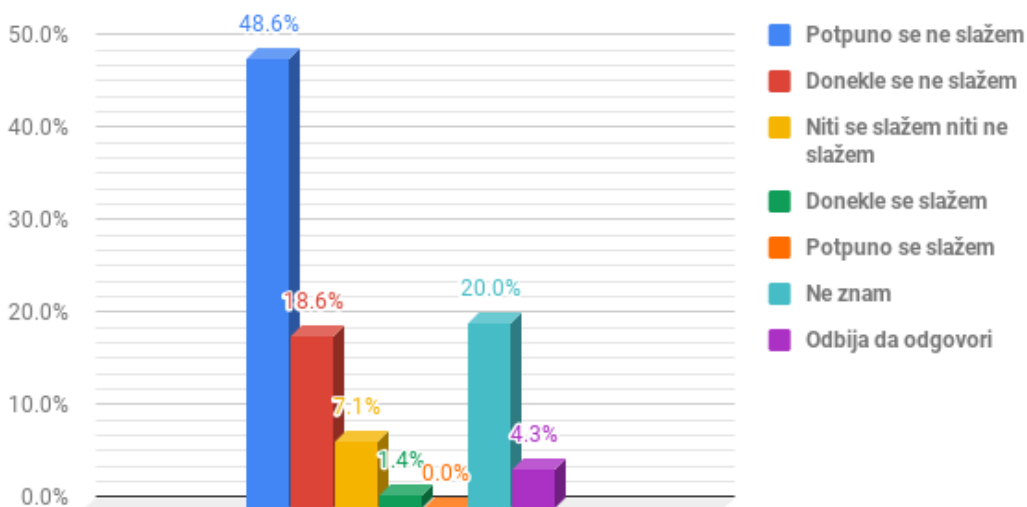
Kosovsko društvo podržava Srbe/RAE

Grafikon br. 7. Stav o činjenici da kosovsko društvo podržava Srbe/RAE u slučaju povratka IRL ispitanici

U slučaju da odlučite da se vratite na Kosovo*

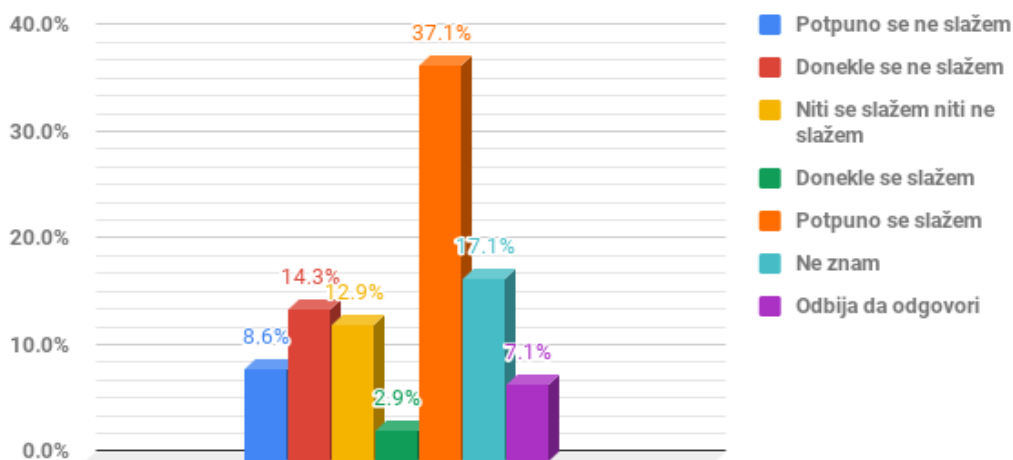
Smatram da kosovske* vlasti ozbiljno shvataju interese IRL

Grafikon br. 8. Stav o činjenici da kosovske* vlasti ozbiljno shvataju interese IRL u slučaju povratka / IRL ispitanici

U slučaju da odlučite da se vratite na Kosovo*

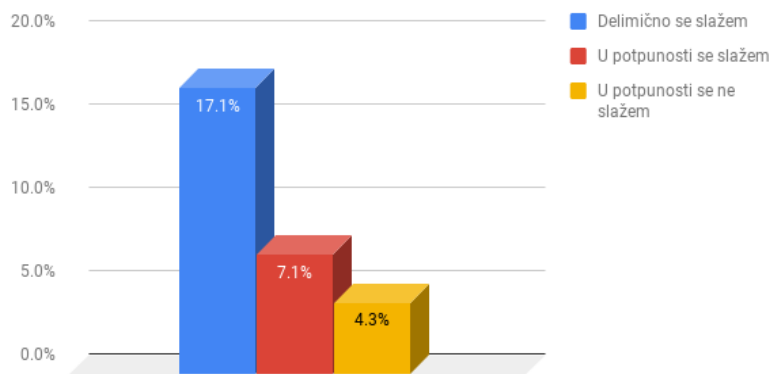
Osećam se diskriminisano zato što sam IRL pripadnik srpske/RAE nacionalnosti

Grafikon br. 9. Stav o diskriminaciji po osnovu statusa i nacionalne pripadnosti u slučaju povratka / IRL ispitanici

Rodna perspektiva / IRL pripadnice ženskog pola

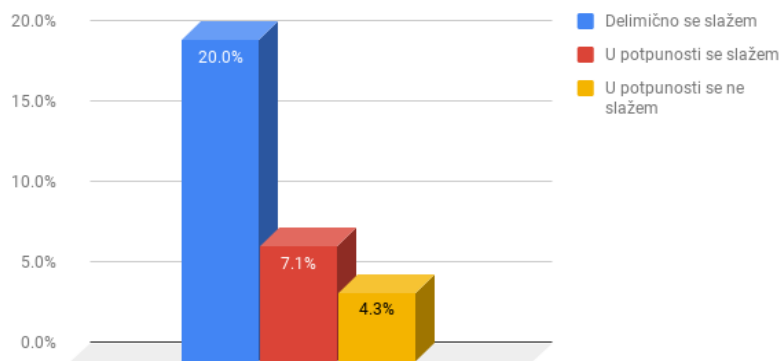
U slučaju povratka osećam se diskriminisano, jer sam IRL srpske/RAE nacionalnosti

Grafikon br. 9.1 Stav o diskriminaciji IRL pripadnice ženskog pola

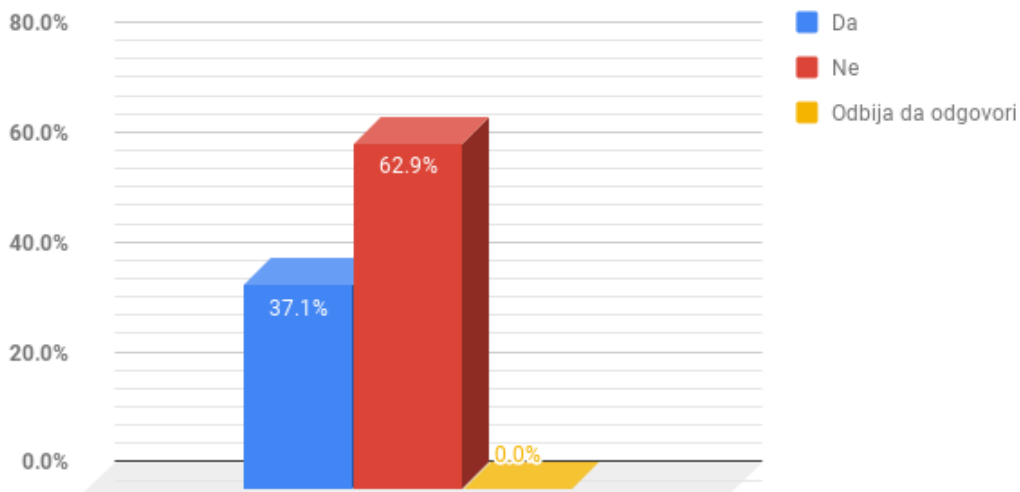
Rodna perspektiva / IRL pripadnici muškog pola

U slučaju povratka osećam se diskriminisano, jer sam IRL srpske/RAE nacionalnosti

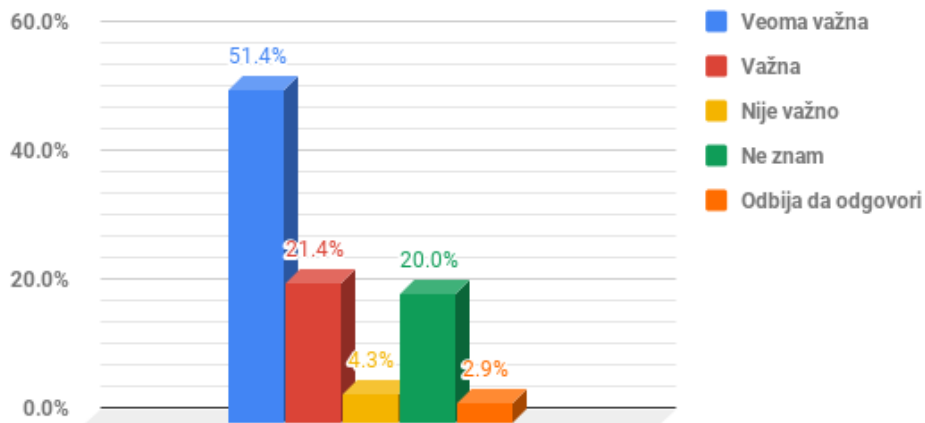
Grafikon br. 9.2 Stav o diskriminaciji IRL pripadnici muškog pola

Od kada ste se prvi put bili prinuđeni da napustite KIM usled konflikta, da li ste se ikada vratili na duži period na Kosovo*?

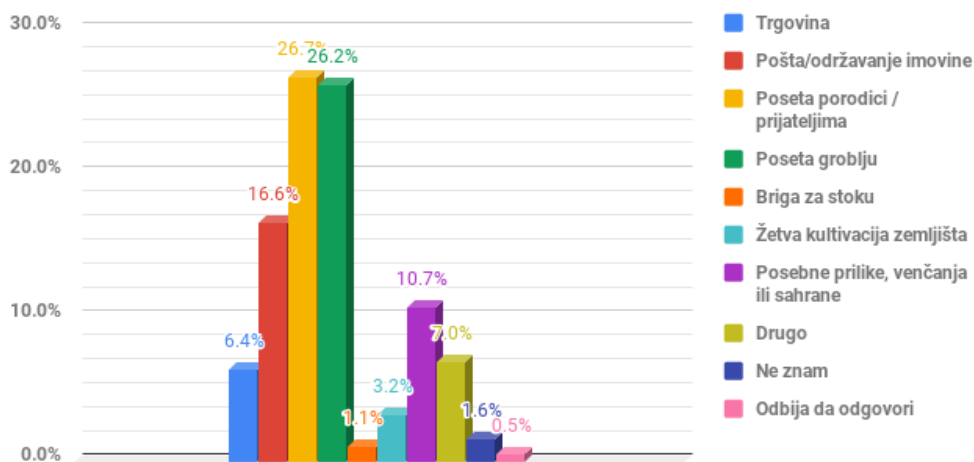
Grafikon br. 10. Iskustvo povratka na Kosovo / IRL ispitanici*

Da li biste rekli da je mogućnost redovnih poseta Kosovu*...?

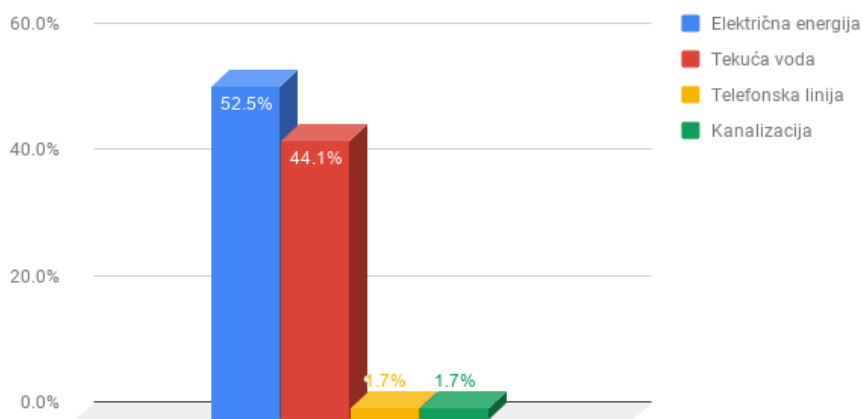
Grafikon br. 11. Stav IRL o mogućnosti redovnih poseta Kosovu IRL ispitanici*

Koji bi bili razlozi da posetite Kosovo*, ako ne možete trajno da se vratite tamo? Navedite tri razloga

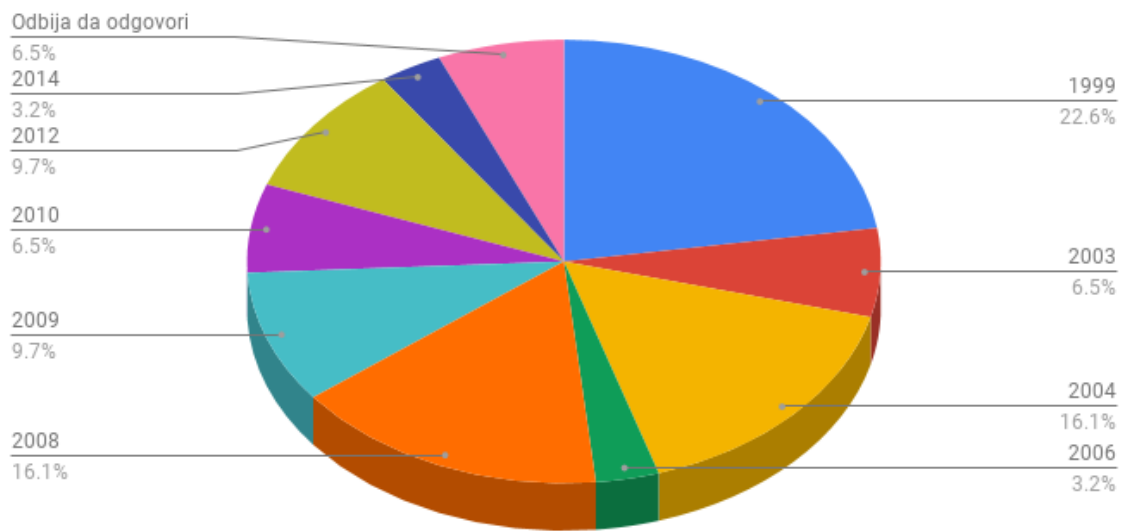
Grafikon br. 12. Razlozi posete Kosovu u slučaju nemogućnosti održivog povratka IRL ispitanici*

Dostupna infrastruktura/ IRL povratnici

Grafikon br. 13. Dostupna infrastruktura /ispitanici IRL povratnici

Godina povratka na Kosovo*

Grafikon br. 14. Godina povratka na Kosovo
/ ispitanici IRL povratnici*